

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Bc. Denisa Ryšavá

**Židé v Kroměříži a jejich kultura se
zaměřením na období Protektorátu**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Praha 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 10. 6. 2019

Bc. Denisa Ryšavá

Bibliografická citace

Židé v Kroměříži a jejich kultura se zaměřením na období Protektorátu : diplomová práce / Bc. Denisa Ryšavá ; vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. -- Praha, 2019. -- 119

Anotace

Ve své diplomové práci se věnuji osudu kroměřížských Židů, který je, stejně tak jako ostatní Židy v Protektorátu Čechy a Morava během druhé světové války, stihl. Na začátku stručně popisuji historii a vývoj místního židovského obyvatelstva a jejich kultury, avšak hlavní část této práce je věnována letům třicátým a počátku čtyřicátých let, tedy období První republiky, Druhé republiky a Protektorátu Čechy Morava, jež jsou popsány detailně. Určitou část zde také věnuji židovským památkám, které byly, bohužel, díky nacistickému režimu, téměř všechny, zničeny. V neposlední řadě zde popisuji návrat kroměřížských Židů, obnovení židovské obce po roce 1945, vývoj komunity, ale také to, kam se můžeme i dnes vydat po stopách kroměřížských Židů a zavzpomínat, či představit si, jak velká židovská komunita zde tenkrát byla.

Klíčová slova

Židé, Kroměříž, židovské památky, kultura, Druhá světová válka, antisemitismus, holokaust, deportace

Abstract

The thesis is devoted to the fate of the Jews who lived in Kroměříž – the same fate that all the Jews in Protectorate Bohemia and Moravia suffered in the course the World War II. The beginning of the thesis discusses the history and development of the local Jewish residents and their culture. Most of the thesis is however dedicated to the 1930s and the beginning of the 1940s, i.e. the time of the First, and the Second Republic, as well as the Protectorate. A part of the thesis is also devoted to the Jewish sites of historical interest, most of which were sadly destroyed by the Nazi regime. Last but not least, the thesis discusses the return of the Jews, renewal of the Jewish community after 1945, its development, and also describes how to follow the legacy of the Jews from Kroměříž and recall or imagine how big the community was at that time.

Keywords

Jews, Kroměříž, jewish monuments, culture, Second World War, anti – Semitism, holocaust, deportation

Počet znaků: 150 557

Poděkování

Nejprve bych chtěla velmi poděkovat panu profesoru PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc. vedoucímu mé práce za jeho rady a ochotu. Poděkování patří také zaměstnancům Státního okresního archivu Kroměříž, zaměstnancům Archivu Židovského muzea v Praze, zaměstnancům Knihovny Židovského muzea v Praze a zaměstnancům Centra vizuální historie Malach za jejich přístup a ochotu. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat celé své rodině a příteli za velkou podporu, kterou mně při studiu dodávali. Nemůžu opomenout poděkovat svým spolužákům, se kterými jsme se po celých šest let vzájemně podporovali.

Obsah

1. Židé v dějinách města Kroměříže ve 14.-19. století.....	9
1.1 Příchod židů do města a vývoj jejich komunity ve 14.-16. Století.....	9
1.2 Hanácký Jeruzalém a kníže František kardinál z Dietrichsteina.....	11
1.3 Od třicetileté války k antisemitismu v 18. Století	14
1.4 Kroměřížští židé ve druhé polovině 19. století	20
1.4.1 Antisemitský tisk Žíhadlo.....	27
2. Kulturní a společenský život kroměřížských židů během první republiky	31
2.1. Říjen 1918 v Kroměříži.....	31
2.2 Židé v politickém dění, národnostní a náboženské složení obyvatel města	32
2.3 Židovské obchody a průmysl	34
2.4 Židovské spolky	35
3. Židé v Kroměříži mezi lety 1938-1942	38
2.1 Rok 1938	38
3.2 Rok 1939	40
3.3 Rok 1940	44
3.4 Rok 1941	49
3.5 Rok 1942	54
4.1 Židovna.....	59
4.2 Synagogy	62
4.3 Židovské hřbitovy	66
4.4 Zánik nové synagogy a starého židovského hřbitova.....	69
5. Židovská komunita v Kroměříži po roce 1945.....	74
6. Pan František Färber, kroměřížský rodák	78
Závěr.....	88
Seznam použitých zkratk.....	90
Seznam literatury.....	91
Seznam vyobrazení	96
Přílohy	99

Úvod

Tématem holocaustu jsem se zabývala ve své bakalářské práci, která nesla název „Uherskobrodští židé a jejich kultura na konci své éry“. Toto téma jsem si zvolila, protože se nejedná o obecné pojetí holocaustu jako takového, ale o konkrétní osudy lidí z regionu, ve kterém sama žiji. Při výběru tématu diplomové práce tomu nebylo jinak. Okresní město Kroměříž, které se nachází ve Zlínském kraji, jsem mnohokrát navštívila a to především kvůli známému baroknímu arcibiskupskému zámku s rozlehlou zámeckou zahradou, Květné zahradě či kostelům – dominantám města. Židovských památek, které by připomínaly nedávný život židovské komunity ve městě, není mnoho. Při procházce městem mě zaujala neobvyklá separační zeď u kostela Nanebevzetí Panny Marie a pod ní v Moravcově ulici barokní židovská radnice. Chtěla jsem se tak dozvědět více.

Po vyhledání prvotních informací o židovské komunitě v Kroměříži, která byla v tomto biskupském městě od první poloviny 14. století, jsem zjistila, že nejvyššího rozkvětu se jí dostalo na počátku 17. století za knížete Františka kardinála z Dietrichsteina, který jim udělil několik výsad. V té době patřila židovská kroměřížská obec k největším na Moravě. Během třicetileté války došlo k jejímu úpadku, který pokračoval nadále díky politické situaci. Kroměřížským židům se začalo žít poněkud lépe ve druhé polovině 18. století, ale zdaleka jejich komunita v té době nepatřila k těm větším, jako byl nedaleký Holešov či Prostějov. Jejich poklidný život byl narušen už v roce 1938, kdy se pomalu začala z řad nacistických organizací šířit nenávist v podobě nabádání proti židům. Vše vyvrcholilo mezi lety 1939-1942, kdy byli židé postupně omezováni v hospodářském, politickém či veřejném životě. V červnu roku 1942 byli židé z Kroměříže a jeho okolí deportováni do Olomouce, odtud do Terezína a dále pak do různých koncentračních táborů.

Nacistické vedení města stačilo ještě v téže roce, byť s menšími komplikacemi, odstranit poslední zbytky místní židovské komunity jako byla synagoga a židovské hřbitovy.

Cílem mé práce bude popsat kroměřížskou židovskou komunitu od jejího počátku, přes postupný vývoj až k jejímu smutnému zániku, na který se budu zaměřovat nejvíce. Život kroměřížských židů během období Protektorátu jsem si zvolila i přes to, že místní židovská obec nepatřila ve 30. letech 20. století k velkým a významným židovským obcím v Čechách a na Moravě.

1. Židé v dějinách města Kroměříže ve 14.-19. století

1.1 Příchod židů do města a vývoj jejich komunity ve 14.-16. Století

První písemná zmínka o městě Kroměříži pochází z roku 1110, kdy Ota II. Černý Přemyslovec – olomoucký kníže – prodal svou osadu olomouckému biskupovi Janu II. Od této doby tak patřila Kroměříž pod správu olomouckých biskupů a stala se jejich sídlem. Již zmíněná osada byla velmi důležitá, protože ležela na tzv. Jantarové stezce, která spojovala oblast Podunají a Balt. Přemysl Otakar I. udělil této osadě roku 1209 jistá privilegia, ale na město byla povýšena biskupem Dětrichem v roce 1290.¹ Dne 9. srpna 1322 udělil král Jan Lucemburský biskupovi Konrádu I. z Bavor (doba úřadování na biskupském stolci 1316-1326), jehož měl mimo jiné v oblibě, privilegium týkající se židů. Král biskupovi povolil vlastnit ve svých všech městech jednoho žida. Jednalo se o tato města – Kroměříž, Vyškov, Svitavy a Mohelnici. Pro židy žijící pod biskupovou správou to znamenalo osvobození od poplatků, které museli odvádět a povinností, které museli splňovat. Jan Lucemburský Statuta Judaeorum přímo nepotvrdil, ale již zmíněným privilegiem, které předal biskupovi Konrádu, potvrdil respekt Statuta Judaeorum a to alespoň v několika právních bodech. Král Jan Lucemburský považoval židy za servi camerae, tedy služebníky komory, se kterými je nutno zacházet podle určitých práv a poskytovat jim ochranu. Za biskupa Konráda I. z Bavor začal počet židů stoupat natolik, že koncem 14. století zde měli svou ulici.²

Ve druhé polovině 15. století za vlády krále Ladislava Pohrobka (doba vlády 1440/1453 – 1457) došlo k vypovězení židů z královských měst. Hlavním důvodem k jejich vypovězení byla lichva a následné rozepře. Vypovězení židé odcházeli se svými majetky do měst, kde byli pod ochranou vrchnosti či biskupa, nebo zakládali osady nové jako například Třešť či Brtnici. Mnoho židů tak využilo i biskupské město Kroměříž.

¹ SPÁČIL 1937, 3

² PEŘINKA 1913, 3–37

I za vlády krále Ferdinanda I. (doba vlády 1526 – 1564) došlo ke stěhování židů. Král Ferdinand I. židovské obyvatelstvo v Čechách potřeboval kvůli své finanční situaci, ale zároveň byl militantním katolíkem své doby. Židé se tak opět přesouvali z královských měst do měst pro ně svobodnějších a město Kroměříž nebylo výjimkou.³

Díky berním zápiskům biskupa Stanislava II. Pavlovského (doba úřadování na biskupském stolci 1579 – 1598) víme, že v roce 1579, přesněji tedy v úterý po obětování Panny Marie – 24. listopadu – bylo ve městech, která patřila pod správu olomouckého biskupa, 4 984 křesťanských poddaných z toho židů 34 ženatých a 8 neženatých. Dále biskup Pavlovský zaznamenává rok 1586 a konkrétně 15. prosinec, pondělí po sv. Lucii, kde ve městech spadajících pod výše zmíněného biskupa žilo 47 ženatých židovských párů, 11 židovských vdov, 18 neženatých židů nad 10 let. V Kroměříži žilo na konci 16. století cca 24 – 27 židovský rodin. Kroměřížská židovská obec se tak stala nejpočetnější na Moravě.⁴

Vztah biskupů ke svým židům byl velmi vřelý, byl to jejich „majetek“, který si chránili, a který jim vynášel. Leccos jim povolovali a zařizovali. Jako příklad bych mohla uvést cestovní povolení a to především za obchodem. Židé se ve velké míře živili obchodem, a jak jsem již uvedla i lichvou. Žid, který chtěl vyjet se svým obchodem mimo město, musel obdržet tzv. fedrovní list, který mu pak na cestě zajišťoval jakési bezpečí. Stávalo se však, že některé panstvo zakazovalo židům, byť měli povolení od biskupa, obchodovat na svém panství, a tak i tady se biskupové přimlouvali. Židé obchodníci většinou dávali své zboží na dluh či půjčovali peníze a i v tomto jim biskupové pomáhali a to vymáháním.⁵ Tito židovští obchodníci, jež dostali povolení, se často za obchodem vydávali do tehdejších center obchodu, jako byla Vratislav, Lipsko, Terst, Linz či Hamburk.⁶

³ PEŘINKA 1913, 286

⁴ PEŘINKA 1913, 287–288

⁵ PEŘINKA 1913, 288–289

⁶ PEŘINKA 1911, 160

1.2 Hanácký Jeruzalém a kníže František kardinál z Dietrichsteina

Nejlépe se kroměřížským židům dařilo za knížete Františka kardinála z Dietrichsteina (doba úřadování na biskupském stolci 1599–1636). Kardinál vydal místním židům tzv. výsadní list a to dne 16. února 1606, ve kterém upravil veškeré jejich poměry. Samotné výsady se nedochovaly, dochoval se pouze list, který je psaný německy. Jedná se tak o první německy vydanou listinu ve městě, byť se k samotnému městu nevztahuje.⁷

V roce 1606 žilo v Kroměříži více než 25 židovských rodin. Židé zde měli svou samosprávu – židovskou obec, která podléhala přímo biskupovi stejně jako samospráva křesťanská.⁸ Jelikož byly tyto dvě samosprávy od sebe odděleny, židé tak neměli ke křesťanské části města žádné povinnosti. Židovská obec si díky výsadě kardinála mohla volit své zastupitele, jako tomu bylo už dříve – ŽO měla svého fojta, neboli představeného a dále pak přísežné přisedící, což byla rada ŽO. Jakmile byli tito zástupci obce zvoleni, vše jim schválil biskup a požadoval za to 12 liber drobného pepře. Volby nových zástupců ŽO byl zakončen v synagoze, kde se prováděla přísaha. Kníže František kardinál z Dietrichsteina do vnitřní správy ŽO nijak nezasahoval. Co se týká židovské čtvrti jako takové, výsadním listem zde byla potvrzena škola, obecní domek, 21 židovských domů a mezi nimi židovský špitál. V první polovině 17. století si tak ŽO žila sama v sobě podle nových výsad a starých židovských pravidel a zvyků. Jako příklad zde uvádím několik výsad, které byly uděleny místním Židům:

Výsada prodeje zahrádek – židé si stejně jako již dříve křesťanští tzv. oskolští poddaní, mohli odkoupit zahrádky, které se nacházely mimo hradby města (dnes vrchní část Tovačovského ulice.). Podle dochovaných dobových map, se tato část za městem nazývala Oskol. Židé si později s povolením biskupa z části zahrádek postavili hřbitov.

⁷ PEŘINKA 1911, 161

⁸ KUČA, 215

Výsada soudů s křesťany – pokud křesťan chtěl žalovat žida, musel svou stížnost nejprve podat u židovského hejtmana a poté pak u biskupa či kroměřížského hejtmana. Pocházela – li žaloba od žida, mohl svou stížnost na křesťana podat pouze u městského rychtáře a potom pak dále stejně u biskupa nebo kroměřížského hejtmana.

Výsada městských trhů – trhy ve městě Kroměříži se konaly ve středu a v sobotu. V sobotu to však židům příliš nevyhovovalo, protože tento den je pro ně dnem svátečním a váže se různými pravidly, kam patří mimo jiné i zákaz prodeje a nákupu. Kardinál jim tak povolil, že v sobotu mohli židovské obchody vést křesťané, se kterými se židé předem domluvili, ale to jen pod podmínkou, že by se bez sobotního obchodu nedokázali uživit, aby se na tom nesnažili pouze vydělat.⁹

Výsada výčepu vína a porážky masa – židé mohli víno dovážet a užívat pro vlastní potřebu, nikoliv prodávat křesťanům, dávat křesťanům na dluh nebo cizím mimoměstským židům. Při porušení tohoto povolení, by museli zaplatit pokutu a navíc by přišli o veškeré víno. Porážka masa, především tedy hovězího, a to podle košer tradice talmudu, jim byla povolena. Maso, které jim zůstalo, tedy to, které talmud nepovoluje k užití, muselo být odevzdáno na zámek, kde jim za to zaplatili. Pokud by neuposlechli a prodávali by zbylé maso do města křesťanům, nebo do okolních vesnic, dostali by pokutu a maso by jim bylo zabaveno. Jelikož však kardinál pobýval často v Olomouci, židé toto nařízení porušovali a prodávali maso lidem ve městě i z okolních vesnic.

Výsada pronájmu hospodářských a řemeslnických míst – tato výsada se velkým rozmohla po třicetileté válce. Jednalo se především o vrchnostenská mýta, pálence, stáje, ovčírny atd. I v tomto případě kardinálovi šlo o společné soužití židů a křesťanů a také o menší výtěžek.

⁹V roce 1629 dostali židé povolení od Ferdinanda II., který vydal privilegium o volném pohybu židů na různých městských trzích. Židé však museli pro vstup na trh zaplatit poplatek. Vše skončilo až s pohromou v roce 1643, kde bylo mnoho židů pobyto. Až v osmdesátých letech tohoto století po příchodu vídeňských židů se židovský obchod zase rozmohl.

To se však změnilo rozmachem pronájmu a křesťané z toho byli škodní. Židé možnosti pronájmu začali koncem 17. století zneužívat především v oblasti pronajaté pálenice a své pálenky vyváželi do města i do okolních vesnic. Později tak začali prodávat i pivo. Biskup jim tak zakázal pronájem těchto výroben dne 25. dubna 1689.¹⁰

Biskup kromě výsad vydal i několik nařízení – nařízení týkající se obchodování, kdy židé nesměli nic vykupovat od prodejců, jež do města pouze zavítali, a když přece jen chtěli, tak nejprve museli s neznámým prodejcem přijít k biskupovi, nebo hejtmanovi a prokázat totožnost svou a věcí, které nabízí – prodává. Trestem pro neuposlechnutí bylo sebrání zástavy, všech zapůjčených peněz a další trest.¹¹

Výsady a omezení měla zaručovat to, aby nebyli židé, jako níže postavené obyvatelstvo ve městě, vykořisťováni od křesťanských sousedů a naopak aby křesťané nepadli do spárů židovské lichvy. Šlo o snahu vzájemného soužití těchto dvou skupin obyvatel města. Někteří místní židé a křesťané spolu za doby kardinála Dietrichsteina vycházeli celkem dobře. Jak píše místní kroměřížský historik pan František Václav Peřinka, židé odkupovali domy od křesťanů a křesťané od židů za normálně se pohybující cenu a bez lichvy.¹²

¹⁰ PEŘINKA 1948, 368

¹¹ PEŘINKA 1913, 289-292

¹² PEŘINKA 1913, 292

1.3 Od třicetileté války k antisemitismu v 18. Století

Po vypuknutí třicetileté války ještě za kardinála Františka z Dietrichsteina žilo v Kroměříži 21 židovských rodin. Co se týká období třicetileté války, kroměřížští židé se stejně jako ostatní přidali na stranu katolíků. Po vítězství císařských vojsk na Bílé hoře roku 1620 a uspořádání pobělohorských poměrů došlo k rekatolizaci po celé zemi, kterou měl na starost především jezuitský řád. Na Moravě byl postup rekatolizace o něco mírnější než v Čechách, protože zde již dříve bylo více katolických kněží a farností. Jezuité se dostali také do Kroměříže, kde se mimo jiné snažili vypudit místní židy především svými činy, kdy např. psali na cedulky desatero, které pak seškrábali a lepili na domy židů, přidělovali jim na domy kříže či do školních oken házeli kamení. Židé si stěžovali biskupskému administrátorovi, který vše nechal prošetřit u olomoucké kapituly, kde však neuspěli, ale naopak se museli židovští rychtáři omluvit za to, že svým udáním špinili jezuitský řád. Jezuitům se nepodařilo židy vypudit, ale svým neustálým nátlakem vyzískali osm židovských domů, které padly do rukou řádu.¹³

Rok 1643 město Kroměříž velmi poznamenal. Dne 26. června došlo k napadení města Švédskými vojsky pod vedením generála Lennarta Torstensonova. Vojska čítala na 16 000 vojáků. Téměř celé město bylo zničeno a vypáleno. Zničeno bylo na 244 domů, zůstalo jich pouhých 69, františkánský klášter vedle hradeb v Oskoli a kostel sv. Mořice ve městě. Jak bylo při pogromech během třicetileté války běžné, tak ani Kroměříž nebyla výjimkou, že ženy byly znásilňovány, děti zavražděny a muži odvezeni do zajetí. Armáda se především z náboženských důvodů vyřadila na židovské čtvrti, která byla vypálena spolu se synagogou, kam se ostatně židé snažili ukrýt před Švédy. Někteří židé se utopili, nebo raději skočili do ohně, aby nepadli do rukou švédským vojákům. Doklad tohoto pogromu je tzv. Kroměřížská selicha zvaná El male rachamim ve-chesed azur, neboli Bože slitování plný a milosrdenstvím opásaný nebo také švédská Haskara, která byla ručně napsaná v roce 1702 neznámým autorem, ale nejspíše očitým svědkem této události. Tato selicha popisuje ničení vzácných spisů jako třicet svítek tory, ale také smrt kroměřížských židů včetně rabína Mordechaje ben Moše. V seliše je psáno, že zemřelo na sedmdesát duší, z čehož můžeme usoudit, že jich bylo téměř sto.

¹³ PEŘINKA 1947, 229

Selicha byla každoročně předčítána v den této hrůzné události. Objevena byla při svozu materiálů ŽNO 1942 – 1945. Z hebrejštiny ji do němčiny přeložil kroměřížský rabín PhDr. Adolf Frankl – Grün (Jako rabín působil v Kroměříži v letech 1877 – 1911). Do češtiny Selichu přeložila PhDr. Jiřina Šedinová, překlad vyšel v červnu roku 1993 v židovském věstníku Roš chodeš.¹⁴

„EL MALE RACHAMIM VE – CHESED AZUR

Bože slitování plný, milosrdenstvím se opásej,

nad dušemi čistých svá křídla rozpínej,

jejich památce stále vracet se dej,

a mučedníků ze svaté obce Kroměřížské nezapomínej.

Pro ně neodkládej smilování,

neboť jsou jako tvůj purpur zlatem protkáni,

a neodvracej se od krve prolévání,

jsou – li pobíjení zbožní, dokonalí a oddaní.

Dej své síle vzrůst, přemocný,

na oběť synů a otců pohlédni,

kteří do ohně a vody vejít jsou odsouzeni,

zlaté květy vydané pošlapání.“¹⁵

¹⁴ SVÁTEK 1993, 5

¹⁵ KLENOVSKÝ 1996, 50

O dvě století později dne 3. července 1897 byl při stavebních pracích nalezen nedaleko staré synagogy poklad – stříbrné mince, pozlacené renesanční lžíce, pohárky, prsteny, kování opasků a také stříbrný pozlacený řetěz. Jsou zde však dvě verze týkající se tohoto pokladu, podle první si zámožný židovský obchodník ukryl poklad před švédskými nájezdy roku 1643 nebo ještě před bitvou na Bílé hoře. Podle druhé, tedy podle kroměřížského rabína Frankla–Grüna se o ukrytí pokladu v roce 1643 nejednalo, jelikož zde byly nalezeny kosterní ostatky nejspíše židů, kteří byli zavražděni při pruských nájezdech dne 13. dubna 1742.¹⁶

Zámožnější židé, kteří přežili pohromu, odešli z Kroměříže a hledali pomoc v jiných zemích Evropy a ti, kteří nebyli dobře finančně zabezpečeni, hledali útočiště v okolních městech či vesnicích. K dalšímu plenění švédskými vojsky toho, co zde zbylo, nebo co se místním obyvatelům podařilo za dva roky opravit, došlo v roce 1646. Téměř hned po skončení třicetileté války začali do Kroměříže přicházet židé z Haliče a Ukrajiny, kde v té době vypuklo povstání Bohdana Chmelnického.¹⁷ Mezi židy, kteří přehali z východu, byl také významný litevský rabín a učenec Šbataj ha – Kohen, který se poté stal rabínem v nedalekém Holešově, po němž byla přejmenovaná holešovská Stará synagoga na synagogu Šachovu. V souvislosti s jejich příchodem byl v roce 2018 dělníky objeven hebrejský nápis na hradě v Kurovicích, kde uprchlé židy po nějakou dobu ukrýval Jan hrabě z Rottalu, jež hrad koupil v roce 1651. V jednom z nápisů je uveden rok 1656, podle odborníků mělo nápisy psát malé dítě.¹⁸

Jelikož byla téměř celá Kroměříž zpustošena, muselo město jednat o opravě, a tak bylo v lednu roku 1644 sepsáno sedmáct bodů a vše bylo předloženo biskupovi Kašparu Karasovi z Rhomsteinu (doba úřadování na biskupském stolci 1643 – 1646). Dvanáctým bodem byla otázka týkající se židů. Jelikož byla židovská čtvrť vypálena, žádalo se, aby bylo židům zakázáno stavět nové domy a aby byli z města vyhnáni.

¹⁶ PÁLKA 2000, 109

¹⁷ KUČA 2004, 225

¹⁸ SEDLÁČEK 2018, <https://zlin.rozhlas.cz/unikatni-napis-z-roku-1656-na-kurovicke-tvrzi-autorem-je-zidovsky-uprchlik-ktery-7541936>, vyhledáno 15. 5. 2019

S tím židé, kteří zde chtěli zůstat, nesouhlasili a odvolali se na biskupa. Ten však odvolání zamítnul a nařídil jim, aby se odstěhovali za hradby města na předměstí. Zde však nebylo bezpečno, a tak se židé rozhodli odstěhovat se na jiná panství. Za hradbami zůstaly jen dvě židovské rodiny.

Biskup Roderich Santhiller (doba úřadování na biskupském stolci 1642 - 1650) byl jiného názoru a v roce 1649 přikázal všem židům, kteří se z města odstěhovali na jiná panství okamžitý návrat do Kroměříže s tím, že si na místě svých vyhořelých domů mohou postavit nové. Kdo by však tomuto nařízení neuposlechnul, čeká jej trest či vězení. V roce 1656 zde tak žilo osm židovských rodin.¹⁹

V šedesátých letech tohoto století zde byla malá židovská komunita, ŽO měla jen několik málo členů a žádného rabína. I přes to dne 1657 potvrdil biskup arcikníže Leopold Vilém staré výsady židům.²⁰ Tuto listinu potvrdil také nástupce biskupa arciknížete Leopolda Viléma a to biskup Karel II. z Lichtenštejna Kastelkornu (doba úřadování na biskupském stolci 1664-1695) dne 31. srpna 1665. Za úřadování biskupa Karla II. z Lichtenštejna Kastelkornu se kroměřížským židům velmi dařilo. Do nájmu od biskupa dostali chropýňské panství, které dříve nájemně užívala kroměřížská obec. Zmíněná listina obsahovala mimo jiné výsady, které povolovaly židům vést výsadní obchody, či řemesla, jež byla provozována jen křesťany sdruženými v určitém cechu. Židé zde měli svého řezníka, palírnu i šenk jak tomu bylo za arcibiskupa Františka z Dietrichštejna.²¹

V roce 1670 byli židé vyhnáni z Vídně císařem Leopoldem I. Do Kroměříže začali tito židé přicházet v roce 1672. Biskup nechal v Kroměříži zřídit pro nově příchozí vídeňské židy ulici, kde později začaly vznikat velkoobchodní domy. Kroměřížští židé byli v té době více méně asimilovaní a německy mluvící židy nepřijímali s moc velkým nadšením.

¹⁹ PEŘINKA 1947, 254

²⁰ Bylo na nově dosazených olomouckých biskupech, jestli svým židům udělí výsady z počátku 17. století.

²¹ PEŘINKA 2011, 162

Biskupovi vévodovi Karlu III. Lotrinskému (doba úřadování na biskupském stolci 1695 – 1711) bylo při nástupu na biskupský stolec pouhých patnáct let, neměl tak mnoho důvěry od měšťanů, ale také židů, jež žili v jeho městech. Jak bývalo zvykem, nově zvolenému biskupovi se přinášely dary, a tak ani místní židé nebyli pozadu. Biskup vévoda Karel III. židy ujistil, že zůstanou pod ochranou biskupa, jako tomu bylo doposud, avšak nových výsadních práv se nedočkali. Hned v roce 1698 biskupa postihly finanční potíže a požadoval 10 000 zlatých po vídeňských židech a 4 000 zlatých po židovské obci. Za odměnu jim pak slíbil, že jim ve všem, co budou požadovat, vyhoví.

22

Vztahy mezi židy a křesťany za biskupa vévody Karla III. nebyly moc dobré. Mnohdy docházelo ke rvačkám, nebo také ke slovním potyčkám, až musel zasáhnout sám biskup. Biskup tak přikázal všem židům, kteří bydleli v křesťanské ulici, aby se přestěhovali do ulice židovské a nikdy se sem nevrátili. I v samotné židovské obci docházelo ke sporům mezi místními židy a přistěhovanými židy vídeňskými. Kroměřížští židé jednali s biskupem o vnitřní situaci v ŽO od roku 1702. Dne 26. února došlo k podání návrhu tzv. výsadního pergamenu, který obsahoval 29 bodů. Jednalo se o něm ve Vídni a brzy došlo k jeho schválení. Díky tomuto výsadnímu pergamenu došlo k postupnému soužití mezi kroměřížskými a vídeňskými židy, kteří tvořili čtenější část židovské obce.²³

V první polovině 18. století byl nastolen tzv. úřední antisemitismus. Za vlády císaře Karla VI., přesněji v letech 1726 a 1727, došlo k vydání familiantského zákona, který povoloval sňatek pouze nejstaršímu synovi z židovské rodiny, jenž se stal po smrti otce familiantem. Pokud došlo k tomu, že se do rodiny narodily pouze dcery, často se s familiantem obchodovalo. Tato politika byla zavedena, aby došlo k pozvednutí českého průmyslu, který v té době příliš neprosperoval a to i díky židům jako jisté konkurenci.

²² PEŘINKA 1948, 135

²³ PEŘINKA 1948, 139-141

V roce 1725 došlo k prvnímu sčítání židů na území Čech a Moravy. V Čechách mohlo podle tohoto zákona žít 8541 židovských rodin a na Moravě 5106 rodin.²⁴ V Kroměříži během tohoto ustanovení žilo 52 židovských rodin a povoleno bylo 106 rodin.²⁵

Dne 2. února 1742 postihla Kroměříž včetně židovské čtvrti pohroma v podobě plenění pruských vojsk. Ještě toho dne vtrhla do židovské uličky místní chátra spolu s venkovany z okolí a plenění začalo nanovo. Drancování trvalo ještě další den, rozehnáno bylo slovenským zemanem Liptayem a jeho uherskými husary. Pruská vojska zde stála až do 13. dubna toho roku.²⁶

Nejen císař Karel VI., ale také jeho dcera Marie Terezie pokračovala v omezování židů a tak krátce po jejím nastoupení na trůn došlo v roce 1744 k vypovězení židů z Čech a v roce 1745 z Moravy.²⁷ Záminkou pro vypuzení židů byla pro Marii Terezii údajná spolupráce židů s Prusy během sedmileté války, ale ve skutečnosti šlo o soupeření dvora a českými stavy. Návrat byl židům povolen už v roce 1748 a to z důvodu ekonomického poklesu. Při návratu museli židé zaplatit tzv. toleranční daň, jež zahrnovala daně téměř ze všeho. V roce 1750 pak došlo k označení židů. O dva roky později vypukl v Kroměříži velký požár, který postihl jak město, tak židovskou čtvrť.

Vše se ulehčilo nástupem Josefa II. na trůn, který už v roce 1781 vydal toleranční patent, zrušil povinnost označení židů, danění židů a naopak vydal spoustu reforem a povolení, která měla za úkol židy stmelit s ostatním obyvatelstvem jak v otázce školství, tak jazyka za účelem jejich postupné germanizace. Místním židům tak bylo umožněno navštěvovat kroměřížské piaristické gymnázium.²⁸

²⁴ JAVŮRKOVÁ 2009, 44-45

²⁵ KUČA 2004, 215

²⁶ PEŘINKA 1911, 162-163

²⁷ Ještě v roce 1745 stihnul biskup Jakub Arnošt hrabě z Lichtenštejna-Kastelkornu (doba úřadování na biskupském stolci 1738-1745) potvrdit židům výsady.

²⁸ FARBER 1994a, 98

1.4 Kroměřížští židé ve druhé polovině 19. století

Císař Ferdinand V. nechal v říjnu 1848 přesunout zákonodárný sněm z Vídně nejprve do Olomouce a poté do Kroměříže. Sněm se v Kroměříži konal od 22. listopadu 1848 do 7. března 1849, kdy byl násilně rozehán. Kroměřížského sněmu se zúčastnili z celkového počtu 383 poslanců také čtyři židovští poslanci ze sněmu vídeňského, byli to: Dr. Adolf Fischhof, Dr. Josef Goldmark, vídeňský rabín Izák Noe Mannerheimer, který na sněmu bojoval především za svobodu vyznání a zrušení trestu smrti a krakovský rabín Beer Meisels.²⁹ Včetně poslanců do Kroměříže zavítala ministerstva, novináři, vyslanci cizích států či vojsko. Kroměříž se tak na několik měsíců stala „hlavním“ městem Rakouské říše.³⁰

Dne 6. března v devět hodin večer byl přijat zákon o vztahu státu k jednotlivým náboženstvím. O čtyři hodiny později byl sněm rozpuštěn a židovští zastupitelé byli velmi znepokojeni. Ještě ten den ráno, tedy 7. března, si židé všimli úředně vylepeného plakátu, který oznamoval, že už 4. března došlo k vyhlášení rovnoprávnosti všech náboženství v zemi.³¹

Včetně toho, že rok 1848 přinesl židům rovnoprávnost občanského postavení se všemi obyvateli v zemi, která byla právně zaručena v roce 1849, byli židé svobodni, i co se týká vlastního hospodářství a od roku 1852 mohli svobodně podnikat. V roce 1859 pak mohli židé vlastnit půdu. Prosincová ústava z roku 1867 zrušila veškeré praktiky, které zpodobňoval feudální systém.³²

²⁹ SVÁTEK 1988, 19–20

³⁰ SPÁČIL 1937, 14–18

³¹ FARBER 1994a, 98

³² STEHLÍK 1998, 45

Židovská obec v Kroměříži se v roce 1851 osamostatnila a mohla buď zůstat samostatnou politickou obcí, nebo se jako obec připojit ke zbytku města. Židovská obec se tak se připojila spolu se všemi svými čtvrtmi jako byl Oskol, Bělidla, Novosady a Štěchovice. V obecním zastupitelstvu byl purkmistr Anton Wech, čtyři radní a devatenáct náhradníků, dále pak byli zvoleni místní židé do městského obecního výboru a to Josua Adler a Josef Otto a Hermann Kohn jako náhradníci.³³

Ve zrovnoprávnění viděla spousta především mladých židů možnost nového a svobodného života, a tak se začali stěhovat z malých maloměstských ghett do větších měst jak za studiem, tak za podnikáním. Jako příklad bych mohla uvést žida Šalomouna Hájka, který se v padesátých letech 19. století přestěhoval do Kroměříže ze Zlámance³⁴, kde dělal hospodského a bokem vyráběl svou kořalku, která byla velmi dobré až zvláštní chuti. V Kroměříži naproti kostela sv. Mořice vedl svou kořalnu a postupem času si nechal postavit německý elegantní hotel Hájek. Když se Hájkům začalo dařit, samotný Šalamoun Hájek pronesl: „*Mne chudoba učinila bohatým.*“³⁵ Touto migrací postupně doházelo k úpadku židovských čtvrtí v menších městech a na vesnicích. Ještě před revolučním rokem 1848 bylo na Moravě 52 ŽO a v roce 1849 pak pouhých 25 ŽO.

Již zmíněná prosincová ústava v roce 1867 zvedla počet fungujících ŽO na 27. Celkem 75 % moravských židů se hlásilo k německému jazyku jako k mateřskému a to do roku 1919.³⁶ Z podniků, které vlastnili ve druhé polovině 19. století kroměřížští židé, bych několik jmenovat – továrna na obuv Färber, továrna na valašské papuče Schimmerl, Kien und Müller, továrna na výrobu kartáčů J. Branda, sladovny Hirsch a Fall a Haná – Hana Malzfabrik, mimo to vlastnili místní židé i několik palíren. Židé zde měli i své hotely jako Brand a Hájek. Všechny tyto a další podniky vlastněné židy zaměstnávaly i katolíky, kteří byli rádi, že mají práci.

³³ PÁLKA 1997, 82

³⁴ Zlámánek je obec nacházející se v okrese Uherské Hradiště ve Zlínském kraji

³⁵ CHODNÍČEK 2003, 150

³⁶ MARADA 1994, 11

Vzpomínky na události v kroměřížském ghettu a jeho obyvatele v období zákonodárného sněmu a jeho následný vývoj ve druhé polovině 19. století nám nejlépe ve svém díle popisuje Max Grünfeld, který se narodil v kroměřížském ghettu 27. prosince 1856 do židovské rodiny Adolfa Arona Grünfelda a jeho ženy Míny Grünfeldové. Max Grünfeld vystudoval kroměřížské piaristické gymnázium, dále pak působil jako profesor na brněnském gymnáziu, kde vyučoval dějepis, zeměpis a izraelské náboženství. Díla psal ze svých vzpomínek na různé události, ale také ze vzpomínek a vyprávění svých blízkých či přátel a známých. Ghetto a jeho obyvatelstvo ve druhé polovině 19. století popisuje jako těsné a tmavé, kde však všichni jeho obyvatelé tvořili jednu velkou rodinu a vše prožívali společně jako například různé svátky, narození či pohřby. V ghettu měli mimo jiné společný humor, který uplatňovali ve všech životních situacích jako například ve strachu, úzkosti či veselí. Tyto vtipy poukazovaly také na slabosti místních židů, ale zároveň nebyly ponižující ani urážlivé. Jak píše Max Grünfeld v úvodu své knihy: „Člověk z ghetta se smál v slzách.“³⁷ Co se týká přímo revolučního roku 1848, napsal Max Grünfeld mnoho příběhů týkajících se obyčejných lidí, ale také vážené židovské rady a jejich reakcí na revoluci a následně probíhající sněm.

Mohla bych zmínit příběh o jejich rodinné známé Malce. „*Malka byla obyčejná věřící žena a při březnových oslavách šla spolu s ostatními slavit svobodu na náměstí, kde hrála hudba a všichni se veselili. Slovo svoboda jim přišlo zvláštní a do té doby moc nepoužívané. Najednou Malku trefila bota, kterou v euforii házel ševcovský učeň. Otázala se pak pana Grünfelda: „Ure, to je ta svoboda?“ Odpověď však nedostala.*“³⁸

Židé se postupně ve druhé polovině 19. století začali začleňovat mezi ostatní obyvatele ve sférách jak politických, ve školství, kultuře, umění tak v obchodu, průmyslu, hospodářství aj. Mnoha lidem začal úspěch některých židů vadit, i přes to, že byla uznána rovnoprávnost.

³⁷ GRUNFELD 1997, 2

³⁸ SVÁTEK 1988, 19

V osmdesátých letech 19. století začalo v Čechách a na Moravě docházet k pogromistickým akcím proti židům, vzrůstal antisemitismus a také začal vycházet antisemitistický tisk, ani kroměřížští židé tomu neunikli. Vše odstartoval atentát na ruského cara Alexandra II. v roce 1881, který zapříčinil emigraci východních židů na západ, kde však právě díky silícímu antisemitismu nebyli příliš vítáni. Aby se antisemitismus co nejvíce šířil mezi lidmi, začaly se vyťahovat různé aféry jako například o páteru Tomáši, který se 5. února 1840 nevrátil z židovské čtvrti v Damašku, nebo o události, která se stala 1. dubna 1882 v maďarském Tisza – Eszláru, kde čtrnáctiletá služka Eszter Solymossiová zmizela a očití svědkové mluvili o rituální vraždě, později se však našla utonutá v řece. Tyto často přibarvené příběhy s rituálním podtextem nám mohou připomínat středověký hon na čarodějnice. Zmíněné události se objevovaly v tisku, později pak i v literatuře. Psali o nich jak zastánci šířícího se antisemitismu, tak i židé na svou obranu.

Co se konkrétně Kroměříže a jeho okolí týká, došlo zde také k inscenovaným pokusům o židovskou rituální vraždu. V Kroměříži v roce 1889 zjara na svátek Pesach za působení rabína Adolfa Frankla Grüna začaly kolovat zvěsti o mrtvé dívce. Rabín Grün, který pocházel z Uherského Brodu, si na tento svátek nechával vozit vlakem víno z okolí jeho rodiště a v tomto roce tomu nebylo jinak. Soudek s vínem si nechal převážet v bedně a při jeho manipulaci trochu vína vyteklo a zvěsti o rituální vraždě začaly kolovat. Skvrn od vína si všimli železniční zaměstnanci, kteří mimo to slyšeli někoho vzdychat uvnitř bedny. V soudku byla podle všeho nalezena polomrtvá dívka s roubíkem v puse. Někteří obyvatelé města se s židy stýkali a přátelili, a tak docházelo k pomluvám, že se s nimi spolčují. V tomto případě tomu nebylo jinak a svázaná dívka měla být schována ve špitálu milosrdných sester, kde někteří místní židé přispívali almužnou. Tento příběh byl o několik dnů později, přesněji dne 9. Dubna 1889, otisknut v katolickém listě Hlas s titulkem „Příšerná zásilka“, kde byl trochu poupraven: *„Příšerná zásilka. Z pramene velmi spolehlivého oznamuje se nám: Rabín kroměřížský obdržel v těchto dnech poštou (prý z Holešova) skříni, v níž nalezena mrtvola mladé dívky! Případ ten ovšem vzbuzuje hrozné zděšení: soudní vyšetřování, jež o tom zavedeno, snad záhadnou věc vysvětlí.“*³⁹.

³⁹ PÁLKA 1996, 32

Článek otiskl také pražský list „Politik“ i vídeňský list „Deutsches Volksbat“. Brněnský rabinát nenechal vydané články bez povšimnutí a žádal o opravu těchto článků v listech „Hlas“ a „Politik“ především proto, aby nedocházelo k vandalství v Židovně, jak tomu bylo například v roce 1887 v nedalekém Kojetíně. V Kojetíně se 24. dubna 1887, opět v období velikonočních svátků a svátku Pesach, ztratila dívka Marie Krybusová, která byla služebnou u žida Leopolda Weisskopfa. Weisskopf a jeho podruh Glazner byli obviněni z rituální vraždy, kde podle jedné z verzí příběhu měla být dívka nalezena na železniční stanici v Bzenci a svázána v sudu s roubíkem v puse jako tomu později bylo u kroměřížského případu. Než došlo k objasnění této události, docházelo k častému rabování a vandalismu v židovské čtvrti. Dokonce samotný Weisskopf byl napaden. Dívčino tělo bylo nalezeno v Bezměrově v řece Moravě, kam po proudu doplulo. Podle pitvy, která proběhla dne 5. května 1887, a které přihlíželo pět lidí z Kojetína včetně jejího otce a dvou dědů, dívka utonula bez jakýchkoliv stop násilí. Nepokoje však ani po objasnění dívčině smrti neustávaly a přesněji v noci ze 7. na 8. května došlo k největšímu ničení židovských domů a hřbitova. Tyto nepokoje byly rozehnány povolanými dragouny a čtrnáct největších buřičů bylo posláno do olomoucké vazby. Dalších asi sto lidí bylo téhož roku v červnu a říjnu souzeno u c. k. krajského soudu v Olomouci a odsouzených bylo padesát pět. Právě tento případ je velmi podobný již zmíněné zinscenované vraždě dívky v maďarském Tisza – Eszláru. Další obvinění přišlo v opět nedalekém městě Holešově tentokrát však na podzim v noci z 18. na 19. listopadu 1882. O obou případech vyšlo mnoho článků.

Když se vrátím opět k případu „rituální vraždy“ Kroměříží, neměla takový dopad, jako tomu bylo v Kojetíně či Holešově co se týká buřičství a vandalismu a to z toho důvodu, že byl v roce 1892 do olomoucké arcidiecéze zvolen arcibiskup Theodor Kohn, jehož sídlo bylo v arcibiskupském zámku v Kroměříži. Dědeček nově zvoleného arcibiskupa byl původem břeclovský žid, který porušil familiantský zákon a přestoupil na křesťanskou víru.

Dne 6. května kroměřížští židé spolu s radou ŽO nového arcibiskupa při příjezdu na zámek vítali a dva dny poté byl rabín A. F. Grün pozván na audienci k arcibiskupovi, který mu přislíbil, že bude kroměřížské židy v čele s ŽO podporovat, jako tomu bylo u jeho předchůdců. Oblíbený byl přímo předchůdce T. Köhna kardinál Fürstenberg, který měl velký podíl na pozitivním soužití křesťanů a židů a dokonce i po jeho odchodu na něho místní židé v dobrém vzpomínali. Rada ŽO se snažila nově zvoleného arcibiskupa Kohna přesvědčit, aby začal proti nenávisti křesťanů k židům bojovat. Ten byl však toho názoru, že nenávist křesťanů vůči židům nelze vymýtit ze dne na den, ale vše má svůj čas. Snažil se svým slovem vést křesťany a také kněze ve své diecézi, aby se zbavili veškerých předsudků vůči židům.

I přes veškerou snahu arcibiskupa došlo v noci ze 4. na 5. října 1896 ke zmizení ve městě ne moc oblíbené osmnáctileté dívky Františky Junáškové, která pracovala jako služebná v rodině židovského obchodníka Josefa Fischera a jeho ženy Klementiny. Jakmile se ztratila mladá služebná, která sloužila v jakékoliv židovské rodině, začalo docházet k domněnkám, že dívka jimi byla zneužitá, využili ji pro obchod s bílým masem, nebo došlo k již zmíněným rituálním praktikám. Františka zmizela téměř se všemi svými věcmi a navíc vzala ubrus a zástěru paní Fischerové. Lidé už se začali bouřit a prohlašovat, že jde opět o rituální vraždu spáchanou kým jiným než židy. Ten rok byl zvolen nový starosta Kroměříže JUDr. Josef Pištěcký a císařským rozhodnutím potvrzen 12. srpna 1896. Starosta Pištěcký spolu s obecní radou podporovali J. Fischera a jeho snahu o nalezení zmizelé služebné. J. Fisher dokonce přislíbil padesát zlatých tomu, kdo je přivede na stopu zmizelé služebné. Tato událost byla zanedlouho známa v celém okolí Kroměříže. Obecní rada k nalezení využila významné moravské noviny, kde udala 16. a 17. října i popis Františky J.: „*Františka Junášková, 18 roků stará, svobodná, prostřední silné postavy, plavých až ryzích vlasů, plného širokého obličej a chybných zubů, příslušná do Trávníka u Kroměříže, služka u zdejšího izraelitského obchodníka Josefa Fischera,...*“⁴⁰ Dne 15. Října téhož roku ji podle popisu, který byl na veřejných vyhláškách, poznal hostinský z Hejčína u Olomouce, kde začala pracovat. Hostinský dívku přivedl na místní četnickou stanici a ta se k útěku dozнала. Důvodem jejího zmizení bylo to, že ji vlastní matka okrádala z vydělaných peněz u Fischerů, a tak chtěla zmizet, aniž by o tom někomu řekla.

⁴⁰ PÁLKA 1996, 34

Dívka byla převezena do kroměřížské trestnice, která se nacházela v Moravcově ulici, tedy v židovské čtvrti. Místní židé se cítili vítězně, jelikož si mysleli, že jejich pošpinění bylo smazáno. Opak byl však pravdou, jelikož začaly kolovat řeči o tom, že dívka měla na obličejích a na krku stopy po napadení a to kým jiným než židy. Lidé začali obviňovat městskou radu i starostu Pištěckého, že se spojili s židy. V židovské čtvrti byla v noci ze 16. na 17. října držena hlídka, které se účastnil i samotný starosta. Dne 17. Října byla dívka převedena z trestnice do budovy c. k. okresního soudu, přihlížející dav lidí na ní nespatriil nic neobvyklého, a tak nedošlo k vandalismu a násilnostem.

I přes to, že měli kroměřížští židé ve druhé polovině 19. století dobré vztahy s kardinálem Fűstenbergem a později arcibiskupem Kohnem, či starostou Pištěckým a obecní radou, byly i jiné důvody, proč zde nedocházelo k většímu obvinění či brutálním napadením jako tomu bylo v již zmíněném Kojetíně, Holešově a okolí. Židé zde měli dobré vztahy s kroměřížskými Němci a to také s těmi, kteří byli v obecním výboru. Celkově se více přikláněli k německému národu a to také díky podobné kultuře a jazyku. Místní židé také velmi podporovali a dá se říct, že až uctivali císaře Františka Josefa I., slavili jeho narozeniny, korunovaci na trůn, výročí Rakouska či narození korunního prince. Mimo jiné posílali na císařský dvůr spoustu darů jako např. „*Nákladně zdobenou chrámovou oponu s věnováním a monogramem F. J. I., dva zlatem zdobené pláštiky na tóru atd.*“⁴¹ Včetně toho, jak jsem zmínila na začátku této kapitoly, se židé začlenili také tím, že se v roce 1850 připojili politicky k městu, byť měli možnost separace.

⁴¹PÁLKA 1997, 83

1.4.1 Antisemitský tisk Žihadlo

I přes to, že měli kroměřížští židé ve městě ke konci 19. století více přátel než odpůrců, vznikly zde v roce 1893 antisemitské noviny, které nesly název Žihadlo, Obrana národa československého. Žihadlu předcházely noviny s názvem Obchodní burza, jejichž autorem byl redaktor Hugo Dvořák. Tyto noviny se snažily přivést Čechoslovany k uvědomění toho, kdo jsou židé. Cílem bylo pozvednout český antisemitský tisk na vyšší úroveň, tím pak omezit židovské obchody a následně se židů zbavit úplně. Jediné židy, které Žihadlo uznávalo, byli sionisté, jejichž cílem bylo odejít a založit svůj židovský stát. První číslo vyšlo 10. listopadu 1892, kde vyšel i první protižidovský článek kritizující židovské obchody: „*Kdo jest silen finančně, má sílu i moc politickou... Podívejme se na židy. Národ židovský jest roztržěn po celém světě a předce má v rukou sílu obrovskou a příčina toho jsou jediné peníze.*“⁴². První číslo samotného Žihadla bylo vydáno o pár měsíců později a to 8. února 1893. V Žihadle byly kromě místních případů otisknuty články od zahraničních antisemitských publicistů, vědců, lékařů či žurnalistů.

Díky antisemitským narážkám, které byly v tomto čísle směřovány na již zmíněnou „rituální“ vraždu v Holešově, byly nové noviny Žihadlo i Obchodní burza zabaveny. Po zabavení obou novin nabídl H. Dvořákovi Hynek Hodan – majitel hodonínské tiskárny, kde Žihadlo nechal tisknout, že s ním bude nadále spolupracovat, ale s podmínkou, že nebude psát o Kroměříži. S tím ovšem Dvořák nesouhlasil, protože měl za cíl šířit antisemitský tisk co nejvíce mezi lidmi v bodu dění, aby lidé prozřeli a všichni společnými silami odstranili židy ze společenských a politických míst. Žihadlo a Obchodní burzu si nechal H. Dvořák tisknout v holešovské tiskárně, poté v Kroměříži v tiskárně Jindřicha Slováka a nakonec v Olomouci v knihtiskárně Kramáře a Procházky. Nově přejmenované Žihadlo na Naši obranu nechal tisknout opět u Jindřicha Slováka v Kroměříži, dále pak v tiskárně Karla Handla v Uherském Hradišti a nakonec se vrátil k Hodonínské tiskárně Hynka Hodana.⁴³

⁴²PÁLKA 2011b, 53

⁴³PÁLKA 2005, 128–129

Jednotlivá vydání Žíhadla byla postupně zabavována státní správou a samosprávou v Uherském Hradišti, která se řídila podle § 302 z roku 1852: „*Kdo jiné k zášti proti rozličným národnostem (kmenů národním), společností, nebo jiným, proti jednotlivým třídám nebo stavům společnosti občanské nebo proti korporacím zákonně uznaným, nebo vůbec obyvatele státu k nepřátelskému stranictví proti sobě vybízí, podněcuje nebo svéstí hledí, dopustí se přečinu, ač není – li čin ten činem trestným...*“⁴⁴ Výtisky většinou kontrolovala městská rada a občas se stalo, že některé z nich byly zabaveny, šlo především o ty, které by mohly podněcovat nenávisť a nepokoje ve městě. Všechny výtisky, které byly zabaveny, zničeny nebyly a to díky § 37 tiskového zákona z roku 1862, který mimo jiné udává: „*Zmaření spisů tištěných nevztahuje se však k exemplářům, které již přešly v držení jiných osob k vlastní potřebě.*“⁴⁵ Redakce těchto novin sídlila v tehdejší Fürstenbergerově ulici a pouze od křesťanů přijímala různé poznámky či inzeráty. Žíhadlo vycházelo dvakrát do měsíce a to 8. a 22. dne a bylo pouze na odběr. Proto také Dvořák v několika svých číslech nabádal své čtenáře, aby mu posílali adresy svých známých, kam by jim mohl zaslat další číslo novin na zkoušku. Aby protižidovské noviny více zpestřil, co se týká humoru a čtivosti, rozhodl se v roce 1893 přidat obrázkovou přílohu AJ Vaj, kterou by dostali všichni předplatitelé Žíhadla zdarma. Jelikož mu však dlužilo mnoho předplatitelů, k vydání obrázkové přílohy došlo až o rok později. Aby bylo protižidovského textu ještě více, začal H. Dvořák k Žíhadlu vydávat Nové Žíhadlo, které vycházelo také dvakrát do měsíce.

H. Dvořák se ve svých novinách nezaměřoval pouze na „rituální“ vraždy v Kroměříži a okolí, ale věnoval se také spojení místních jak už výše postavených, tak obyčejných obyvatel města s židy. Jak jsem již výše zmínila, na arcibiskupský stolec dosedl arcibiskup Kohn, jež měl židovské předky. Ke Kohnovu zvolení došlo 7. listopadu 1892 a už v dubnu následujícího roku vyšel v Žíhadle článek, který nesl název „Žid na stoličce Petrově“.⁴⁶

⁴⁴ PÁLKA 2005, 130-131

⁴⁵ PÁLKA 2005, 131

⁴⁶ PÁLKA 2006, 100

V květnovém čísle pak narážel na audienci zástupců ŽO spolu s rabínem A. Frankl–Grünem. Poukazoval na arcibiskupovy vztahy se židy nejen v Kroměříži, ale i v okolních městech jako například v Prostějově, kde dal arcibiskup přednost prostějovskému židu fotografovi před kroměřížským atd. Mimo to si H. Dvořák zneprátnil i místní obyvatele, o kterých psal v Žíhadle, že se stýkají s židy, nakupují u nich, jsou u nich zaměstnáni, nebo zaměstnávají je. Je zřejmé, že tím pak poklesl odběr Žíhadla u Kroměřížanů. Na to však Dvořák odpověděl: „*Nezáleží nám na tom, zdali v Kroměříži se list odebírá čili nic. Kdybychom byli odkázáni na Kroměříž, nemohli bychom vydati ani 2 čísla... Končíme: Jest nám naprosto lhostejno, zdali se Obrana v Kroměříži líbí, čili nic.*“⁴⁷ Jak jsem již zmínila, H. Dvořák se už od počátku nechtěl vzdát toho, že nebude psát o Kroměříži a okolí, stále zde byla skupina lidí, která tisk odebírala. Jedna z dalších příležitostí, kde si Dvořák rozeštvál skupinu lidí, byli místní živnostníci, kteří v rámci živnostenského hnutí, jež byla Kroměříž jedním z center, uspořádali 30. Zář 1894 sjezd. Byl sem pozván živnostník, dolnorakouský a říšský poslanec antisemita Schneider, který měl mít původně na sněmu přednes. Jeho přednes byl zrušen a to z toho důvodu, že neumí česky. Toho se H. Dvořák opět chopil a ve svých novinách nezapomněl zmínit, že sjezd byl organizován židy. Mohla bych jmenovat více takových událostí, kterým se H. Dvořák ve svých novinách zabýval, avšak postupem času přestával být o noviny takový zájem, a tak H. Dvořák začal do svých novin přidávat politické a různé aktuální zprávy z okolí.

Dne 10. ledna 1895, tedy po zrušení novinářské kauce – redakce mohla vydávat bezplatně pouze dva výtisky do měsíce – Žíhadlo bylo přejmenováno na Naši obranu, časopis národohospodářsko – politický a vydával jej třikrát do měsíce spolu s přílohou Aj Vaj s tím, že se mění název a nikoliv téma. Poslední vydání Naší obrany v Kroměříži vyšlo dne 8. března 1896 a redakce byla dále přesunuta do Olomouce. H. Dvořák začal vydávat Obchodní noviny, znovu pak Žíhadlo s podtitulem Obrázkový časopis humoristický. Naši obranu vydával do 27. února 1897, kdy vyšlo jeho poslední číslo.⁴⁸

⁴⁷ PÁLKA 2006, 104

⁴⁸ PÁLKA 2011b, 58

Na závěr této kapitoly bych chtěla dodat, že po přesunutí redakce Žihadla do Olomouce a po ukončení vydávání novin Naše obrana nedocházelo v Kroměříži k útokům jak písemným, tak slovním, či fyzickým které by se týkaly židovských spoluobčanů. K poslednímu pogromu na židy došlo v roce 1918 v nedalekém Holešově, který jsem zmiňovala v souvislosti s „rituálními“.

2. Kulturní a společenský život kroměřížských židů během první republiky

2.1. Říjen 1918 v Kroměříži

Kroměřížská kniha pamětní z let 1918–1919 popisuje poslední dny první světové války na bojištích a zároveň život v Kroměříži. Dne 29. října 1918 se brzy zrána dostala do Kroměříže zpráva o vzniku Československého státu. V nedalekém Hulíně slavili ještě 28. října večer. Kroměříž se zaplnila lidmi, kteří jásali a zpívali národní písně, domy si vyzdobili v národních barvách tedy českých a slovanských. Zazněla také píseň „Kde domov můj?“ a poté byla dopolední manifestace ukončena. Okresní národní výbor nechal ještě toho dne vzniknout těmto stranám: Agrární straně, České demokratické straně, České socialistické straně, Sociální demokratické straně, Katolické národní straně a Křesťanské socialistické straně. Předsedou byl zvolen G. Lorenc, místopředsedou Mlčoch, Třasoň a Janča a zapisovatelem Papyřík. V oslavách se pokračovalo odpoledne a kolem třetí hodiny procházel městem tábor lidí na náměstí, kde členové národního výboru vzdali holt T. G. Masarykovi, W. Wilsonovi a československým legiím. Opět se zpívaly písně „Kde domov můj?“ a „Hej Slovane!“, které zakončily slávu. Oslavy ke vzniku republiky se obešly bez jakýchkoliv rozbrojů.⁴⁹ Prezident T. G. Masaryk započal svou cestu po českých a slovenských městech, do Kroměříže měl přijet 20. prosince 1918, ale díky zpoždění přijel 21. prosince. Den před příjezdem prezidenta se v Kroměříži konala přednáška o prezidentu Masarykovi, o jeho životě a významu.⁵⁰

⁴⁹ SOA KROMĚŘÍŽ — KNIHA PAMĚTNÍ 1918-1919, 27-29

⁵⁰ SOA KROMĚŘÍŽ — KNIHA PAMĚTNÍ 1918-1919, 37

2.2 Židé v politickém dění, národnostní a náboženské složení obyvatel města

Co se týká politického života ve městě, dne 15. června roku 1919 se konaly obecní volby a dopadly takto: 11 sociálních demokratů (2133 voličů), 9 lidovců (1702 voličů), 7 národních demokratů (1255 voličů), 5 národních socialistů (1130 voličů), 3 živnostníci (564 voličů) a 1 za židovskou stranu (255 voličů). Za židovskou stranu byl zvolen Karel Stein a jako jeho náhradník E. Beer. Němci byli ve volbách neúspěšní, volilo je 155 voličů. Vzápětí probíhaly volby starosty města, kterým se stal Tomáš Pokorný.⁵¹

V následujících volbách až do roku 1932 volili kroměřížští židé nejčastěji tyto strany – sociální demokratickou stranu a stranu živnostenskou. V roce 1933 bylo uzákoněno, že všichni českoslovenští židé se mohou svobodně přihlásit ke své židovské národnosti, a tak byla sionisty založena strana Židovská. Tuto stranu pak volilo 70% kroměřížských židů.⁵²

Kroměřížská ŽO jako taková byla zrušena v roce 1920. Dále zde fungovala židovská náboženská obec, která měla svého rabína a církevní funkcionáře. Od roku 1926 do roku 1932 zde působil Angelo Rosner, který zastíňoval rabínskou i kantorskou funkci a vše vedl v českém jazyce. V roce 1933 jej vystřídal polský rabín Dr. Jáchym Astel, který se češtině rychle přiučil. Dr. Jáchym Astel byl posledním kroměřížským rabínem. Mezi hlavní církevní funkcionáře, především tedy předsedy ŽNO patřil majitel firmy na výrobu obuvi Leopold Färber a po něm pak funkci převzal jeho syn Max Färber. Předseda měl za úkol vést ŽNO především po stránce ekonomické a organizační. Po vzniku republiky však začal náboženský život u místních židů upadat, košer se zde nestravoval téměř nikdo, až na nejvyšší funkcionáře židovské obce. Synagogu většina židů navštěvovala pouze o vysokých svátcích. Pro menší skupinu praktikujících židů bylo náročné sehnat rabína, který by dokázal provádět bohoslužby a veškeré obřady v češtině.⁵³

⁵¹ SOA KROMĚŘÍŽ — KNIHA PAMĚTNÍ 1918-1919, 60-61

⁵² FARBER 1997, 71

⁵³ FARBER 1997, 70

Podle sčítání lidu od roku 1880 vyplývá, že zde žilo obyvatelstvo české, německé, polské, židovské a dále jiné menšiny jako byli především Maďaři a Rusové. Náboženství zde bylo římskokatolické, protestantské, česká národní církev, židovské a lidé bez náboženského vyznání. Konkrétněji je vše popsáno v následujících tabulkách:

Tabulka č. 1 ukazuje národnostní složení obyvatel Kroměříže v letech 1880, 1910, 1921 a 1930:

Obyvatelstvo	České	Německé	Polské	Židovské	Jiné	Celkem
1880	8 899	2 836	---	---	81	11 816
1910	15 598	808	17	---	105	16 528
1921	15 977	632	8	287	274	17 178
1930	17 435	502	38	241	394	18 610

Tabulka č. 2 ukazuje náboženské složení obyvatel Kroměříže v letech 1880, 1910, 1921 a 1930:

Obyvatelstvo	Římskokatolické vyznání	Protestantské vyznání	Česká národní církev	Židovské	Bez vyznání
1880	10 975	6	---	783	2
1910	15 807	70	---	546	3
1921	13 215	109	2 877	386	292
1930	14 787	179	2 406	380	469

⁵⁴ SOA KROMĚŘÍŽ — SČÍTÁNÍ LIDU, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2768

⁵⁵ SOA KROMĚŘÍŽ — SČÍTÁNÍ LIDU, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2768

Porovnala jsem další tři zdroje, kde se počty židovských obyvatel od uvedených dvou tabulek někde liší a místy je doplňují.

Tabulka č. 3 ukazuje počet židovských občanů Kroměříže v jednotlivých letech:

Rok 1870	Rok 1880	Rok 1890	Rok 1900	Rok 1910	Rok 1921	Rok 1930
646 židů	783 židů	704 židů	611 židů	546 židů	386 židů	382 židů

^{56 57 58}

I přes to, že se v Kroměříži podle sčítání lidu v roce 1930 přihlásilo k německé národnosti 502 občanů, Kroměříž byla především české město a místní židé to tak také vnímali a mluvili česky. Pouze hrstka starší generace židů užívala němčinu doma. Dá se uvést, že většina místních židů byla asimilovaná.

2.3 Židovské obchody a průmysl

Židé zde v průběhu dvacátých a třicátých let žili v poklidném soužití s ostatními spoluobčany a to i díky smíšeným manželstvím. Jako příklad bych mohla zmínit obchodníka s módním střížným zbožím pana Kleinzellera, který vlastnil obchod ve Vodní ulici a vzal si za ženu křesťanského vyznání. Spolu pak vybavili textiliemi nově postavený klášter Bílého kříže, který se nachází pod známou kroměřížskou horou Barbořinou. Dalším z konvertovaných židů byl známý dr. Stein, který svou návštěvností kroměřížských kostelů předčil i mnohé místní křesťany.⁵⁹

⁵⁶ BARTOŠ/SCHULZ/TRAPL 2000,211

⁵⁷ KUČA 2004, 215

⁵⁸ SOA KROMĚŘÍŽ — KNIHA PAMĚTNÍ 1921, 111

⁵⁹ FARBER 1997, 70

Mimo jiné místní židé velmi podpořili rozvoj obchodu ve městě. Jednou z významných firem byla již zmíněná firma s obuví – Färber, kterou založil v 50. letech 19. století Leopold Färber. V roce 1913 se firma rozrostla tak, že byla vystavěna továrna na výrobu obuvi a zároveň otevřena velká prodejna v centru města.⁶⁰ Mezi další významné firmy patřila zelárna, velkoobchod se dřevem, výroba a prodej nábytku, pekárna nebo také prodej dobytka, který poté putoval do průmyslové Moravské Ostravy. Co se týká řemesel, tak včetně jednoho krejčího a modistky zde měla dámský krejčovský salon Gréta Herzová, jež zaměstnávala 10 – občas i více švadlen. Ostatní židé patřili do střední třídy a vlastnili především obchůdky a menší výroby. Ve Vodní ulici měli židé 20 obchodů, z toho pak 14 ve vlastních domech a na Velkém náměstí vlastnili obchodů 10.⁶¹

2.4 Židovské spolky

Po vzniku první republiky se kroměřížští židé na jedné straně hlásili k již dříve založeným čistě židovským spolkům a na straně druhé do spolků a jednot jako byl Orel, Sokol, Skaut aj. Do těchto spolků se hlásili především židé asimilovaní. Spolků zde měli židé hned několik a to jak pro muže, ženy i mládež. Muži zde měli svůj loterijní spolek – Fortuna. Podle vedených protokolů, kde uváděli číslo účastníka, datum, jméno, adresu a podpis vyplývá, že se účastníci scházeli každý měsíc, avšak ne všichni pravidelně.⁶² Loterijní spolek muži vedli od roku 1901 do roku 1923. Ženy měly možnost navštěvovat tzv. Ženský spolek, který byl podle vedených protokolů založen roku 1886 a přetrval do roku 1905. Později byl místními židovskými ženami založen další ženský spolek Wizo, jež měl sionistické zaměření. Ženy ze spolku Wizo pořádaly vícekrát do měsíce různá setkání na židovské radnici v Moravcově ulici.⁶³

⁶⁰ FARBER 2003, 10

⁶¹ FARBER 1997, 72

⁶² ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE — LOTERIJNÍ SPOLEK FORTUNA (1901-1923), INVENTÁRNÍ ČÍSLO 8673

⁶³ FARBER 1997, 71

Největší a nejznámější židovská jednota, která byla v Kroměříži založena roku 1914, byla sportovní a tělovýchovná jednota Makabi zaměřena především na turistickou a společenskou aktivitu. Makabi mělo zastoupení ve mnoha československých městech, které byly od roku 1922 přiřazeny pod jednotlivé tzv. Župy. V roce 1925 byl při kroměřížské jednotě Makabi založen mládežnický oddíl Makabi Hacair, kde se mládež po vzoru skautů připravovala na odstěhování se do Palestiny. V roce 1932 se konala první tzv. Makabiáda v Palestině, kam vycestoval jako jediný z kroměřížské jednoty František Färber. Makabiáda se od té doby konala každé tři roky a nesla se v duchu olympijských her či sokolských sletů, které byly pro Makabi vzorem. V roce 1936 se konaly v Berlíně letní olympijské hry, svaz Makabi odhlasoval neúčast na LOH kvůli probíhající situaci v Německu a československý olympijský výbor jejich rozhodnutí respektoval. Československo tak přišlo o sportovce různých odvětví.⁶⁴

Kroměřížská jednota Makabi spadala pod Župu východomoravskou, která zde měla také své sídlo. Tyto župy organizovaly jednou za čas valné hromady, kam byly pozvány všechny jednoty dané župy. Tyto valné hromady však probíhaly i v jednotlivých jednotách. Ze zápisu valné hromady kroměřížské jednoty, která se konala 10. října 1937, vyplývá, že zde bylo na výběr z těchto sportů: atletika, fotbal, lední hokej a ping pong. Byl zde také mládežnický oddíl Makabi Hazair a Ocar Hamakabi. Makabi Hazair vedl Beda Brül, jež se později stal jednatelem československého svazu Makabi a později důvěrníkem KKL pro ČSR.⁶⁵ V tomto roce byla předsedkyní Makabi Kroměříž dr. Picková, jednatelkou, která měla na starost veškerou korespondenci byla Klára Kohnová a vedoucí Východomoravské župy byl Ing. H. Weiss.⁶⁶ Sídlo kroměřížské jednoty bylo ve Staňkově ulici. Jednoty Makabi spolu pořádali různé společné představení, soutěže, divadla, akademie, zábavné programy, schůze, ve třicátých letech pak sportovní závody, ale také se účastnili či organizovali akce pro nežidovské spolky, jednoty či školy.

⁶⁴ FARBER 1996, 60-61

⁶⁵ FARBER 1996, 62

⁶⁶ ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE — MAKABI ŽUPNÍ KORESPONDENCE, DOŠLÁ POŠTA, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 65868

Jako příklad uvádím spolupráci Makabi s městským osvětovým sborem v Kroměříži, jež se spolu a s ostatními účastnili oslavy narozenin prezidenta republiky:

„Chaverim!

Na přípis MOS vám sdělujeme, že i židovská mládež zúčastní se oslav narozenin pana prezidenta republiky spolu se všemi kroměřížskými spolky a organizacemi v pátek dne 27. května.

Věříme, že se všichni bez rozdílu dostavíte, abychom dokázali, že si dovedeme vážiti našeho prezidenta dr. E. Beneše a že stojíme pevně a věrně za naší demokratickou republikou.“⁶⁷

Spolupracovali také se spolky a organizacemi mimo Kroměříž:

„Bratři a sestry,

Svaz skautů RČS, župa Hanácká, pořádá ve dnech 17. a 18. prosince 1937 rádcovský kurs se zvláštním zřetelem k výchově branné a dovoluje si Vás co nejsrdečněji a bratrsky pozvati k účasti. ...“⁶⁸

⁶⁷ ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE — MAKABI DOŠLÁ POŠTA, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 65868

⁶⁸ ARCHIV ŽIDOVSKÉHO MUZEA V PRAZE — MAKABI DOŠLÁ POŠTA, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 65868

3. Židé v Kroměříži mezi lety 1938-1942

2.1 Rok 1938

V roce 1938 si Kroměříž žila svým poklidným maloměstským životem. Ve městě bylo převážně české obyvatelstvo, dále pak židé a Němci. Němců zde bylo 6%, měli své živnosti – tiskárnu a nakladatelství v Jánské ulici, později v ulici Farní, knihkupectví na náměstí a také papírnictví. V březnu tohoto roku se začali hrdě hlásit k Henleinově sudetoněmecké straně a scházeli se v tzv. Kasinu na Riegrově náměstí.⁶⁹

V Kroměříži došlo k prvnímu útoku na židovské obyvatelstvo už dne 15. května 1938, kdy toho dne večer byly po městě z auta vyhazovány neznámými lidmi dva druhy letáků. Vše měla na starost organizace Černá Mafie a henleinovská organizace Liga českého lva 1938. Na letáku Ligy českého lva 1938 mimo jiné stálo: *„Český lide, Německo, Rakousko, Polsko, Rumunsko i Maďaři vyhazují „své“ židy. Do naší země se hrne tato sebranka a zahizďuje ve všech oborech veřejného života. Beneš se stal posledním jejich poddaným a vykonavatelem jejich zhoubných rozkazů. Zatáhnou nás jako nešťastné rudé Španělsko do svých sobeckých piklů. Zbavme se těchto Příživníků!“*⁷⁰ Kroměřížští židé na to však reagovali snahou podpořit české obyvatele v boji proti nacistickému Německu a to bojkotem německého obchodu, tisku a také téhož roku ŽNO uspořádala sbírku pro Jubilejní fond pro obranu státu. Přispěli téměř všichni židé jak chudí, tak bohatí, chtěli všem ukázat, že stojí za Československým státem a jsou také jeho součástí.

⁶⁹ DUBOVSKÝ 1995, 6-7

⁷⁰ PÁLKA 2011a, 254

V květnu toho roku došlo k první částečné mobilizaci Československa: „*Večer dne 20. května ve 20:05 se rozezněly na dvorech kroměřížských kasáren polnice, které vyhlašovaly signál poplachu. Byl povolán jeden ročník zálohy a náhradní zálohy, doplněný příslušníky speciálních zbraní. Již před ránem si první záložníci oblékali stejnokroje. V Kroměříži tehdejší velitel města brigádní generál Zemek dal postavit zesílené stráže.*“⁷¹

Den na to odjeli místní Němci na manifestaci do Šumperka, kterou pořádala Henleinova sudetoněmecká strana. V měsíci květnu a červnu se zde konaly obecní volby, které ukázaly, že 91% místních Němců dalo svůj hlas straně sudetoněmecké.⁷²

Celá tato situace vyvrcholila v průběhu měsíce září. Dne 22. září se začali lidé scházet na tehdejším Masarykově náměstí u dnešní radnice a požadovali od úřadů výdej zbraní, aby mohli jít bránit československé hranice. Zbraně však nikdo nedostal a lidé se vrátili zpět do svých zaměstnání.⁷³ Dne 23. září byla prezidentem Benešem vyhlášena všeobecná mobilizace. „*V noci toho dne Kroměříž nespala. Po zatemněných ulicích projížděla auta s vojáky, spěchali záložníci, kteří ani nečekali na svolávací lístky ke svým útvarům, u nichž měli nastoupit a procházely hlídky civilní protiletectvé obrany (CPO). I občané nepovolání k vojenské službě nastoupili a hlídali mosty a důležité objekty. Druhý den šli normálně do svých zaměstnání.*“⁷⁴ Všechny události završilo podepsání Mnichovské dohody dne 30. září 1938, došlo tak k přičlenění oblasti Sudet k německé Říši a vzniku tzv. Druhé republiky. To mimo jiné znamenalo velký nárůst uprchlíků do Československa, hlásící se k české, židovské, ale i německé národnosti. Je třeba si uvědomit, že mezi uprchlíky byli i židé, kteří se hlásili k národnosti německé, ale byli vyháněni jak na straně německé, tak na straně československé. Několik těchto uprchlíků přišlo také do Kroměříže.

⁷¹DUBOVSKÝ 1995, 8

⁷²DUBOVSKÝ 1995, 9

⁷³VOŘÍŠEK 1965, 9

⁷⁴VOŘÍŠEK 1965, 9-10

I přes zvyšující se štvání proti židům, které se jim dostávalo z všech stran, místní židé zde měli podporu u vydavatele kroměřížských novin Stráž – Cyrila Měrky, který 21. října 1938 vydal článek o Židovské otázce: „Řešit židovskou otázku v Kroměříži je vyloženým nesmyslem. ... My v Kroměříži vlastně ani židovskou otázku řešit nemusíme. Ta je dávno u nás rozřešena. Žijeme s našimi Židy celá desetiletí a tak s nimi můžeme žít dále. Přistěhovalců nepotřebujeme, ale těm se brání naši Židé sami a tak proč přetrásat židovskou otázku ve městě, kde je to zbytečností. Či snad chceme být hitlerštější než je pan Hitler sám?“⁷⁵ Redaktor Měrka nepatřil k německým obdivovatelům, a tak byl dne 4. května 1939 deportován do koncentračního tábora Dachau, kde roku 1943 zemřel.⁷⁶

3.2 Rok 1939

Období tzv. Druhé republiky, které trvalo celých 167 dní počínaje podpisem Mnichovské dohody, skončilo 14. března roku 1939, kdy Hitler obsadil území Československa a byl tak oficiálně vyhlášen Protektorát Čechy a Morava a samostatná Slovenská republika. Ještě téhož dne vyjela německá vojska do téměř všech měst a nastolila svůj úřad. „Nadešel nevládný sychravý den 15. března 1939. Již ráno vysílal občanstvu pražský rozhlas rozkaz dra. Háchy po návratu z Berlína, kde proti ústavě a bez souhlasu parlamentu prodal naši samostatnost, varoval, aby se nekladl odpor postupujícímu německému vojsku. ... Právě city Kroměřížanů vyjádřil neznámý náš voják, který strh ráno prapor s hákovým křížem, jenž visel na německém Kasině. Vojínovi se podařilo uniknout. Za trousícího sněhu, který roztával na dlažbě, plazil se od Hulína ke Kroměříži v poledne šedo zelený had německé útočné vozy a pěchoty. ... Hned po obsazení Kroměříže vyhrnuli se kroměřížští Němci na ulice, aby okázale uvítali své krajany, kteří jim podle jejich víry přinášeli lepší budoucnost, tj. větší panství nad Čechy. Zvláště němečtí fašisté Gutwillinger a Penka se objímali na Velkém náměstí s německými důstojníky.“⁷⁷

⁷⁵ PÁLKA 2013b, 6

⁷⁶ PÁLKA 2013b, 6

⁷⁷ VOŘÍŠEK 1965, 13-14

Jednalo se o vojenský útvar motorizované divize ze Štětína, který byl později nahrazen bavorským mysliveckým praporem z Ulmu. V Kroměříži se usadilo také Gestapo, jehož sídlem byla dnešní střední škola pedagogická v ulici 1. máje a později dům Dr. Briefa naproti dnešnímu okresnímu soudu. Kromě velitele kroměřížského Gestapa Martina Wanngase přišli také další členové státní tajné policie – Friedrich Garmann, Johann Ringholz, Johann Greifeneder, Gehl a Reisenger. Kroměříž spadala pod Sicherheitsdienst v Olomouci a od konce roku 1942 přerovské služebně. Mezi konfidenty Sicherheitsdienst byli i kroměřížští Němci – již zmíněný Karel Penka, Hans Humplik, Fleck, Koblischek, Johann Chapek, Rzikowsky či lesní rada Semsch. V Kroměříži byl také dne 25. dubna zřízen Oberlandrat na Husově náměstí v budově dnešního okresního úřadu, jež byl dne 18. července 1940 zrušen.⁷⁸

Už dne 17. března začalo označování židovských obchodů ve znění „Jude“ – „Žid“ nebo „Jüdisches Geschäft“ – „Židovský obchod“ s nařízením starosty Jedličky, který byl vždy vůči židům neutrální a choval se k nim rovnocenně jako k ostatním občanům města. Toto označení však sami Němci brzy zrušili a naopak nařídili, aby byly označeny všechny německé árijské obchody nebo obchody české árijské, tedy „Deutsches arisches Geschäft“ – „Německý árijský obchod“ nebo „Tschechisches arisches Geschäft“ – „Český árijský obchod“. Dne 30. června vylepili nejspíše kroměřížští antisemité na židovské obchody tyto nápisy: „*ARIJCI! STYĎTE SE KUPOVAT U ŽIDŮ! ARIJSKÁ FRONTA.*“⁷⁹ Autor antisemitských plakátů ani místo jejich tisku nebylo nalezeno, a tak za tento čin nebyl nikdo potrestán. To, že Němci nechali zrušit označování židovských obchodů, byl pouze krátkodobý zastiňovací manévr toho, že o ně nejeví zájem. Už 30. června požadovalo Gestapo přes kroměřížské Gestapo a následně pak přes okresního hejtmana v Kroměříži Karla Kachyňu soupis bytů vlastněných v tomto okrese židy i židy pokřtěnými. Napětí a obavy mezi židy začalo stoupat. V okolních vesnicích a městech začali antisemité, nebo samotní Němci ničit synagogy a také židovské hřbitovy.

⁷⁸ VOŘÍŠEK 1965, 14-18

⁷⁹ PÁLKA 2011a, 259

V Kroměříži se o to pokoušel neznámý muž, který chtěl nejspíše odpálit pumu na židovském hřbitově, která však vybuchla dříve a roztrhala jej na kusy. Nejednalo se o nikoho místního, později bylo uvedeno, že jistý muž byl z Posázaví.⁸⁰ Pan František Färber však uvádí, že se jednalo o dva muže z kolaborantské organizace Vlajka.⁸¹

K prvnímu vyčleňování židů došlo nařízením říšského protektora Konstantina von Neuratha, které bylo vydáno dne 21. června 1939. Jednalo se o nařízení o židovském majetku a v platnost vzešlo dne 22. června 1939. V tento den začaly také platit Norimberské zákony – zákony o ochraně německé krve a cti, jež byly v Německu uplatňovány od 15. září 1935. Nařízení říšského protektora doplňovaly jím postupně vydávané výnosy. Dne 4. července bylo vydáno vládní nařízení o tom, kdo je považován za žida:

„a) Kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti;

b) za žida se též považuje židovský míšenec, pocházející od dvou úplně židovských prarodičů:

1. který dne 16. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní jest přijat,

2. který dne 16. září 1935 byl v manželství se židem nebo s ním po tomto datu do manželství vstoupí,

3. který pochází z manželství se židem (písm. a) uzavřeného po dni 17. září 1935

4. který pochází z nemanželského styku se židem (písm. a) a byl narozen jako nemanželský po dni 31. července 1936.“⁸²

⁸⁰ PÁLKA 2011a, 264-265

⁸¹ FARBER 1994b, 30

⁸² PETRŮV 2000, 98

Jedna z prvních vyhlášek, která měla omezit život místním židům, byla vydána Okresním úřadem v Kroměříži dne 25. srpna. Jednalo se o vyhlášku o šesti bodech, která se však lišila v závislosti na prostředí její platnosti. Například ve městech měli židé více kulturních možností, než židé na vesnici jako divadlo, kino, plovárnu, kavárnu aj. První bod zakazoval židům vstup do restaurací a kaváren a nařizoval majitelům označení Židům nepřístupno – Juden nicht zugänglich. V Kroměříži toto označení nařízeno nebylo a naopak byly židům vyhrazeny v různých podnicích samostatné místnosti. Druhý bod se týkal návštěv kulturních akcí jako divadel, tančiren či koncertů. Co se týká kina, mohli je židé navštěvovat ve čtvrtek a v sobotu, přičemž muselo končit nejpozději ve 20:15. V tyto dny byl zákaz navštěvování kina árijcům. Třetí bod měl zajistit, aby si nemocnice, sanatoria, léčebny či ústavy vyhradily místnosti, kde budou zvláště ošetřováni či následně ubytováni židé a nežidé. V čtvrtém bodě byly vypsány všechny parky a zahrady v Kroměříži, do kterých jim byl vstup zakázán. Jednalo se o tyto parky – Květná zahrada, Zámecká zahrada a městský sad v ulici Kotojedské. Pátý bod zakazoval židům navštěvovat veřejná koupaliště a povoloval jim návštěvu veřejných lázní pouze v pondělí. Konečně šestý bod přikazoval židům živnostníkům, aby si označili své obchody a jiné podniky takto: Židovský obchod – Jüdisches Geschäft, Židovský závod – Jüdisches Betrieb či Židovský podnik – Jüdisches unternehmung. Tato vyhláška byla vydána ihned v platnost a při porušení se odvolávala na zákon čl. 3. zákona ze dne 14. července 1927 číslo 125 Sb. Podle tohoto zákona ten, kdo vyhlášku poruší, může dostat finanční trest od 10 do 5000 K, nebo tresty na svobodě od 12 hodin do 14 dnů.⁸³

Dne 1. září začala druhá světová válka, kdy nacistické Německo zaútočilo na polský vysílač v Gliwicích. Tohoto dne vypukla tzv. akce Albrecht I., kdy v rámci napadení Polska začalo zatýkání členů sokola, orla, skautů a také židovských občanů. Touto akcí chtěli Němci zabránit protestům, které by zástupci a členové těchto organizací mohli vyvolat.⁸⁴

⁸³ SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

⁸⁴ LUKÁŠ 2005, 162

V Kroměříži bylo během této akce zatčeno deset občanů a z toho pět židů – František Färber, synovec Maxe Färbera, jež byl posledním předsedou ŽNO v Kroměříži, lékař Presser, obchodník Zwillniger, advokátní koncipient dr. Adolf Grimm a Otto Herz⁸⁵. Tito zajatí lidé byli drženi v budově kroměřížského Gestapa. Poté byli všichni převezeni na brněnský Špilberk a odtud pak byli deportováni do koncentračního tábora Dachau a později do koncentračního tábora Buchenwald. Několik zajatých bylo ze Špilberku propuštěno na svobodu.⁸⁶ Zanedlouho došlo k dalšímu zatýkání, tentokrát bylo zatčených osob osm. Z obou těchto skupin přežili válku pouze dva lidé.⁸⁷

Co se týká omezení osobního života židů včetně již zmíněného nařízení o židovském majetku, byli židé donuceni odejít z pracovních pozic advokátů či soudních zástupců. Židům bylo zakázáno navštěvovat německé školy a v českých školách v jednotlivých ročnících mohlo být židů pouhá 4%.⁸⁸

3.3 Rok 1940

Dne 26. ledna roku 1940 vydal říšský protektor druhé nařízení o vyřazování židů z hospodářského života v Protektorátu. První výnos tohoto nařízení zakazoval židům od 30. dubna toho roku vlastnit podniky jako byly maloobchody s textiliemi, obuví a kůžemi a obchody, kde se toto zboží vyskytovalo byť okrajově. Majitelé těchto podniků měli od 1. února toho roku zakázáno své zboží prodávat na trzích, výstavách, nesměli objednávat zboží nové, nebo provozovat podomní prodej.⁸⁹ Tyto podniky pak byly zavírány, nebo arizovány. Řešil se i dopad na německé i české zákazníky těchto podniků při jejich uzavření. Jako příklad bych mohla uvést firmu a obchod s obuví Maxe Färbera. Před válkou obchod vedl jeho synovec František Färber spolu s tzv. příručím Emilem Löffem. Jak už jsem zmínila, dne 1. září 1939 byl v rámci akce Albrecht I. mimo jiné František Färber zajat.

⁸⁵ PÁLKA 2013b, 6

⁸⁶ PÁLKA 2011a, 267

⁸⁷ BERMANN 1987, 14

⁸⁸ ONDRUŠOVÁ 2009, 35

⁸⁹ PETRŮV 2000, 86

V obchodě zůstal příručí Emil Löff s manželkou Helenou, ale zanedlouho jej převzal a arizoval komisař Jäckel, jehož začal Emil do obchodu zaučovat. Poté co Jäckel odjel na východní frontu, nechala se do obchodu zaučit jeho žena a poté manžele Löffovi vyhodila.⁹⁰ Druhý výnos týkající se vyřazování židů z hospodářství Protektorátu vydal říšský protektor dne 19. března 1940 a v platnost vešel dne 15. dubna 1940. Výnos židům zakazoval vlastnit hospodářský podnik, jako byly různé druhy ateliérů, kopírovací ústavy, biografy aj.⁹¹

Dne 19. února došlo k vyšetřování židovské hostinské koncese, která spadala do kroměřížského okresu pod firmu Schindler a Stein, jejíž sídlo bylo přímo v Kroměříži na Kotojedské ulici. Tento případ otevřel okresní hejtman Karel Kachyňa, který na to upozornil kroměřížského starostu Jedličku. „*V politickém okrese kroměřížském jdou níže uvedené židovské hostinské koncese. Žádám o urychlenou zprávu, které koncese mohou býti dle mínění okresního úřadu beze škody pro obyvatelstvo vymazány a které musí býti převedeny na árijce. V případě nutného převedení budiž mi podán návrh nového majitele koncese.*“⁹² Starosta však uvedl, že se jedná o jednu z mála hospod na takovém místě v Kroměříži, a tak se s městskou radou domluvili na arizaci tohoto hostince.

Pro lepší přehled nad židovským majetkem vydal dne 27. února okresní hejtman K. Kachyňa vyhlášku, kde říšský protektor přidal ke svým předešlým nařízením o židovském majetku také jeho přihlášení, které se týká: „*a) všeho provozního majetku všech židovských podniků včetně živnostenských provozoven, jež jsou na území protektorátu, b) židovského majetku pozemkového i židovských práv na pozemcích c) židovských akcií, podílnických práv a účastenství všech druhů.*“⁹³ Jednalo se především o hostince, vinárny, kavárny a dále také o obchody či závody. Tyto židovské podniky měly být přiznány do 15. března téhož roku.

⁹⁰ PÁLKA 2002, 180-181

⁹¹ PETRŮV 2000, 87

⁹² SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

⁹³ PÁLKA 2012, 262

V Kroměříži bylo ještě během tohoto roku všech 48 hostinců, kaváren a vináren předáno do árijských rukou.⁹⁴ Počátkem března tohoto roku byl veškerý majetek ŽNO v Kroměříži přepsán pod zprávu ŽNO v Praze. Předsedou ŽNO v Kroměříži však zůstal Max Färber.⁹⁵

Dne 1. dubna oberlandrát schválil tři nové členy městské rady. Jednalo se o Němce, kteří se 10. dubna ujali svých funkcí: Oskar Veit – arcibiskupský hospodářský úředník, Gustav Hiller – berní úředník a Karl Penka – zahradník. Noví zastupitelé si zvolili bez účasti ostatních členů městské rady a s rozhodnutím oberlandrátu svého radního – Oskara Veita.⁹⁶

K 31. březnu toho roku bylo židům zakázáno podnikat v odvětvích, jako bylo pohostinství, ubytovací živnost, směnárny, banky, zastavárny, pojišťovací živnosti aj. Dne 24. dubna vešlo po devíti měsících v platnost vládní nařízení týkající se právního postavení židů ve veřejném životě. Toto nařízení zakazovalo židům působit ve veřejných funkcích a omezovalo jejich veřejný život.⁹⁷

V létě tohoto roku docházelo k častému vydávání vyhlášek. Dne 27. července byla OÚK vydána vyhláška, která zakazovala nakupovat židům v árijských obchodech a jiných prodejnách mimo jim stanovenou dobu. Jednalo se tedy o vyhlášku – Úprava nákupní doby v obchodech pro židovské obyvatelstvo. Židé směli v těchto podnicích nakupovat v tyto hodiny od 10:00 – 12:00 a od 15:00 do 17:00. Samotní majitelé těchto podniků měli povinnost vyvěsit na svém obchodě otevírací dobu pro židy a zákaz nákupu židům mimo stanovenou dobu. Dne 23. července byla tato vyhláška rozeslána OÚK všem obecním a městským radám tohoto okresu a vzešla tak v okamžitou platnost.⁹⁸ Zajímavostí může být, že tato vyhláška byla vytištěna v Krylově tiskárně v Kroměříži, kterou vlastnil otec známého zpěváka Karla Kryla.

⁹⁴ LUKÁŠ 2005, 162

⁹⁵ PÁLKA 2003, 18

⁹⁶ PÁLKA 2012, 263

⁹⁷ ONDRUŠOVÁ 2019, 33–37

⁹⁸ Tamtéž 266

Po celou dobu války byly však v této tiskárně tištěny české knihy, jak ve svých vzpomínkách na vyprávění z války uvádí Karel Kryl.⁹⁹

Dne 11. července byly židům na základě říšského protektora odebrány obchody: *„11. července byly Židům na základě nařízení říšského protektora vzaty obchody a svěřeny zatímním správcům, z největší části zase lidem pohodlným nacistickému režimu. Jen v málo případech se dohodli židovští majitelé se svými zaměstnanci, kteří pak vedli závod děle. Nařízení se týkalo ve městě jedenadvaceti obchodů, dvou zemědělských usedlostí, tří lékařů a dvou advokátů. V okrese byl vedle toho ještě svěřen prozatímní správě jeden obchod v Morkovicích a zabaven velký majetek Frieszův ve Zborovicích.“*¹⁰⁰

Vládní nařízení – o právním postavení židů ve veřejném životě pro obor zaměstnaneckého práva veřejných zaměstnanců bylo dne 18. září vydáno okresním hejtmanem K. Kachyňou. Jednalo s o prohlášení rodového původu, které celkem čítalo sedmáct dokladů – od rodných a oddacích listů manželů, manželek, rodičů, prarodičů atd. Židé tak museli tyto dokumenty odevzdat do 31. října. Pokud však všechny žádané údaje nedokázali vyhledat, do jisté kolonky museli napsat unbekannt – neznámo, nechat si ověřit, že nejsou k dohledání a vše odevzdat do 31. prosince 1940.¹⁰¹ Ti, kteří nemohli svůj původ dohledat a doložit byli považováni za židy až do odvolání. Tomuto vládnímu nařízení předcházely oběžníky, které byly vydány 10. a 13. srpna 1940. Zde byly dány podrobné pokyny okresním a zemským úřadům, které pak mohli vydat osvědčení o židovském původu.¹⁰²

Další vyhláška byla vydána koncem roku dne 1. prosince a týkala se zákazu stěhování židů ze svého bydliště jak nastálo tak přechodně. Pokud by došlo k tomu, že se židé chtějí přestěhovat např. kvůli sňatku, museli se obrátit na pražskou Ústřednu pro vystěhování židů v Praze. Dne 10. prosince měla zasedání městská rada, kde se mimo jiné jednalo o přestěhování všech kroměřížských židů do jedné ulice.

⁹⁹PÁLKA 2016b, 46

¹⁰⁰VOŘÍŠEK 1965, 26

¹⁰¹LUKÁŠ 2005, 162-163

¹⁰²PETRŮV 2000, 104

Městská rada požádala o spolupráci Říšskoněmeckou státní tajnou policii v Kroměříži – gestapo, které jí v dané věci vyhovilo. V souvislosti s touto akcí ŽNO v Kroměříži vytvořila soupis všech židovských obyvatel ve městě. Dne 14. prosince obdrželo gestapo od starosty Jedličky Soupis židovského obyvatelstva, rodin a bytů. Bylo zde 211 osob a z toho pak 21 árijských manželek a míšenců. Bytů měli židé ve vlastních domech celkem 37, v nájmu 33, v podnájmu 17, dva služební byty, dva chudinské byty a tři byty árijských manželek.¹⁰³ K samotnému sestěhování do jedné ulice však nedošlo a to nejspíše proto, že vše, především tedy majetek, chtěly mít pod kontrolou okupační úřady a nechtěly vše přenechat městskému úřadu.

Dne 12. prosince vydal OÚK přípis, který přikazoval okamžité zrušení čestného občanství židovských spoluobčanů v kroměřížském okrese. Městská rada uvedla, že přímo v Kroměříži není žádný občan židovského původu prohlášen čestným občanem.¹⁰⁴

Poslední výnos tohoto roku vyšel dne 18. prosince od protektorátního ministerstva školství a národní osvěty, který zakazoval všem učitelům na školách v protektorátu soukromě vyučovat židovské děti i dospělé. Do Kroměříže byl tento výnos zaslán Oblastním školským výborem pro německé školy v Olomouckém kraji dne 3. ledna 1941 a Kroměříži vstoupil v platnost až 6. ledna 1941.¹⁰⁵

Z dalších nařízení o omezování židů a jejich vylučování z veřejného života vydané v roce 1940 bych chtěla některé z nich uvést:

Dne 1. února byl protektorátním ministerstvem vnitra vydán oběžník, kde si židé hlásící se podle matrik k německé státní příslušnosti na území Protektorátu musí ke svému jménu přidat jméno tzv. přídavkové. Muži si ke svému jménu přidali jméno Israel a ženy jméno Sára. Přidání těchto jmen se netýkalo těch židů, kteří tato jména již nesli. Od 1. března byli navíc všichni židé ve své občanské legitimaci označeni velkým J.¹⁰⁶

¹⁰³ LUKÁŠ, 164

¹⁰⁴ PÁLKA 2012, 270

¹⁰⁵ PÁLKA 2012, 273

¹⁰⁶ PETRŮV 2000, 108

Dne 24. dubna vešlo v platnost, jak už jsem zmínila, vládní nařízení o právním postavení židů ve veřejném životě. Toto nařízení vyloučilo mnoho židů ze zaměstnání, jednalo se o advokáty, lékaře, veterináře, lékárníky. Ministerstvo spravedlnosti povolovalo vykonávat advokátní a lékařskou praxi pouze 2% židům z celkového počtu zapsaných advokátů a lékařů v Praze a v Brně. Židovští lékaři ošetřovali pouze židovské pacienty či členy své rodiny. Tito lékaři byli vyřazeni ze seznamu lékařské komory a naopak byl vytvořen seznam židovských lékařů. To samé platilo pro židovské veterináře, nařízení však vzešlo od ministerstva zemědělství.

Dne 3. června vyšlo nařízení říšského protektora o chovu holubů. Židům tak bylo zakázáno chovat a držet holuby.

Dne 7. srpna vydalo protektorátní ministerstvo školství výnos, který zakazoval všem veřejným i soukromým školám, jež byly vedeny v českém jazyce, nabírání židovských žáků v nadcházejícím školním roce 1940/1941.

Dne 20. listopadu vydalo protektorátní ministerstvo vnitra zákaz židům, židovským institucím a lidem, kteří s židy sdíleli domácnost vyvěšovat a jinak užívat říšské, státní a protektorátní vlajky.¹⁰⁷

3.4 Rok 1941

V zimě na přelomu let 1940 a 1941 byli židé nuceni odklízet sníh na veřejných prostranstvích ve městě. Městský úřad v Kroměříži vytvářel skupiny židů, kteří měli tyto práce vykonávat. Při jednom povinném odklizení sněhu se třináct židů, jež bylo MÚK mimo jiné vybráno, nedostavilo a svou neúčast doložili omluvenkami, které jim napsali uznávaní kroměřížští lékaři. Tito lékaři tak svým činem velmi riskovali vlastní život.¹⁰⁸

¹⁰⁷ PETRŮV 2000, 102-111

¹⁰⁸ LUKÁŠ 2005, 165

Dne 13. února poslal starosta města J. Jedlička dopis vládním komisařům do Olomouce a do Prostějova, ve kterém se jich tázal, jakou mzdu má vyplatit židům za odklizení sněhu a jaké jim má zřídit pojištění u okresní nemocniční pojišťovny.¹⁰⁹

„Městská rada v Kroměříži zaměstnává při svých pracích také židy. Poněvadž jsou mezi nimi jednotlivci úplně chudí, dovoluje se zdvořile dotázati, zda dostávají tito jednotlivci, které zaměstnává Vaše město, nějaký plat či odměnu a v jaké výši, či zda musí pracovati všichni úplně zdarma. Pracují-li zdarma nebo jen za odměnu, zda jsou také pojištěni u okresní nemoc. Pojišťovny, jako každý jiný řádný dělník a kdo za ně platí nemocenské poplatky.“¹¹⁰ Odpověď přišla v němčině a to s odkazem na norimberské zákony – židé nejsou zaměstnáváni.¹¹¹

Jedna z prvních vyhlášek, tohoto roku, jež měla omezovat židy ve společenském životě, byla vyhláška vydaná dne 6. února zemským prezidentem v Čechách a zakazovala židům rybářskou činnost.¹¹² V Kroměříži byla tato vyhláška vyvěšena dne 24. dubna a vztahovala se na obvod Zemského úřadu v Brně. Židé museli do sedmi dnů od vyvěšení vyhlášky odevzdat své rybářské průkazy.¹¹³

Dne 14. února vyšla v Kroměříži vyhláška vydaná okresním hejtmanem Kachyňou, která nově stanovila nákupní dobu pro židy. Židé tak mohli nakupovat v árijských obchodech pouze od 15:00 do 17:00. Majitelé obchodů byli opět povinni vystavit na viditelné místo nákupní dobu stanovenou pro židy.¹¹⁴

Další vyhláška byla vydána OÚK dne 17. dubna, jednalo se o vyhlášku o úpravě doby pro styk židovského obyvatelstva s peněžními, úvěrními a pojišťovacími ústavy všeho druhu. Židé mohli tyto ústavy navštěvovat denně od 8:00 do 9:00.¹¹⁵

¹⁰⁹V příloze č. 27 je přiložen dopis kroměřížského starosty J. Jedličky a v příloze č. 28 na ukázkou jedno z lékařských potvrzení

¹¹⁰SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

¹¹¹PÁLKA 2013a, 196-199

¹¹²ONDROŠOVÁ 2009, 43

¹¹³PÁLKA 2013a, 200

¹¹⁴PÁLKA 2013a, 198-199

¹¹⁵PÁLKA 2013a, 201

Omezení židů, které by se dalo považovat za zlomové, bylo jejich označení. Označit židy v Protektorátu bílou páskou plánoval K. H. Frank, k tomu však nedošlo. Dne 5. září bylo vydáno říšské policejní nařízení o označování židů ze dne 1. Září 1939: „*Židům, kteří dokončili šestý rok života, jest zakázáno objevovati se na veřejnosti bez židovské hvězdy. Židovská hvězda pozůstává se z šesticípé hvězdy velikosti dlaně ze žluté látky černě vytažené s černým nápisem Žid. Jest ji nositi viditelně na levé straně prsou oděvu pevně přišitou.*“¹¹⁶ Toto nařízení dále zakazovalo židům opouštět okolí svého bydliště bez písemného svolení úřadu místní police. O šest dnů později byly v ulicích Kroměříže vylepeny letáčky, které vybízely občany „Označte Židy!“. Tyto letáčky měla na starost již zmíněná organizace Vlajka.¹¹⁷

V Brně dne 27. září vydal zemský prezident nařízení týkající se zákazu židovské hudby. Následně byla tato vyhláška umístěna i v Kroměříži.¹¹⁸ Zakázáno bylo jak předvádění židovské hudby tak mechanické reprodukování – gramofonové desky, rozhlas, film, aj. Za židovskou hudbu byla považována hudba, jejíž skladatelé, spoluskladatelé, ti, kteří hudbu zpracovávali či hudební umělci byli židovského původu. Zakázány byly však i skladby nežidovských autorů, jež obsahovaly byť i malou část textu či not ze skladeb židovských autorů.¹¹⁹

Ve stejný den – 27. září – nastoupil do funkce zastupujícího říšského protektora Reinhard Heydrich. Začalo tak období těžkých nejen židovských perzekucí, které se nevyhnuly ani Kroměříži. „... a 27. září byl náhle jmenován zástupcem dosavadního říšského protektora von Neuratha Reinhard Heydrich, známý generál SS a kat Norska. Vyhlásil stanné právo a nedlouho po jeho nastoupení začalo u nás veliké pronásledování.“¹²⁰

¹¹⁶Tamtéž, strana 122 – 123

¹¹⁷PÁLKA 2013a, 200

¹¹⁸PÁLKA 2013a, 200

¹¹⁹PETRŮV 2000, 127

¹²⁰VORÍŠEK 1965, 31

K rozpadu kroměřížského městského zastupitelstva došlo dne 11. listopadu, kdy starosta Jedlička obdržel výnos od Zemského úřadu v Brně ze dne 6. listopadu, ve kterém stálo, že dochází k okamžitému rozpuštění městské rady. Nový vládní komisař města Kroměříže JUDr. Hans Humplík převzal vedení města dne 17. listopadu a do své funkce byl oficiálně jmenován zemským viceprezidentem Dr. Schwabem dne 18. listopadu.¹²¹ „Nový představený zahájil horlivou činnost. Především rozpustil starou městskou radu i obecní zastupitelstvo a „vládl“ sám. ... Hans Humplík dal brzy změnit i názvy ulic. Zčásti se vrátil k starým názvům. Masarykovo náměstí bylo přezváno na Velké, Jiráskova ulice na Kovářskou, Prusenovského na Radniční atd. Jméno Žižkovy ulice bylo německým fašistům nepohodlné. Ulice dostala jméno Polní. Jiné byly přejmenovány po Němcích. Šafaříkova ulice se stala ulicí Hanse Kudlicha, Havlíčkova se stala třídou Heydrichovou ... Většina ulic ve vnitřním městě změnila tohoto roku a následujícího roku 1942 své názvy a město přijímalo zevně ráz města německého. Na obci se začalo úřadovat čistě po německu.“¹²²

Kroměřížský okresní hejtman K. Kachyňa požádal vládního komisaře H. Humplíka dne 5. prosince, aby stanovil novou návštěvní dobu pro židy ve všech úřadech města Kroměříže a to od 8:00 do 9:00. Vládní komisař H. Humplík na žádost K. Kachyni odpověděl tiskem vyhlášky dne 10. prosince, která stanovila návštěvní dobu pro židy a to od 8:00 do 9:00.¹²³

OÚK vydal dne 9. prosince vyhlášku, která zakazovala vstup židům do museí, výstav jak trvalých, tak krátkodobých, obrazáren a také do archivů a veřejných sbírek.¹²⁴ Dne 15. prosince byl vydán městskou správní radou zákaz židům nakupovat maso v určitých ulicích a bylo jim nařízeno, aby nakupovali maso u prodejců mimo zakázané ulice. Zákaz nákupu masa a také zákaz vstupu židům se vztahoval na hlavní Velké náměstí, Neurathovu ulici a do Smetanových sadů. Vyhláška byla vydána pět dní poté a zákaz byl navíc rozšířen o Palackého třídu.¹²⁵

¹²¹PÁLKA 2013a, 204

¹²²VOŘÍŠEK 1965, 36

¹²³PÁLKA 2013a, 204

¹²⁴PÁLKA 2013a, 202-204

¹²⁵PÁLKA 2016b, 48

Na konci roku 1941 začala městská rada s novým vedením řešit otázku zbourání synagogy a starého židovského hřbitova z hlediska jejich minimálního využití a zabírání prostoru ve městě. Tomuto tématu se budu více věnovat v jednotlivých kapitolách o židovských památkách v Kroměříži.

Mezi další nařízení o omezování židů a jejich vylučování z veřejného života vydané v roce 1941 bych chtěla některé z nich uvést:

Dne 11. ledna byl ministerstvem vnitra na jednotlivé okresní úřady zaslán požadavek o odebrání řidičských průkazů židům.

Dne 3. března bylo vydáno nařízení o označení potravinových lístků náležitým židům písmenem J.

Dne 30. dubna bylo vydáno protektorátní vládní nařízení, které se týkalo pobytu všech obyvatel na území Protektorátu. Židé tak měli povinnost uvést svou rasovou příslušnost.

Dne 30. srpna bylo vydáno ustanovení o odznaku pro raněné ve světové válce. Židé tak měli zakázáno žádat o tento odznak.

Dne 1. října byli židé vyloučeni výnosem protektorátního ministerstva financí z odběru tabákových výrobků. Toto nařízení se vztahovalo na židy, kteří byli povinni ze dne 1. září toho roku nosit označení v podobě žluté hvězdy.

Dne 14. října byl vydán výnos protektorátním ministerstvem dopravy, kde se povoluje židům užívat veřejnou a soukromou železniční dopravu, avšak v nejnižší možné třídě.¹²⁶

¹²⁶PETRŮV 2000, 118-127

3.5 Rok 1942

I v zimě tohoto roku museli židé na veřejných prostranstvích ve městě odklízet snůh. Židy, kteří byli určeni na toto odklizení měl na starost Karel Penka, jež byl vedoucí kroměřížského Pracovního úřadu. Dne 5. ledna K. Penka zpracoval soupis židů a zaslal jej vládnímu komisaři Humplikovi s tím, že je může na práci odklizení sněhu využívat kdykoliv bude chtít. V seznamu bylo 15 jmen mužů od 16 do 60 let, kde byli rozděleni do tří skupin – 1) práce schopní, kterých bylo 7 a v tu dobu 2 muži dočasně nemocní, 2) schopni lehčí fyzické práce, kde bylo 5 mužů, 3) staří muži od 51 do 60 let, kteří byli tři. Uvedl zde také telefonický kontakt na žida Ing. Lea Fallu, kterého Penka pověřil organizací.¹²⁷

Vstup na veřejné akce či sportovní utkání byl židům v mnoha případech zakázán. V Kroměříži byly vylepovány informační letáčky o daných akcích s výrazným Židům nepřístupno – Juden nicht zugänglich. Jednalo se například o tenisový zápas Hanácké Slavie proti SK Kojetín konaný dne 25. ledna na Velkém náměstí.¹²⁸

Vládní komisař H. Humplik se zasazoval o další omezení života místních židů. Dne 12. ledna poslal žádost na olomoucký oberlandrát a také na brněnské gestapo žádost, ve které se dotazuje, zda je možnost zakázat kroměřížským židům vstup do dalších stěžejních částí města.¹²⁹ Zanedlouho přišla do Kroměříže odpověď jak z olomouckého oberlandrátu, tak z přerovského gestapa, kde oba jeho žádosti vyhověli. Dne 3. února 1942 vydal vládní komisař H. Humplik nařízení ve znění: *„Zakazuji s okamžitou platností židům vstup do následujících ulic města: Velké náměstí, Sněmovní nám., Kovářská ulice, Vodní ulice až k nádraží. Dále zakazuji židům jakékoliv prodlévání před kostely, kasárnami a jinými veřejnými budovami a při každých slavnostních projevech. Židům, kteří dosud v těchto ulicích bydlí, jest vstup na ulici dovolen, prokáže-li se bezpečnostním orgánům potvrzením o pobytu vydaným policejním úřadem.*

¹²⁷PÁLKA 2014, 210-211

¹²⁸PÁLKA 2014, 211

¹²⁹První zákaz tohoto typu vyšel ve vyhlášce, jež obsahovala celkem šest bodů, dne 25. srpna 1939, jednalo se o zákaz vstupu židům do Květné zahrady, Zámecké zahrady a městského sadu v ulici Kotojedské.

*Zakazují také každou nabídku a prodej německých a českých novin židům, jakož i koupi novin pro židy. Neuposlechnutí tohoto nařízení bude přísně stíhati.*¹³⁰ Židé tak byli odkázáni na život v neexistujícím ghettu.

Začátkem března došlo ke zrušení menších – vesnických ŽNO a jejich vedení bylo předáno do rukou ŽNO v Praze. V Kroměříži byl do této doby předsedou ŽNO již zmíněný Max Färber. Pobočka pražské ŽNO v Kroměříži sídlila v Moravcově ulici a jejími zaměstnanci byli Emil Löff a Artur Fuchs.¹³¹ Osud posledního kroměřížského rabína Dr. Joachyma Astela má dvě verze. Podle zprávy SNB o činnosti H. Humplika měl být Dr. Astel počátkem roku 1941 zatčen ve svém domě, jímž byla židovská radnice, a následně pak transportován do Osvětimi. Avšak podle zprávy SNB z 28. února 1947 byl Dr. Astel předveden k vládnímu komisaři H. Humplikovi na městskou radnici. Zde byl rabín H. Humplikem zmlácen kvůli údajnému rituálnímu zabíjení slepic. Dr. Astel byl předán gestapu, které ho převezlo do Přerova a dále pak do Brna. Z Brna byl dne 16. června deportován do koncentračního tábora Osvětim. V Osvětimi zemřel dne 26. června 1942. V tento den byl také započat transport židovských občanů Kroměříže.¹³²

Na začátku června došlo k soupisu veškerého majetku jednotlivých kroměřížských židovských rodin. Majetkem je myšlen nábytek a veškeré bytové zařízení, nádobí, oblečení, knihy, cennosti aj. Všichni židé již koncem května – všech 26 rodin – podle součtu z konce roku 1940 žilo přímo v Kroměříži 211 židů – byli soustředěni do ulice Moravcovy, která byla jednou z hlavních ulic židovské čtvrti zvané Velká Židovna. Židé se v bytech tlačili až po čtyřech rodinách.

Vše vyvrcholilo dne 26. června, kdy všichni kroměřížští židé a židé z blízkého okolí – bylo jich celkem 290 – byli odvezeni na shromaždiště do Olomouce, které se nacházelo v budově dnešní základní školy v Hálkově ulici. Z Olomouce byli kroměřížští židé deportováni do Terezína ve třech transportech.

¹³⁰DUBOVSKÝ 1995, 52

¹³¹PÁLKA 2003, 18-19

¹³²PÁLKA 2014, 218

První transport AAg s 52 kroměřížskými židy odjel dne 30. června, druhý transport AAm s 50 kroměřížskými židy odjel dne 4. července a třetí transport AAo s 80 kroměřížskými židy odjel dne 8. července. Dobyčáky odjížděly do Terezína naplněné po 900 lidech.¹³³

Kroměřížští židé a židé z jeho okolí nebyli jedinými židy, jež byli z Kroměříže deportováni. Odvezeni byli také židovští pacienti z místní psychiatrické léčebny. V Kroměříži byl roku 1909 zřízen Zemský léčebný ústav Františka Josefa I. Během první světové války sloužil jako lazaret pro raněné vojáky a po válce pak jako ústav pro duševně nemocné vojáky ve většině případů české národnosti. Někteří z nich zde byli hospitalizováni do roku 1923. Po vzniku Československa až do roku 1938 nesla léčebna název – Zemský léčebný ústav v Kroměříži. Během první republiky zde byli léčeni choromyslní lidé, jako tomu bylo na počátku zřízení tohoto ústavu.¹³⁴ V období mezi lety 1939 – 1945 nesla léčebna název – Zemská léčebna pro duševně a nervově choré v Kroměříži – Landesheilanstalt für Geistes und Nervenkrankhe in Kremsier. Dne 16. ledna roku 1942 se stal správním ředitelem léčebny – Verwaltungsdirektor – Waldemar Söhnel, který sem byl povolán, aby upevnil pořádek a zajistil lepší podmínky pro německé pacienty, jako bylo hezčí oblečení, lepší hygienické podmínky či čerstvé květiny na nočním stolku. Ředitel Söhnel nechal také zřídit speciální oddělení pro židovské pacienty. Na tomto oddělení prováděli pacienti různé úklidové práce. Židovské oddělení bylo zrušeno dne 27. června 1942, kdy byli všichni jeho pacienti odvezeni. Jednalo se o celkem 65 osob, tedy 42 žen a 23 mužů, kteří byli v chorobopise označeni jako nezlepšení. Všichni tito lidé byli podle Söhnela odvezeni do Brna na tzv. Kultusgemeinde.¹³⁵ ¹³⁶ Ve své kronice však MUDr. Josef Kvapilík píše: „*Söhnel řekl, že se Židé odvázejí na „Kultusgemeinde“ do Brna. Každý tušil, že se vezou kamsi „do plynu“, Němci říkali „Verseifen“ (zmydelnění). Toho dne byli Židé a Židovky – bolestně plačící – namačkáni do auta, jaké používá pošta, nebo vojáci.*

¹³³ LUKÁŠ 2005, 166

¹³⁴ DONĚK 1999, 55

¹³⁵ DONĚK 199, 66

¹³⁶ K těmto 65 židovským pacientům byla z nejasných důvodů připsána i Marketa Morawusová, jež byla také považována za nezlepšenou, přičemž byla vyznání římskokatolického.

Oplechované auto bez oken (mělo-li jaké okénko, je už přesně těžko zjistit.) Dýchat se tam těžko dalo, protože šlo 65 osob, 42 ženy a 23 mužů.“¹³⁷

Již zmínění manželé Löffovi jak v souvislosti s židovským obchodem s obuví Maxe Färbera tak se zaměstnáním u pobočky pražské ŽNO zůstali v Kroměříži i po deportaci kroměřížských židů. Emil Löff se v únoru 1943 stal důvěrníkem v Kroměříži pro pražskou Židovskou radu starších, i když v Kroměříži již neexistovala žádná židovská komunita. Toto místo zaujímal E. Löff až do začátku září roku 1944, kdy byl převezen do pracovního tábora Hagibor. Do této doby však manželé Löffovi vedli korespondenci s vězněnými kroměřížskými židy v Terezíně a jiných táborech. Ještě před deportací kroměřížských židů svěřilo několik z nich s velkou důvěrou Emilu Löffovi většinu svých financí, aby je mohl zásobovat balíky, když budou pryč. Jsou dochované jak dopisy z Terezína, z pracovního tábora v Oslavanech u Brna, kde byl vězněn bratr Emila – Otta Löff, tak z koncentračního tábora Buchenwald. Manželé Löffovi posílali balíky do Terezína i neznámým lidem a to přes svou připouštěcí známku, kterou poslali na jejich adresu, nebo na adresu Otty Löffa.¹³⁸ Jeden z dopisů Emilu Löffovi z 5. května 1943 dokazuje, že se v Terezíně kroměřížští židé dále mezi sebou setkávali: *„Milý Emile a všichni přátelé! Mnoho pozdravům zasílám všem. Jsem zdrav, taktéž ostatní asi 50, které jsme zde. Dr. a Klárka delší dobu postrádají balíčky, Fall a žena jsou zdraví, bydlím s ním v jedné budově. Kurt dostal od Brauchbara lístek. Tento lístek ihned spálit!! ... Prosím Emile, máš prachy, posílej mně brambory, přibalíš – li jiné věci, jsem vděčným odběratelem, balíčky do 10 kg. Glasrové často vidím, Löwenthal je klidnější, jen Pavel je v P. Max Färber, Glaser, Beer bohužel zemřely. Fredy Beer a Karel Fuchs se oženili... Buďte tak lask. a držte hrob od Elsy v pořádku. Zdraví Max!*“¹³⁹

¹³⁷PÁLKA 2014, 218

¹³⁸PÁLKA 2003, 18-20

¹³⁹PÁLKA 2003, 19

Posílání balíčků bylo přerušeno Emilovým převezením do Hagiboru a jeho žena, jež měla doma dceru a byla v pátém měsíci těhotenství, by vše sama nezvládla. Navíc jí bylo koncem roku 1944, kdy byla asi tři týdny po porodu dcery, sděleno, že díky tomu, že sympatizovala se židy v podobě uschování židovského majetku a následnému posílání balíčků, bude také deportována. K deportaci však nedošlo a manželé Löffovi se dožili konce války.¹⁴⁰ Emil Löff se po druhé světové válce vrátil do Kroměříže, kde se staral o svou rodinu a zasloužil se o rozvoj filatelie a tělovýchovy v Kroměříži.¹⁴¹

Osvobození Terezína se dočkali tři kroměřížští židé.¹⁴² ¹⁴³ Po válce se do Kroměříže vrátilo 19 židovských občanů.¹⁴⁴

¹⁴⁰PÁLKA 2003, 21

¹⁴¹PÁLKA 2017b, 238

¹⁴²BERMANN 1987, 150

¹⁴³František Färber ve svém článku – Osobní vzpomínka na židovské kroměřížany ve 30. letech ve sborníku Židé a Morava na straně 73 uvádí, že spousta mladých a zdatných kroměřížských židů, jež byla deportována ve dvou transportech po asi 5000 lidech v září 1943 z Terezína do Osvětimi, byla zařazena do tzv. rodinného tábora. Tito lidé byli v noci z 8. na 9. března roku 1944 zavražděni.

¹⁴⁴ZEZULOVÁ/ŠLANCAROVÁ 2015, 12

4. Židovské památky v Kroměříži

V následujících kapitolách popisují působiště kroměřížských židů ve městě a židovské památky, které jsou k vidění i dnes, ale také ty, které byly nacistickým běsněním zničeny, což byla nová synagoga a starý židovský hřbitov.

4.1 Židovna

Židovská čtvrť neboli židovské ghetto se od počátku osídlení židy města nacházelo za hradbami na jihovýchod od města. Jelikož se místním židům, jakožto biskupským poddaným, dařilo po všech stránkách včetně těch finančních velmi dobře, mohli si dovolit odkoupit několik domů v křesťanském městě. K tomu docházelo již před rokem 1546. Jednalo se o tehdejší ulici Moravskou, dnes ulice Vodní, jež se nachází v centru města. K Vodní ulici přibyla dnešní ulice Moravcova, která leží přímo rovnoběžně k ní. Moravcova ulice se stala centrem tzv. Velké Židovny. Dále zde byla židy obývaná Tylova ulice, jež je kolmá k ulici Moravcově a byla nazývána tzv. Malou Židovnou. Židovna uvnitř města se od ostatních Židoven v jiných městech lišila tím, že nebyla protkána úzkými uličkami a různě vysokými domy, které k sobě většinou neladily. Vše bylo pro to, že se nejednalo o tu původní Starou Židovnu za hradbami, kde to nejspíše vypadalo jako v ostatních Židovnách, ale o bývalou část křesťanského města, jež byla židy postupně odkoupena. Tato židovna se na noc zamykala velkým řetězem. Za kardinála Františka z Diechtrištejna, tedy v roce 1606 bylo ve městě 21 židovských domů, synagoga braná jako škola, špitál a dům rabína.¹⁴⁵

Po ničení švédských vojsk v roce 1643 bylo ve Velké a Malé Židovně celkem 25 domů. V roce 1656 došlo k požáru, který vyšel z židovské čtvrti a rozšířil se dále do města. Tento požár pojal celkem 84 křesťanských domů. V Moravské, dnes Vodní ulici měli židé pouze tři domy a v ulici Moravcově zase naopak tři domy křesťané. Ve stejném roce došlo k jejich vzájemné výměně. Domy se v židovské čtvrti rozrůstaly a v sedmdesátých letech 17. století jich bylo okolo 35.

¹⁴⁵ KLENOVSKÝ 1996, 13-14

Jelikož se Velká Židovna nacházela uvnitř křesťanského města, docházelo ke konfliktům i mezi židovskými a křesťanskými sousedy. Křesťané v roce 1663 přikázali židům, aby si zazdili okna směřující k farnímu kostelu a dále pak aby si postavili oplocení mezi Malou Židovnou a děkanskou zahradou. Židovská čtvrť byla od zbytku města oddělena tzv. separační zdí, kterou nechal kvůli neshodám s křesťanskými obyvateli postavit biskup Karel II. Hrabě z Lichtenštejn–Kastelkornu v roce 1680. Vchody do Židovny byly v té době dva oficiální a to v uličce Svatomichalské u kostela Panny Marie a v uličce vedle Moravské brány. Byl zde také neoficiální vchod a to v hradbách Oskola v tzv. Hřebové brance.¹⁴⁶ Na konci 17. století nechal Karel II. Hrabě z Lichtenštejn–Kastelkornu díky finanční podpoře nově příchozích židů z Vídně opravit a zrekonstruovat Velkou Židovnu v rámci oprav a rekonstrukcí celého města. V Malé Židovně k zásadním přestavbám nedošlo a zachovala si tak ráz přízemních domků. Naopak ve Velké Židovně byly nízké domy přestavěny na vícepatrové a to do jednotného barokního stylu. Do dnešní doby se dochovaly valené klenby s lunetami uvnitř některých domů, portály a výrazná barokní průčelí.¹⁴⁷ Jelikož separační zeď vystavěná v roce 1680 byla zchátralá, vydal biskup nařízení o vystavění nové separační zdi a to mezi děkanskou zahradou u kostela Panny Marie a Malou Židovnou.¹⁴⁸

Další velkou barokní chloubou Velké Židovny je zachovalá židovská radnice. Radnice byla centrem všeho dění v Židovně, sídlila zde celá správa ŽO, byl zde archiv ŽO, modlitebna, náboženská učebna bet ha-midraš, byt rabína a židovská škola (1782 – 1880). Výstavbu této radnice (1687–1688) sponzoroval biskup Karel II. hrabě z Lichtenštejna-Kastelkornu částkou 1 000 zlatých z celkové částky 2 560 zlatých a to díky věrnosti židů během třicetileté války. Radnice byla nejspíše navržena podle plánů italsko-švýcarského architekta Giovanniho Pietra Tencally.¹⁴⁹

¹⁴⁶ PEŘINKA 1940, 90

¹⁴⁷ Obě tyto ulice jsou k porovnání v obrázkových přílohách č. 35 a 36

¹⁴⁸ KLENOVSKÝ 1996, 16-17

¹⁴⁹ KLENOVSKÝ 16-17

G. P. Tencalla pracoval u biskupa Karla II. hraběte z Lichtenštejna-Kastelkornu mimo jiné na barokní přestavbě arcibiskupského paláce v Olomouci. Arcibiskupský palác v Olomouci je navržen v podobném stylu jako židovská radnice v Kroměříži.¹⁵⁰ Průčelí židovské radnice tvoří šest dominantních pilastrů, ve druhém patře se střídají trojúhelníková a půloválná suprafenestra z pískovce a nad vchodovými dveřmi pískovcová supraporta se znakem. Tento znak kardinála Wolfganga Hannibala von Schrattenbach (doba úřadování na biskupském stolci 1711–1738) byl na supraportu umístěn až na počátku 18. století. Nad znakem je umístěn kříž, který je částečně zakryt kardinálským kloboukem.

V roce 1717 bylo v Židovně 36 židovských domů a synagoga. Dále byl v židovské čtvrti: židovský hřbitov, dva masné krámy – byly zde od roku 1709 do roku 1882, kdy je odkoupilo město, jatka, dům městského kata v Malé Židovně, barokní kašna na rohu Velké a Malé Židovny, kterou nechal vystavět biskup Karel III. Lotrinský (doba úřadování na biskupském stolci 1695–1711) a také rituální lázně – mikve, kterých zde bylo nejspíše více zároveň. Nejnovější z nich se nacházela u druhé synagogy.^{151 152}

V březnu roku 1849 došlo ke zrovnoprávnění všech náboženství v zemi a židé tak měli volnost pohybu, stěhování atd. Obě části kroměřížské Židovny vypadaly ve druhé polovině 19. století takto: *„Židovna sama v sobě byla špinavá. Že mnoho židovských rodin ku prospěchu svému se tam usaditi chtělo, ale Židovna se rozšířiti nedala, kupovali židé půl, čtvrt i osminu domů, a byli takto náramně husto v jednopatrových domech nasídleni. Zároveň měli zakoupen kousek hůry a střechy, kterou, když pod širým nebem slavnost stánků konati měli, odkoupili, zelené chvojí tak pro jméno na to přiložili, pod to na hůře s rodinou si sedli a takto posvátné památce, že otcové jejich na poušti ve stanech a pod zeleným seděli, zadost učinili. ...*

¹⁵⁰Původně renesanční arcibiskupský palác byl zničen drancováním během třicetileté války a požárem v roce 1661. Se stavbou začal v roce 1664 císařský architekt Filibert Lucchese a po jeho smrti v roce 1666 stavbu dokončil G. P. Tencalla.

¹⁵¹KLENOVSKÝ 1996, 20

¹⁵²Mikve je rituální lázeň, která musí obsahovat minimálně 762 litrů tekoucí vody.

*Nedaleko brány byly dvě jatky, kde židé prodávali křesťanům zadky z dobytka na košer zabitého a jiné „tréfe“ tj. nehodící se pro žida k používání. ... Mezi zdí od Židovny a kostelem Panny Marie vysázeno bylo místo starými stinnými kaštany.*¹⁵³

Dnes můžeme v bývalé Židovně vidět židovskou radnici v barokním stylu a dělící separační zeď, která je jedinou – alespoň zčásti zachovalou – separační zdí dělící židovskou čtvrť od zbytku města v České republice. Je zde zachovalá ulice Tylova a ulice Moravcova, jež je barokního rázu. Podle Národního památkového ústavu spadá 12 domů v ulici Moravcově a 1 dům v ulici Tylově pod Městskou památkovou rezervaci Kroměříž. Jedná se o Ochranné pásmo pro historické jádro města Kroměříže.¹⁵⁴

4.2 Synagogy

O první a nejspíše nejstarší synagoze nemáme mnoho informací. Ví se však, že už v 16. století stála synagoga v řadové zástavbě domů ve Vodní ulici se starým číslem popisným 105. Jednalo se nejspíše o dům, který byl podle potřeb na synagogu přestavěn. Tato synagoga byla Švédy vypálena v červnu roku 1643, zahynulo zde mnoho židů a shořelo třicet svitků tory. Jakmile prošly poničené budovy opravami tak, jak již jsem zmínila, dne 5. června 1656 vypukl v židovské čtvrti požár a mimo jiné budovy vyhořela i synagoga. Toho roku došlo k výměně tří domů mezi židy a křesťany. Mezi domy, jež byly vyměněny, byla i tato téměř zchátralá synagoga. Podle nařízení biskupa ze dne 3. března 1657 byla synagoga zbořena a zbytky cihel s ostatním materiálem byly odvezeny židům k výstavbě nové synagogy. Židé ještě navíc dostali od biskupa 15 000 cihel a dvě pece vápna.¹⁵⁵ Dnes už však nic nenasvědčuje tomu, že na jistém místě kdy synagoga stála.

¹⁵³ CHODNÍČEK 2003, 58-59

¹⁵⁴ <https://pamatkovykatalog.cz/?legalState=84263&action=legalState&presenter=LegalStatesResults>

¹⁵⁵ KLENOVSKÝ 1996, 27

I když měli židé dostatek materiálu i financí, ke stavbě tzv. staré synagogy došlo z neznámých důvodů až v roce 1689. Tato synagoga musela být vystavěna uvnitř Židovny a tak jediné vhodné místo pro její výstavbu byla zadní část Velké Židovny tj. Moravcovy ulice u zdi ghetta, která tvořila její severní a východní část. „*Synagoga malá a neúhledná přistavěna byla k městské zdi.*“¹⁵⁶

Celou výstavbu sponzoroval a řídil tehdejší rychtář ŽO Josef Mahr. Synagoga, jejíž výstavbu provázely všemožné komplikace, byla dostavěna roku 1694.¹⁵⁷ Podle plánu Židovny z roku 1727 lze popsat exteriér této synagogy. Jednalo se o ne příliš zdobenou dvoupodlažní budovu obdélníkového půdorysu. Synagogy se obecně stavily tak, aby svou velikostí nepřevyšovaly ostatní budovy ve městě a to zejména křesťanské chrámy, šlo především o to, aby zapadly mezi ostatní domy. Tyto typy staveb byly většinou obdélníkového půdorysu a bez sklepení. Synagoga měla tři vchody, kde hlavní vchod na západní straně budovy jakožto vchod pro muže byl postaven v podobě portálu s pilastry, jež byly nahoře zakončeny koulemi. Vchody pro ženy byly dva a nacházely se taktéž na západní straně budovy. První vchod vedl po venkovním schodišti do ženské modlitebny v patře a druhý do přízemní části ženské modlitebny. Koncem 19. století byla přistavěna ženská galerie. Kolem hlavního vchodu pro muže byly symetricky rozmístěny čtyři sdružená okna, dvě dole v přízemí a dvě nad nimi v prvním patře. O interiéru této synagogy nemáme mnoho informací. Dobová fotografie z přelomu 19. a 20. století ukazuje, že se před svatostánkem, který byl podle tradice orientován na východ, tyčily čtyři sloupy s orientálními motivy, které přímo navazovaly na nepravidelnou klenbu. Naproti čtyřsloupí bylo vyvýšené řečniště a za ním svatostánek, jež byl zabudován do hradební zdi na východní straně. Vedle synagogy byly také zvláště postaveny již zmíněné rituální lázně mikve. Tato „stará“ synagoga sloužila místním židům více jak 200 let a kvůli špatnému technickému stavu byla nahrazena roku 1910 synagogou novou. Začátkem prosince 1904 byla synagoga ohledána komisí: „*Komise budovu prohlédla začátkem prosince a konstatovala, že synagoga je podmáčená, klenby popraskané, zdi mokré a s trhlinami místy s plísněmi, s otráveným vzduchem a shnilým dřevěným obložení zdi.*“¹⁵⁸

¹⁵⁶ CHODNÍČEK 2003, 59

¹⁵⁷ KLENOVSKÝ 1996, 30

¹⁵⁸ PÁLKA 2017b, 49 Zvuk

Stará synagoga byla spolu s rituální lázní a dvorkem vyměněna – prodána městu za parcelu na novém hřbitově, jelikož starý židovský hřbitov byl již přeplněn a nebylo tak dalšího místa k pohřbívání. Dne 6. března 1920 byla stará synagoga předána zástupci židovské obce spolu s předsedou Leopoldem Färberem starostovi Jedičkovi a radnímu Třasoňovi. Synagoga tak byla předána bez kupní smlouvy a usnesení městské rady, což bylo starostovi Jedičkovi vyčítáno.¹⁵⁹ Ten však odpověděl: „*Kdyby se ještě chvíli čekalo, byl by templ rozkraden.*“¹⁶⁰ Následně pak byla synagoga rozebrána na hodnotné a použitelné materiály, zbytek byl zbořen. Přepsání sjednané parcely na městském hřbitově a uhrazení sjednané částky za synagogu proběhlo v následujících měsících.¹⁶¹

K plánování stavby nové – jubilejní synagogy došlo už dne 20. června 1905, kdy předseda kroměřížské ŽO Ignác Knöpfelmacher podal na městskou radu žádost o darování stavební parcely na Komenského náměstí tzv. staré porážky. Městská rada tuto žádost poslala dál obecnímu výboru, kam však přišla opožděně. V tu samou dobu žádala kroměřížská tělocvičná jednota sokol o téže místo, aby si zde mohli vystavit novou tělocvičnu. Přes naléhání obou stran jak sokolů, tak ŽO, se městská rada dne 26. února 1908 rozhodla jít s návrhem o prodeji staré porážky židovské obci do městského výboru. Dne 4. března 1908 městský výbor návrh přijal a určil částku k odkoupení pozemku staré porážky ve výši 13 000. V rámci ŽNO došlo ke dvěma poradám a to ve dnech 2. a 4. listopadu, kde se řešil název nového chrámu a také finance. Starosta ŽO I. Knöpfelmacher a místostarosta Leopold Färber dne 9. listopadu oznámili městské radě, že pozemek staré porážky odkoupí za navrhnutou cenu a že se stavbou začnou ještě toho roku. Moravský zemský výbor tak potvrdil prodej staré porážky listem ze dne 5. ledna 1909 a ke kupní smlouvě vydané dne 27. listopadu přidal schvalovací doložku.¹⁶² Rada ŽNO s položením základního kamene a s celou výstavbou synagogy spěchala, protože měla být dokončena a následně vysvěcena k jubileu šedesáti let vlády císaře Františka Josefa I., tedy v létě 1910.

¹⁵⁹PÁLKA 2000, 110-111

¹⁶⁰PÁLKA 2000, 111

¹⁶¹PÁLKA 2017b, 50 Zvuk

¹⁶²PÁLKA 1999, 59-61

O návrh na výstavbu synagogy se mimo jiné přihlásil vídeňský architekt Jakob Gartner a kroměřížský stavitel Felix Skibiňský. Přes několik změn byl nakonec vybrán návrh od Jakoba Gartnera a celou stavbu provedla místní firma Ladislava Mesenského.¹⁶³ V sobotu dne 2. července se konala bohoslužba na rozloučení ve staré synagoze a ve stejný den se sešli vážení představení ŽO a její výbor v synagoze nové, aby vzdali čest a díky I. Knöpfelmacherovi, který se velmi zasloužil o její vznik.¹⁶⁴ Na jeho počest byla ve vestibulu nové synagogy umístěna pamětní deska. Dne 3. července 1910 byla nová synagoga, následně nazývána jubilejní, slavnostně otevřena. Toho dne si kroměřížští židé včetně císařova jubilea připomínali 600. výročí pospolitosti místních židů, dále pak 267 let od drancování švédských vojsk, kdy přišlo mnoho Kroměřížanů včetně židů o život a jako poslední padla vzpomínka na 250 let starou synagogu.¹⁶⁵

Střední část synagogy tvořila kopule s osmi okny, jež byla zakončena věžičkou, dále dvě postranní věže a uprostřed vstupního průčelí rozeta, nad kterou byl umístěn hebrejský nápis: „*Krásné a obdivuhodné je dílo jeho, protože všechny cesty jeho jsou příkazy boží.*“¹⁶⁶ Na všech třech věžích se tyčila Davidova hvězda. Muži měli vchod do synagogy na západní straně, nejprve vstupovali do vestibulu a předsíně, kde se nacházela také šatna a odtud pak dále pokračovali vchodem do hlavního sálu. Vchod pro ženy byl umístěn na jihozápadní straně synagogy, kde vedlo schodiště na galerii. Architektonický sloh exteriéru nebyl jednoznačný, ale výzdoba interiéru byla vedena ve stylu secesním. Ženská galerie se nacházela na bočních stranách a na straně protější od svatostánku. V synagoze bylo 152 míst k sezení pro muže a 119 míst k sezení pro ženy. Dále zde byla malá denní modlitebna, místnost pro obřady, hygienická místnost a únikové schodiště, které bylo umístěno v severovýchodním rohu synagogy.¹⁶⁷ Dominantou hlavního sálu, včetně svatostánku, byly čtyři mohutné sloupy, které podpíraly ženskou galerii. Místo pro vykonávání obřadů bylo od zbytku sálu odděleno vyvýšením a balustrádou. Svatostánek, jež ukrýval toru, byl ohraničen dvěma pilastry.

¹⁶³KLENOVSKÝ 1996, 32

¹⁶⁴PÁLKA 1999, 66

¹⁶⁵FARBER 1994c,13

¹⁶⁶KLENOVSKÝ 1996, 39

¹⁶⁷KLENOVSKÝ 1996, 39-40

Tora zabalená do pláštíků, zdobena stříbrnými štíty, nadstavci, korunou a ukazovátkem, byla uložena ve schránce za dřevěnými umělecky vyřezávanými dveřmi. Tyto dveře zakrývaly tmavé závěsy, které byly ve velké svátky měněny za bílé. Na vyvýšené části ve středu před svatostánkem byl umístěn čtecí pultík a po jeho obou stranách pak modlicí pultík pro rabína a kantora. Na kůru nad svatostánkem byly varhany, které doprovázely sbor: „*Na jméno varhaníka si již nevzpomínám, ale sbor, v němž dominovaly zvláště sestry Fischlovy svými nadšenými výkony a vynikajícími kultivovanými hlasy, dodával bohoslužbám slavnostní atmosféru.*“¹⁶⁸

4.3 Židovské hřbitovy

Nejstarší židovský hřbitov v Kroměříži se nacházel za hradbami města v části Oskol – dnes na Komenského náměstí. Židům, jak jsem již uvedla v podkapitole 2.2, byl roku 1606 udělen kardinálem Františkem z Dietrichštejna výsadní list, ve kterém jim mimo jiné povolil odkoupit několik zahrádek za hradbami, aby si zde mohli vybudovat hřbitov. Hřbitov byl brzy přeplněn, a tak musela v roce 1624 ŽO požádat kardinála o zakoupení dalších pozemků. Jelikož se jednalo o různě velké odkoupené pozemky zahrádek, hřbitov měl nepravidelný oválný tvar o velikosti 2 599 m². Na západní straně hřbitova se nacházela obřadní síň.¹⁶⁹ Hřbitov ležel v nedaleké blízkosti oskolských obydlí a zahrádek křesťanů, a tak docházelo z jejich strany ke stížnostem krajskému úřadu. Křesťané zpočátku chtěli, aby byl tento hřbitov obehnan vysokou zdí ze zdravotních důvodů a to právě kvůli blízkosti hřbitova s jejich obydlím. Dřevěné kůly tak nahradila pevná ohradní zeď v roce 1800. Další stížnost byla na židovský hřbitov podána z důvodu, že kazí estetiku města a celkový dojem návštěvníků při jejich vjezdu do města. Vadilo jim také to, že se zde zdržují podivní lidé.¹⁷⁰ Ohradní zeď hřbitova byla vandaly několikrát pobořena, ale díky biskupům, jež zdarma dodali stavební materiál, znovu postavena.

¹⁶⁸FARBER 1994c,13

¹⁶⁹KLENOVSKÝ 1996, 42

¹⁷⁰PÁLKA 2017b, 48

Hřbitov nebyl k pohřebním účelům používán mezi lety 1836 – 1848, což byl jeden z dalších důvodů, jež vedly k jeho zrušení. Vše vyvrcholilo v šedesátých letech 19. století, kdy dne 20. června 1854 došlo k dalšímu poboření ohradní zdi a zapálení obřadní síně. Koncem 80. let dostala ŽO od městské rady návrh o odkoupení hřbitova. Městská rada za hřbitov ŽO nabízela pozemek pro stavbu nové synagogy a 10 000 zlatých k tomu na stavební náklady. Židé s výměnou starého židovského hřbitova dlouho otáleli a to z toho důvodu, že židovská liturgie přísně zakazuje vykopávání ostatků zesnulého, městská rada ŽO však slíbila, že na místě hřbitova bude zřízen park s památníkem. Dne 4. listopadu 1882 ŽO schválila výměnu hřbitova. Město začalo s exhumací kosterních ostatků, které byly spolu s významnými náhrobky přesunuty na hřbitov nový. Některé z náhrobků byly použity jako stavební materiál v oskolské čtvrti a jiné byly zasypány. Části některých náhrobků byly nalezeny při výkopových pracích na Komenského náměstí. Na místě hřbitova bylo místo slibovaného parku zřízeno tržiště s dobytkem.¹⁷¹ Při předávání hřbitova zde bylo okolo 1 000 náhrobních kamenů. Jednalo se o předemancipační náhrobní kameny z pískovce ze 16. století – první poloviny století 19. Nejstarší z nich byl datován do roku 1535.¹⁷²

Starý židovský hřbitov byl zřízen na místě křesťanského tzv. morového hřbitova, jež byl založen kvůli častým morovým epidemiím a choleře v roce 1715. Židé si ve stejném roce založili svůj morový hřbitov, který se nacházel nedaleko křesťanského morového hřbitova. Židovský morový hřbitov byl užíván k pohřbívání v roce 1715 a pak až od poloviny 19. století. Židé začali tento starý židovský hřbitov používat od roku 1848, kdy došlo k úplnému zaplnění prvního židovského hřbitova. V roce 1882 sem byly přeneseny kosterní ostatky a cenné náhrobní kameny z prvního židovského hřbitova. Kosterní ostatky byly uloženy do hromadného hrobu, nad kterým byla umístěna pamětní deska.¹⁷³ Hřbitov ohraničený cihlovou zdí byl trojúhelníkového tvaru o velikosti 2 382 m². V roce 1877 byla u vstupu postavena průchozí obřadní síň, jejíž součástí byla i márnice. Už v roce 1908 ŽO požádala městskou radu o rozšíření starého židovského hřbitova, avšak žádost byla zamítnuta.

¹⁷¹FARBER 1994b, 29

¹⁷²KLENOVSKÝ 1996, 44

¹⁷³PÁLKA 2017b, 49

Pohřbívalo se zde do roku 1927, kdy starý židovský hřbitov nebyl kapacitně dostačující, čítal 500 nových náhrobních kamenů poemancipačního stylu.¹⁷⁴ Jednalo se o náhrobní kameny z kamene, mramoru a černého granitu.¹⁷⁵ Obřadní síň byla ještě před druhou světovou válkou v červnu roku 1939 odstraněna na popud kroměřížské městské rady se souhlasem ŽNO. Starý židovský hřbitov byl během druhé světové války zpusťošen, tomuto tématu se podrobněji věnuji v následující kapitole 4.4.

Po první světové válce neměla ŽO dostatek financí na odkoupení parcely a zřízení nového hřbitova, protože vydala velkou částku na stavbu nové synagogy v roce 1910. Kvůli nedostačující kapacitě starého židovského hřbitova, která přetrvávala od počátku 20. století, uzavřela dne 10. května 1921 ŽNO s městem smlouvu o výměně staré synagogy za parcelu o velikosti 7 052 m² za novým městským hřbitovem na Velehradské ulici. Nový hřbitov, jež byl užíván od roku 1924, měl tvar obdélníku a byl obehnán cihlovou zdí. Uprostřed hřbitova byla v roce 1929 postavena obřadní síň ve stylu antického chrámu, jež byla navrhnutá kroměřížským architektem Ladislavem Mesenským. Ve třicátých letech zde bylo 50–100 náhrobků v novodobém stylu, které byly uspořádaný pravidelně čelem k východu.¹⁷⁶ Jak jsem již zmínila, v létě roku 1939 se pokoušela kolaborantská organizace Vlajka odpálit pumu na novém židovském hřbitově a co nejvíce ho tak poničit. Puma vybuchla o něco dříve a poničila obřadní síň, která již nemohla nadále sloužit svým účelům. Během druhé světové války nechali Němci otevřít hroby a exhumovat ostatky. Náhrobní kameny byly rozprodány a nový židovský hřbitov vypleněn. Kvůli značnému poklesu židovské komunity v Kroměříži po druhé světové válce byla polovina nového židovského hřbitova předána městu, které tak zvětšilo městský hřbitov. Také obřadní síň byla přiřazena k městskému hřbitovu, avšak za podmínky, že po její rekonstrukci zde nebude umístěn kříž a bude otevřena všem náboženstvím a také nevěřícím.¹⁷⁷

¹⁷⁴KLENOVSKÝ 1996, 45-48

¹⁷⁵FARBER 1994b, 30

¹⁷⁶KLENOVSKÝ 1996, 48

¹⁷⁷FARBER 1994b, 30

Dnes je na místě nového židovského hřbitova několik málo přenesených náhrobních kamenů ze starého židovského hřbitova, přestavěná obřadní síň a pamětní deska věnovaná 300 obětem holocaustu z Kroměříže a jeho okolí. Poslední židovský pohřeb se na tomto hřbitově konal v lednu roku 2003, byl zde pohřben kroměřížský rodák pan František Färber.

4.4 Zánik nové synagogy a starého židovského hřbitova

Už na podzim roku 1940 zvažovala městská rada v Kroměříži, jak získat novou synagogu a starý židovský hřbitov pro své účely. Na počátku roku 1941 dne 9. ledna podal OÚK žádost městské radě v Kroměříži, aby nechala zjistit stavební stav nové synagogy a to pro to, že synagoga je téměř nevyužívána. Město by ji tak mohlo odkoupit spolu se starým židovským hřbitovem, jež se nevyužívá a využít ke svým účelům. Až 3. února přišla na OÚK odpověď, že se synagoga k bohoslužebným účelům nevyužívá a nejspíše ani užívat nebude. Po stránce stavebního stavu byla synagoga v pořádku až na několik vysklených oken. Jelikož veškeré řešení šlo přes pražskou ŽNO, byl v dubnu toho roku zástupce ŽNO v Kroměříži pověřen, aby se dotázal městské rady v Kroměříži, za jakých podmínek chce synagogu a starý židovský hřbitov odkoupit. Pražská ŽNO dostala odpověď přímo od městské rady v Kroměříži dne 8. dubna, kde jsou popsány plány se synagogou a starým židovským hřbitovem. Oba tyto objekty žádala městská rada Kroměříže dostat zdarma vzhledem ke špatné finanční situaci města. Ústředna pro židovské vystěhování v Praze přes olomoucký oberlandrát poslala kroměřížské městské radě dne 17. června přípis, ve kterém schvaluje nikoliv darování synagogy a starého židovského hřbitova městu, ale jejich koupi.¹⁷⁸

Starosta Jedlička poslal ŽNO v Kroměříži na opis 5. května 1941 přípis ve věci Židovský hřbitov a templ: *„Městská rada v Kroměříži oznámila v prosinci 1940 zdejší židovské náboženské obci, že reflektuje na převzetí starého židovského hřbitova a templu. Starý hřbitov stojí v cestě regulačnímu plánu rozšíření této části města a je dnes bezúčelný, neboť židovská obec má již několik roků nový hřbitov.*

¹⁷⁸PÁLKA 2013a, 199

*Plocha hřbitova spojila by se se sousedním pozemkem města a vhodně parcelovala. Templu neužívá se již pro bohoslužby a dle všeho nadále užívati nebude. Po vhodné úpravě dala by se z něho zřídit obrazárna, obřadní síň nebo loutkové divadlo pro děti. Městská rada reflektuje proto na oba objekty, ale vzhledem na finanční situaci města požaduje tyto objekty bez jakékoliv úplaty.“*¹⁷⁹ Ústředna pro židovské vystěhování v Praze přes olomoucký oberlandrát poslala kroměřížské městské radě přípis, ve kterém schvaluje nikoliv darování synagogy a starého židovského hřbitova městu, ale jejich koupi.

Dne 6. října ocenil novou synagogu a starý židovský hřbitov místní stavitel Ing. Josef Zapletal: „Vzhledem k místním, časovým, polohovým, prodejovým a hospodářským poměrům, oceňují se ve výše popsané nemovitosti k datu 20. června 1939 následovně:

1./ Stavební plocha parc. čís. 795 ve výměře

1 033 m³ po 60.K.....K: 61 980. --

2./ Budova templu celkový obestavěný prostor

4 836 m³ po 100. -- K.....K: 483 600. --

3./ Oplocení se cení naK: 4 420. --

Jest tedy od.....K: 550 000. --

*Slovy: Pětsetpadesáttisíc korun.“*¹⁸⁰

¹⁷⁹SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

¹⁸⁰SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

„Ježte se jedná o hřbitov, který se nedá ihned parcelovati, nýbrž nutno vyčkati zákonem stanovené doby, pak snad provésti případný výkop a převezení kostí a pomníků, dále že pozemek tento by možná byl stavebně těžko prodejný, ježto se jedná v celém rozsahu právě o hřbitov, jakož i že se tedy pozemek nedá ihned zastavěti, odhaduje se cena 1m² na 10. -- korun, tedy pozemky ve výměře 2.697 m² po 10. -- korunách na celkový odhadní obnos 26.970 -- korun.“ ¹⁸¹

Ing. Josef Zapletal byl zatčen v rámci sokolské akce dva dny poté, co vystavil odhady kroměřížských židovských nemovitostí. Zemřel v Osvětimi dne 20. dubna 1942.

Jak jsem již zmínila, dne 18. listopadu se stal starostou města H. Humplik. Nový starosta se hned, mimo jiné, zasadil o rychlé řešení otázky nové synagogy a starého židovského hřbitova, kde vycházel ze stavebních posudků vězněného Ing. Josefa Zapletala: *„ ... starý židovský hřbitov musí být odstraněn z důvodu regulace. Je zbytečný, protože židovská obec má už několik let hřbitov nový. Jeho plocha bude přičleněna k sousedním pozemkům a vhodně parcelována. Odklízecí práce budou tak velké, aby odůvodnily bezplatné nabytí tohoto místa. Židovský templ již není užíván k bohoslužbám a bez důkladné přestavby se nedá užívat k jiným účelům. Proto je určen k demolici. Získaný stavební pozemek bude regulací zmenšen téměř na polovinu, takže se pak pro nějakou veřejnou stavbu vůbec nehodí a může být upraven jen jako veřejný park. Bezplatné nabytí je tedy samozřejmé.“* ¹⁸²

Dne 11. prosince napsal H. Humplik vrchnímu zemskému radovi v Olomouci přípis o stávajícím stavu kroměřížské synagogy a také to, co se synagogou zamýšlí a požádal ho o podporu: *„Nyní, když byl pověřen vedením města Kroměříže, má v úmyslu tuto rušivou impozantní stavbu, tak rychle, jak jen to bude možné, z obrazu města odstranit. ... Finanční stav města nevypadá na to, že by on jako vládní komisař mohl pomýšlet na koupi této sama o sobě bezcenné budovy. Na druhé straně považuje nadále její existenci za neúnosnou, neboť tento templ stojí na jednom z nejrušnějších míst města, a není tedy možné ho nechat stát.“* ¹⁸³

¹⁸¹SOA KROMĚŘÍŽ — TEMPL, INVENTÁRNÍ ČÍSLO 2512

¹⁸²PÁLKA 2013a, 204

¹⁸³PÁLKA 2013a, 206

Olomoucký oberlandrát odpověděl H. Humplikovi dne 22. prosince, že chce nechat zjistit, jestli by nebylo jednodušší nechat synagogu zbourat, když ji město odmítá odkoupit.¹⁸⁴ Dne 15. prosince podala jistá Emílie Kyliánová, jež byla majitelkou kočovného kina, žádost o převzetí za úplatek nebo přímé pronajmutí budovy synagogy. I přes to, že její manžel žádal o německé občanství a její děti chodily do německých škol, byla její žádost oberlandrátem odeslána H. Humplikovi, který ji zamítnul s odůvodněním, že budova musí být odstraněna.¹⁸⁵

Otázka demolice synagogy a zplanýrování starého židovského hřbitova pokračovala i v roce 1942, kdy dne 12. února dostal H. Humplik od olomouckého oberlandráta dopis, ve kterém mu sděluje názor – *Ústředny pro židovské vystěhování v Praze – na celou situaci: „ ... ona svolení k demolici synagogy a zplanýrování hřbitova udělit nemůže, může ale kupní cenu uzpůsobit tak, aby vyšla vstříc finančním možnostem města. Město Kroměříž může po uskutečněné koupi s oběma objekty naložit po libosti. Je na jeho posouzení, jakou zašle Ústředně pro židovské vystěhování cenovou kupní nabídku.“*¹⁸⁶ Koncem února přišel Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu s návrhem prodeje synagogy a starého židovského hřbitova za cenu pozemků. Rozhodli se tak, protože podle H. Humplika by dále tyto pozemky nebyly brány jako stavební parcely. H. Humplik vyčíslil hodnotu pozemku synagogy na 50 000 korun a pozemku starého židovského hřbitova na 15 000 korun a vše odeslal na olomoucký oberlandrát dne 5. března. Přes veškeré dohady o ceně mezi městskou radou v Kroměříži a Ústřednou pro židovské vystěhování bylo dne 2. října odesláno H. Humplikovi vyrozumění, že Ústředna pro židovské vystěhování prodá synagogu a židovský hřbitov městu za 153 120 korun. Vládní komisař H. Humplik s prodejní cenou souhlasil a zároveň požádal Ústřednu pro židovské vystěhování o dispoziční právo nemovitostí ještě před jejich koupí. V této věci mu vyhověl Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě. Sjednaná částka byla převedena na účet Vystěhovaleckého fondu pro Čechy a Moravu dne 2. listopadu.¹⁸⁷

¹⁸⁴PÁLKA 2013a, 206

¹⁸⁵PÁLKA 2014, 209

¹⁸⁶PÁLKA 2014, 213

¹⁸⁷PÁLKA 2014, 214-222

Dne 23. října poslal H. Humplik přípis brněnskému Památkovému ústavu, že odkoupil od Ústředního úřadu pro uspořádání židovské otázky kroměřížskou synagogu a starý židovský hřbitov: „*Templ odstraní, náhrobky na hřbitově prodá, hřbitov bude zplanýrován a ostatky exhumovány. Obřadní síň na hřbitově už byla městskou radou odstraněna. Žádá, aby jeho opatření vzali na vědomí.*“¹⁸⁸ Brněnský památkový ústav nic nenamítal k rozhodnutí H. Humplika.

Vybavení synagogy, jako byly tory, stříbrné předměty, závěsy atd. byly převezeny do pražského Židovského muzea, jež se na čas stalo skladištěm cenností z českých a moravských synagog. Před demolicí synagogy došlo k jejímu drancování.¹⁸⁹ Demolici synagogy provedla německá posádka, jež byla ubytovaná v Kroměříži. Synagoga byla dobře stavěná a odstřelování trvalo několik dní. Dne 5. listopadu byla synagoga rozbořená natolik, že došlo k ukončení demolice. Sutiny byly použity na zpevnění břehu řeky Moravy a zbytek si ke svým potřebám rozebrali Kroměřížané. „*Takto tragicky skončila éra krásné historické památky, která dnes mohla pro svou výbornou akustiku sloužit jako vynikající koncertní a výstavní síň a mohla být chloubou všech našich občanů. ... Je velkou škodou, že se synagoga nezachovala. Mohla sloužit jako varovné memento před zrušným fašismem pro příští generace.*“¹⁹⁰

Starý židovský hřbitov byl Němci zpusťošen. Zbourána byla obřadní síň, některé náhrobky byly prodány místní kamenické firmě a ostatní složeny u zdi hřbitova.¹⁹¹ Nabídku na odkoupení náhrobků dostalo více kamenických firem, ale z morálních důvodů ji nevyužili. Jediná místní kamenická firma Holec cennější náhrobky odkoupila za symbolickou cenu 50 korun za kus.¹⁹² Na místě starého židovského hřbitova měl vzniknout parčík, kde měla být vystavena městská obřadní síň s kolumbářiem, jež by zároveň sloužila jako evangelický kostel. V kostele pak měl být zhotoven pomník Jana Milíče z Kroměříže.¹⁹³

¹⁸⁸PÁLKA 2014, 222

¹⁸⁹KLENOVSKÝ 1996, 40

¹⁹⁰FARBER 1994c, 13-14

¹⁹¹KLENOVSKÝ 1996, 48

¹⁹²FARBER 1994b, 30

¹⁹³PÁLKA 2017b, 51-52

S odkoupeným pozemkem se však nic nedělo. Až po válce část hřbitova sloužila jako zahrada středního odborného učiliště strojírenského a na další části byla mezi lety 1964–1965 postavena policejní služebna. Při stavebních pracích zde bylo nalezeno několik kosterních pozůstatků a zbytky náhrobků. Vše bylo uloženo na novém hřbitově.

194

5. Židovská komunita v Kroměříži po roce 1945

Dne 6. května 1945 přijel do města kapitán Viktor Gavrilov, který se 7. května stal komandantem města. Téhož dne přijeli do města vojáci z armádního sboru generála Ludvíka Svobody. K prvnímu zatýkání Němců a kolaborantů došlo již 5. května. Velká oslava svobody a vítězství nad nacistickým Německem vypukla večer dne 9. května na Velkém náměstí. „Dojatě si hleděli lidé do přepadlých tváří, v nichž se zřetelně značily přestálé hrůzy a počítali, kde která drahá hlava chybí.“¹⁹⁵ Dne 30. června se na Velkém náměstí konala Tryzna za všechny obyvatele Kroměříže, kteří byli po dobu nacistického běsnění umučeni v koncentračních táborech, ale také za ty, kteří padli v bojích o město a vlast. „S dojetím jsme vyslechli báseň Františka Halasa „Padlým“, kterou recitoval B. Slavík, a hymny československou a ruskou, kterými jsme pozdravili hroby blízké i vzdálené.“¹⁹⁶ Počet židovských občanů, kteří se vrátili po jejich osvobození do Kroměříže, není jednoznačný. Někteří židé, kteří se do města vrátili, si vzali věci, které si před deportací uložili u svých známých a odjeli za svými novými přáteli nebo do zahraničí. Přímo v Kroměříži zůstalo 19 navracených židů.

¹⁹⁴KLENOVSKÝ 1996, 48

¹⁹⁵VOŘÍŠEK 1965, 60

¹⁹⁶SOA KROMĚŘÍŽ — KRONIKA MĚSTA KROMĚŘÍŽE OD DUBNA 1945, 5

V Kroměříži jim spoluobčané vycházeli vstříc, ale jak píše kronika města z roku 1945, v nedaleké Olomouci, kam se vrátilo poměrně více židů, se našli i takoví, kteří byli proti nim: „*Sotva se doma ohřáli, už docházely stížnosti, že mezi sebou němčí! – Udělejme zavčas pořádek, dokud je čas! – volá olomoucký Našinec. – Nepotřebujeme židů, kteří se neosvobodili po tom všem, co zkusili, od němčiny a takových nechceme mezi sebou. (Našinec z 15. srpna 1945 č. 73)*“¹⁹⁷

O obnovení ŽNO v Kroměříži se zasloužil místní židovský úředník a nový předseda ŽNO Ludvík Löwenthal, který se v roce 1945 vrátil z Terezína. Mezi lety 1947–1948 odešel se svou rodinou do tehdejší Palestiny.¹⁹⁸ Pod obnovenou ŽNO v Kroměříži spadal politický okres Kroměříž – Kroměřížsko, Zdounsko a židé z neobnovené kojetínské ŽO. Celkem bylo pod ŽNO Kroměříž 79 židů – podle vyznání 41 a bez vyznání 38.

Mezi lety 1945–1948 řešila ŽNO s MNV v Kroměříži a dále pak s vyššími orgány navrácení majetku ŽNO, který vlastnila před válkou. Dne 14. ledna 1948 bylo vydáno okresním soudem v Kroměříži – soudem knihovním – usnesení povolující zápis v knihovních vložkách č. 1991 (starý židovský hřbitov), 1222 (nový židovský hřbitov), 2319 (pozemek, na němž stála synagoga), 1002 (pozemky patřící ke starému židovskému hřbitovu) katastrálního území Kroměříž. Usnesení zrušilo vlastnické právo městské obce Kroměříž pro výše uvedené pozemky a obnovilo vlastnické právo těchto pozemků pro ŽNO v Kroměříži. I přes to, že ŽNO získala svůj majetek nazpět, začala sama v sobě upadat a v roce 1950 zanikla. Vše tak přešlo do vlastnictví ŽNO v Prostějově, která dne 18. října 1950 předala do vlastnictví MNV v Kroměříži pozemky starého židovského hřbitova, nového židovského hřbitova, staveniště synagogy a dům č. 11 v Moravcově ulici.¹⁹⁹

¹⁹⁷SOA KROMĚŘÍŽ — KRONIKA MĚSTA KROMĚŘÍŽE OD DUBNA 1945, 98

¹⁹⁸PÁLKA 2017a, 236

¹⁹⁹PÁLKA 2016a, 211-223

Mezi židy, kteří se vrátili do Kroměříže, zůstali zde a angažovali se i po rozpadu ŽNO patřil již zmíněný pan Emil Löff – věnoval se filatelii a tělovýchovné jednotě, František Färber – spolupracoval s Muzeem kroměřížska jako numismatik, Josef Brauchbar – (za druhé světové války sloužil jako příslušník čs. jednotek ve Velké Británii, účastnil se vylovení v Normandii) byl v osmdesátých letech spolu s Hanušem Bermanem a Františkem Färberem členem kroměřížského synagogálního sboru. Synagogální sbor byl v Kroměříži založen jako zastupující formální uskupení zaniklé ŽNO.²⁰⁰

I přes velkou snahu nacistů vymazat z města Kroměříže židovské obyvatele a zničit jejich památky, můžeme ještě dnes vidět malou část toho, co je spjato s místní židovskou komunitou, tedy to co ji bude připomínat i nadále. Je zachován ráz ulic Velké a Malé Židovny, tedy ulice Moravcovy a Tylovy, kde je 13 domů na seznamu Městské památkové rezervace Kroměříž. V Moravcově ulici – č. p. 259/9 – nalezneme unikátní barokní židovskou radnici, která je dnes v soukromém vlastnictví. Pod kostelem Nanebevzetí Panny Marie je zachovalá část několikrát upravované původně barokní separační zdi z konce 17. století, která, jak jsem již zmínila v podkapitole 4.1, je jedinou existující separační zdí v České republice.

Židovskou komunitu nám zde nepřipomínají pouze zachovalé židovské památky, ale také památníky, které poukazují na nedávnou minulost, tedy na tragický osud kroměřížských židů. Dne 17. června roku 1962 byla nalevo od bývalé židovské obřadní síně umístěna pamětní deska, na které je napsáno – K uctění památky tří set židovských občanů Kroměřížska, kteří byli umučeni v době druhé světové války, postavila hrstka přeživších tento památník, aby nabádal k snášenlivosti a mírumilovnosti. Za tímto památníkem můžeme dnes vidět pět náhrobních kamenů, z nichž jsou některé přeneseny ze starého židovského hřbitova. Na místě zbořené nové synagogy stojí dnes napravo od Domu kultury v Tovačovského ulici památník k uctění památky tří set židovských spoluobčanů, obětí nacistického holocaustu, který také připomíná místo, kde stála nová synagoga. Tento památník zhotovil v roce 1994 český sochař Olbram Zoubek. V ulicích Kroměříže je také na památku obětem holocaustu instalováno devět kamenů zmizelých – Stolpersteine.

²⁰⁰ PÁLKA 2017a, 238-239

Kameny zmizelých mají mosazný povrch a je na nich uvedeno jméno, datum a místo narození a datum a místo smrti člověka, kterému je kámen věnován. S nápadem kamenů zmizelých přišel v roce 1992 německý umělec Gunter Demnig. První kámen zmizelých byl v Kroměříži instalován v roce 2014 na památku pana Emila Branta (1881 Kroměříž – 1942 Malý Trostinec), jež byl majitelem cukrárny ve Vodní ulici, kde se také kámen nachází. V roce 2017 byla instalována čtveřice kamenů zmizelých v Moravcově ulici před bývalou židovskou radnicí. Jsou zde umístěny na památku posledního židovského rabína Dr. Joachyma Astela (Kroměříž 1901 – Osvětim 1942), jeho manželky Firmy Astelové (1904 – Osvětim 1944), prvního syna Jonathana Astela (Kroměříž 1931 – Osvětim 1944) a druhého syna Schmarjahu Astela (Kroměříž 1935 – Osvětim 1944). Další čtveřice kamenů zmizelých byla instalována v dubnu roku 2019 v Kollárově ulici před domem č. p. 528/1 na památku doktora MUDr. Felixe Pressera (1899 – 1940 Buchenwald), jeho ženy Bedřišky Presserové (1907 – 1942 Malý Trostinec), prvního syna Petra Pressera (1930 – 1942 Malý Trostinec) a druhého syna Tomáše Pressera (1938 – 1942 Malý Trostinec), jež v tomto domě žili.

6. Pan František Färber, kroměřížský rodák

V následujících podkapitolách popisuji životní příběh pana Františka Färbera, který je stěžejně zaměřen na jeho život v období druhé světové války. V krátkosti zde však i zmiňuji Františkův život před válkou a po válce. Rozhovor jsem vyhledala v Centru vizuální historie Malach v Praze, a tak příběh uvádím v er – formě s dodatky přímé řeči.

6.1 Františkovo dětství a mládí

Pan František Färber se narodil v Kroměříži dne 27. března roku 1913 do židovské rodiny. Františkův otec Josef Färber vlastnil obchod s obuví a jeho matka Klára otci s obchodem vypomáhala. Otec Josefa Färbera – Leopold Färber založil v padesátých letech 19. století obuvnickou firmu, v jeho šlépějích pak pokračovali i jeho synové – Josef a Max. Celá kroměřížská ŽO ve třicátých letech byla velmi pokroková. Za Františkova dětství, tedy ve dvacátých letech, čítala ŽO cca 400 – 500 židů. Synagogu navštěvovalo několik málo místních židů na šabat, ale více byla využívána o velkých svátcích. Rodina Färberů také nepatřila mezi ty pobožné, slavili pouze vysoké svátky. Antisemitismus kroměřížští židé v meziválečném období nepociťovali. Hodně židů zde mělo dobře fungující obchody a až na výjimky byli místní židé kroměřížany celkem oblíbeni – vycházeli spolu.

Františkův otec Josef Färber pocházel ze šesti sourozenců a roku 1923, ještě před Františkovým Bar Mitzvah, zemřel. Obchod pak převzala maminka, která měla s touto prací velké potíže. František měl starší sestru Martu, která se vyučila kloboučnicí a později, ještě před válkou, odešla do Prahy. Vyučil se v obchodě svého strýce Maxe Färbera a pracoval zde jako prodavač. Františkův strýc a poslední předseda kroměřížské ŽNO Max Färber měl na Františka po smrti jeho otce velký vliv.

V mládí byl František sionistického zaměření a pracoval jako vedoucí mládežnické organizace Maccabi Hatzair. Mimo to byl také předcvičovatelem v tělocvičné jednotě Makabi. V rámci Makabiády v roce 1936 se František podíval do Palestiny. Jeho snem však bylo zde zůstat, což se mu nepodařilo, a tak nabádal ostatní členy z rodiny k emigraci do této země: *„Ještě jedna věc mě napadá, můj strýc v Kroměříži – druhý, byl poměrně dobře situovaný, měl továrnu na obuv a měl tři děti – jeden syn, který zemřel v koncentráku, byly to dvojčata a z těch dvojčat ten kluk je v Izraeli a ta dcera se mohla dostat v roce 39 s jugend alia do Izraele. Já jsem se snažil mojího strýce přemluvit, aby svoji dceru, která nebyla rozhodně dáma žádná a která byla velice jako nakloněná zemědělské práci, jsem se snažil, aby tuto dceru poslal do Izraele. Mluvil jsem do něho víc jako hodinu a on mně prohlásil – A co ona tam bude dělat? – a já jsem řekl, no půjde tam do nějaké zemědělské školy a on řekl – A to jsem celý život pracoval, aby moje jediná dcera došla někde krávy? – a přišla o život v Osvětimi.“*

6.2 Začátek druhé světové války – pan František zatčen jako jeden z prvních kroměřížských židů

Dne 1. září 1939 byl František zatčen gestapem v rámci akce Albrecht I. – jednalo se o akci, při které byli zatčeni lidé z různých organizací, spolků, klubů atd., kde šlo především o to, aby se tito lidé nebouřili proti napadení Polska nacistickým Německem a nepobuřovali tak ostatní občany Protektorátu. František se do této akce dostal, byť nebyl žádný prominent určité organizace. Mimo něj byl v Kroměříži zajat jeden lékař, právník a další tři lidé byli neutrální. Gestapo je převezlo do zdejší bývalé reálky, postavili je čelem ke zdi a po jednom týdnu bez jakéhokoliv výslechu je zavezli auty do Brna na Špilberk – byli ubytováni v kapli barona Trencka. Rukojmím bylo řečeno, že pokud se nebudou dobře chovat, zavezou je do koncentračního tábora. Přes den byli tito zatčení lidé vyvedeni na dvůr, kde museli bez hnutí sedět na zemi, řekli jim: *„Kdo vstane, ten bude zastřelen.“* – v ten moment si František poprvé uvědomil, s kým má tu čest.

Po týdnu stráveném na brněnském Špilberku byli vězni převezeni v autech na nádraží. Po dvou dnech cesty v dobytčácích dorazili do koncentračního tábora Dachau. Do tábora přijeli v noci, kde svítily pouze reflektory. Venku stáli vězni až do rána, kdy pochopili, že se nachází právě v koncentračním táboře Dachau. Ráno byli vězni vyslečení do naha a byli nuceni stát venku až do odpoledne. Odpoledne byli zahrnutí do sprch a oblečeni do páskových uniforem. Ubytování byli v bloku nejprve pohromadě s árijskými vězni, ale jakmile zjistili, že jsou mezi nimi židé, tak byli přesunuti do zvláštního bloku. Bloky byly v té době ještě celkem dobře zařízeny, skládaly se z ložnice, jídelny a umývárny. Ložnice, ve kterých bylo okolo 200 vězňů, byly poschodové, bylo zde ložní prádlo a dvěma nebo třem vězňům byla přiřazena jedna skříňka. V Dachau vězni nepracovali, ale pochodovali a cvičili, protože byli braní jako ehrenhaftlinge – rukojmí.

6.3 Koncentrační tábor Buchenwald

Po necelém měsíci byli tito rukojmí převezeni do koncentračního tábora Buchenwald. Všimli si, že vězni v tomto táboře nejsou jednotně oblečení a vypadalo to zde jako v cirkusu – červená rádiovka, zelený kabát – později přišli na to, že šlo o staré pruské uniformy, které byly hodně teplé a tak za ně byli velmi rádi. Jiní vězni byli zase oblečeni do civilu, na zádech měli velkou červenou čáru a hlavy vyholené s dvoucentimetrovým hřebenem nahoře.

V Buchenwaldu brzy zjistili, že jsou mezi nově příchozími vězni i židé, kterých bylo cca 200. Židy tak přesunuli do nejhoršího komanda – do tzv. Steinbruchu, do kamenolomu, což bylo nejobávanější komando. Kápo – Vogel tohoto komanda byl vrah. V kamenolomu práce spočívala v tom, že dole vězni nakládali kameny do železných vagonů, pak se za ně po patnácti zapřáhli a náklad tahali nahoru k Brechru – drtiči. Tuto práci vykonávali vězni ve všední dny. V sobotu a v neděli přesunovali hlínu v tzv. trágách, nebo nosili roští. Zde měl František první incident s SSmanem: *„Toho roští jsem podle mínění SSáka měl málo a on šel na mě s palicí a tak dlouho mě tloukl, až mně začala téct krev. Kdybych neměl to roští a nedal si to na hlavu, tak by mě asi zabil. A od té doby špatně slyším.“* V tomto komandu byl František cca 8–9 měsíců.

V Buchenwaldu byli zpočátku kápa tzv. zelení vězni – Berufsverbrecher – profesionální zločinci. SS přišla na to, že bude lepší, když tyto zelené vězně zproští zodpovědnosti a jejich práci předala vězňům červeným – jednalo se o politické vězně, většinou komunisty a sociální demokraty, kteří tento tábor v roce 1933 vybudovali. Situace se v Buchenwaldu velmi zlepšila, protože převážná část politických vězňů ostatním pomáhala tak, aby se život stal snesitelnější. Po komandu v Steinbruchu začal František dělat podavače u zedníků, kde pomáhal dělat maltu a nosit cihly. František se v tomto komandu spřátelil s několika prominentními vězni a tak se díky tomu zlepšil po fyzické stránce. V té době bylo v Buchenwaldu přibližně 2000 vězňů a 3 bloky – jeden blok vedl komunisticko – židovský novinář Herzog z Vídně, druhý blok byl veden Emilem Carlebachem, známým židovským žurnalistou z Frankfurtu, třetí blok vedl August Kohn předválečný komunist. Práce v Buchenwaldu byly různé, při lehčích pracích vězni pracovali v táboře pod střechou, byli to stolaři, ševci, mechanici, závody DAW – Deutsches Ausrichtung Werke, které vyráběly bedničky na granáty, opravovali rozbitá auta z fronty atd. Horší podmínky byly ve venkovním komandu, v tzv. Aussenkommandu, na které většina vězňů z tábora chodila.

Korespondenci do Buchenwaldu František od maminky dostával, dokud byli židé ještě v Kroměříži. Jakmile byli kroměřížští židé deportováni, dostával František zprávy od mamčiných bratrů, kteří žili v Uherském Ostrohu. Transport z Uherského Ostrohu odjel začátkem roku 1943. Židé deportováni z Protektorátu mohli psát z Buchenwaldu židovské obci pražské a kdo tak učinil, dostal pecen chleba a porci marmelády. Vězni v táboře ze začátku dostávali čtvrtku chleba a polévku, která byla z tuřínu řepy, všechno jídlo šlo z Ig Farben. Jednou si František vyžádal, aby mu byly z domu poslány kanady: „*Já jsem ty kanady nějakým nedopatřením dostal, protože je SS většinou ukradla.*“. František si boty nechal poslat, aby je mohl prodat za chleba, což se mu podařilo a dostal za ně 13 pecnů chleba, které však nemohl nikde najednou uskladnit, a tak se s dodavatelem domluvil, aby mu je dával po jednom. Jelikož byl František zrovna na venkovním komandu, tak dával chleby zástupci bloku a ten mu je schovával. Když si chtěl František chleba vzít, tak z toho určitou část dostal. Chleba se mu však mohl stát osudným. Ve venkovním komandu měli vězni své chlebníky, a když vstupovali do lágru, museli u brány veliteli tábora ukázat, co mají uvnitř.

Kdyby velitel uviděl velký pecen chleba, znamenal by to pro Františka jistý problém. František si schoval celý chleba do podpaží a měl velké štěstí, protože si toho velitel nevšimnul: „*Krátce řečeno, jsem to přežil. Kdyby to byl na to přišel, tak bych to určitě nepřežil.*“.

Jako mladý člověk se František k této životní situaci stavil tak, že to musí přežít: „*Ale když jsem viděl, jak vedle mě ti kamarádi mizí – jeden dostal tyfus, druhý byl transportovaný do Osvětimi, tak jsem říkal no, s matematickou tou, no kdy to přijde na mě. No ale já jsem stále měl tu pevnou vůli to přežít. Protože prakticky pro nás nebylo východiska, to bylo mezi tisícem jednoho, nebo dva prospustili židy. A jeden například si pamatuju, že byl s námi zavřený taky – továrník Valdes Koh i noor. To byl židovský továrník z Prahy. A on byl hodně tlustý a ze začátku, jak jsme cvičili, tak si z něho dělali srandu, on nemohl a potom najednou už necvičil s náma a během asi čtrnácti dnů ho propustili. Potom se vykládalo, že on daroval ty továrny, šel do emigrace a v Lisabonu, když vystupoval z letadla, tak ho ranila mrtvice. Ale to bylo jenom velice málo. Byli tam bratři Steinové, ti byli někde z Čech, měli továrnu na bedny, jeden byl propuštěný, ten druhý ne.*“.

Jakmile se vězni v táboře dozvěděli, že padla Paříž, říkali si: „*No, to už je skutečně konec.*“. Všechny novinky týkající se německých úspěchů se dozvídali z německých novin, které mohli odebírat. Jeden z vězňů – Bittermann z Prahy dělával večer politickou přednášku a udržoval spoluvězně v určité naději, že Němci i přes vítězství musí jednou prohrát.

Kápo, který byl u těchto zedníků – Robert Siebert, sociální demokrat měl nápad, že by se židé mohli vyučit zedníky. Tomuto Robertovi Siebertovi bylo mnoho židů vděčných za svůj život. „*V Buchenwaldu se říkalo, že nikdy se nemá na žádnou práci dobrovolně se přihlásit. Já a několik mojich kamarádů jsme se jednou dobrovolně přihlásili, že hledali učně na vyučení zednickému řemeslu. Já jsem se přihlásil a se mnou asi 150 přátel a těchto 150 přátel díky tomu, že dělali potom jako zedníci, se v Buchenwaldu udrželi až do konce. Ti další židé, kteří tam byli, byli všichni odtransportováni do Osvětimi.*“

“Navštěvovali jsme měsíc takovou školu, kde jsme skládali cihly za sucha a potom nás rozdělili na různý komanda. Část stavila továrnu Gustloff werk, kde se dělaly součástky na pušky a součástky na dálkový střely a druzí dělali v trpmengarage, kde se opravovaly ty rozbité tanky, auta a různá výzbroj, která přišla z fronty. „Já jsem se dostal do komanda endwässerung, kde jsme stavěli revizní šachty pro čištění kanalizace a tam u těchto šacht, i když už ke konci nebylo mnoho práce, protože dva nálety továrny skoro úplně zničily, takže jsme jediné už to jen láтали, protože nikdy už nedošlo k plnému rozvinutí výroby.“

Jako zedník František pracoval v komandu tzv. Entwässerung – kanalizace, kde vězni dělali komíny, kterými se pak dalo čistit potrubí. Kanály byly velmi hluboké, a aby zdění rychleji schlo, mohli zde používat tzv. koksáky, za což byli vděční hlavně v zimě: *„Jednou mě tam chytl Bauführer Schmidt a napsal si moje číslo. Věděl jsem, že je zle. Večer u appelu jsem byl volaný k bráně a tam jsem dostal pětadvacet na holou zadnici. Pětadvacet ran. Předě mnou bylo několik jiných – Poláků a tak a ti začali křičet a já jsem říkal, no já nebudu křičet, kdyby mě byl zabil. No já jsem dostal pětadvacet a měl jsem samozřejmě zadní část těla úplně zkrvavenou a ten jeden SSák povídá – Der ist stur wie ein Bock. – a on mně povídá a proč se vlastně nepověsíš jako? – A já jsem mu neřekl nic. A jeden tam starý heftlink dělal na mě – kýval hlavou dolů – a já jsem řekl – Ja wohl! – a v tom jsem měl pokoj. Ale když jsem ještě, po těch pětadvaceti jsem ještě dostal deset, protože jeden zjistil, sudeťák to byl, a řekl – Das ist ein tschechische Jude noch zehn. Samozřejmě zadek jsem měl úplně rozbitej, ale díky solidaritě zase, tehdy jsem byl na bloku toho Augusta Kohna. August Kohn mně zařídil, že v revíru v nemocnici, že jsem dostal týden Schonung, se tomu říkalo. Klid, nemusel jsem chodit do práce a chodil jsem na tzv. Röttlicht a tím se mi to zahojilo. To byly moje nejhorší vzpomínky.“*

Buchenwald byl tábor čistě mužský: *„Tragický bylo jednou, že jednou omylem přijel vlak s ženama z Budapešti krásně oblečenýma. Oni je náhodou místo do Osvětimi přivezli do Buchenwaldu. A ptaly se nás, jak se máme – Vy ani tak špatně nevypadáte. My jsme říkali no tak, nemohli jsme jim to říct, že jedou vlastně na smrt. V kožichách, kožichy měly krásný a všechno. My jsme nevěděli, že všechny, skoro všechny vyletí komínem, ale věděli jsme, že Osvětim je velmi špatný tábor, velmi špatný tábor. To jsme věděli, protože se stalo, že některý z těch politických se z Osvětimi nějakým způsobem dostal zpět do Buchenwaldu, ale věděli jsme, že je to velmi špatný tábor.“*

Buchenwald byl arbeitslager, zde byli vězni více udržováni i po stránce stravovací, aby toho byli schopní více odpracovat na rozdíl od Osvětimi, jež byla vernichtungslager.

„To jsem vám taky zapomněl říct, že každý ze začátku první tři roky, když z Aussenkommando maširoval do lágru, musel přinést kámen. Kámen, protože tábor ještě nebyl vydlážděný. A to bylo taky, ten kámen musel být veliký. To bylo největší umění, vybrat kámen, který byl lehký a vypadal veliký, protože oni chtěli, když jsme maširovali, tam byla hudba, abychom tak v kroku a v pružném kroku vmaširovali do tábora.“

Do Buchenwaldu přišli i další kroměřížští židé jako byli například Doktor Presser, Otto Herz a Zwillinger, kteří zde přišli o život: *„Otto Herz ještě jak jsme dělali, totiž tábor byl obklopený věži, ty aussenkommando byly obstoupeny hlídkama, padesát metrů od sebe vždycky stál voják. A když se chtěli bavit, zavolali si toho vězně, vzali mu čepicu a hodili ju za ty posty a řekli, běž si pro ňu a když si pro ňu šel, tak ho zastřelili a napsali aufterfrucht erschlossen a dostali tři dni dovolenou. Tak přišel o život ten Otto Herz.“*

Hygienické podmínky byly v Buchenwaldu špatné, jednou týdně chodili vězni pod sprchy. Záleželo však i na tom, jak se každý choval sám k sobě a jak se udržoval. Byli zde vězni, kteří měli hlad a tak si opékali slupky od brambor, většina z nich však dostala žlutou barvu a zemřela. Aby člověk dokázal přežít, musel si člověk umět leccos tzv. zorganizovat: *„Já jsem měl v nejhorsích dobách 46 kilo, tak to bylo hodně málo. A potom, víte, ono to bylo tak, ono tam se musel šetřit, nemohl moc pracovat, protože by moc energie vypotřeboval. Tak tam bylo důležitý Bewegung se tomu říkalo – aby se pohyboval a moc nenapracoval.“*

Mezi nejčastější nemoci v táboře patřil především tyfus. Velitelé SS přišli s nápadem, že by mohli použít lidský materiál k výrobě protityfusových sér. Na výrobu těchto sér byl zřízen zvláštní blok, kam byli umístěni vyčlenění vězni. Prvních padesát vězňů byli židé, kteří dostávali dobrou a kvalitní stravu a tak vypadali oproti ostatním velmi dobře. Většina z nich to však nepřežila. Později židovské vězně na toto komando neposílali, protože přišli k tomu názoru, že sérum je neúčinné, jelikož židé jsou nižší rasa.

I ke konci války psaly německé noviny o úspěších Německa, vězni si však z toho dělali psinu. V novinách se například psalo, že Německo zkracuje frontu, ale mezi vězni byl stále ideolog Bittermann, který uměl číst mezi řádky a brzy vytušil, že se blíží konec. I na chování SSmannů bylo ke konci vidět zlepšení. *„Víte, bylo to skutečně nekonečný. Bohužel hodně ke konci, když už se blížilo osvobození, tak přišlo do tábora ohromné spousty vězňů z těch táborů, které už byly osvobozeny. A ty přišli v ohromě zbědovaném stavu. Byli to většinou židi z těch táborů ze severu, co už Rusi a jiní osvobodili a přišli do Buchenwaldu a většinou v Buchenwaldu zemřeli. Už po no.“*

Blížící se osvobození poznali vězni i díky bombardování okolních měst spojenci. V blízkosti tábora byla města Výmar a Ehrfurt. *„Těsně před osvobozením létaly letadla velmi nízko, velmi nízko nad táborem letadla, takže jsme očekávali, že velmi vbrzku přijde osvobození. Velitelství tábora se snažilo co nejdříve vězňů odtransportovat pryč. To se jim částečně podařilo a částečně však my staří jsme se snažili v lágru nějakým způsobem schovat. Nám například, já s mým přítelem, se kterým jsme oba pracovali v tom komandu endwesserung, tak jsme poslední dva dny prožili v kanálu. Až potom, že jsme slyšeli, že zazněla siréna, která znamenala, že nepřátelské tanky jsou v blízkosti, tak jsme vylezli a zjistili, že SS velitel většinou odjela a jen na některých věžích se udrželi nějakí staří vojáci, kteří nestačili utéct. Přeřezali jsme dráty, které byly původně napojeny na elektrický proud a postavily se ke kolemjdoucí silnici, kde bez přestání projíždělo desítky a desítky amerických tanků a teprve večer, to bylo někdy mezi 4 a 5 a teprve v 7 hodin večer přijel první Američan, byl to zřejmě nějaký novinář, který byl překvapen, že je tam nějaký tábor. Samozřejmě byl přivítán s velkou slávou. Tehdy se konal první svobodný appel, na kterém tento novinář prohlásil, že po takových hrůzách již nikdy válka nebude. Teprve příští den v pět hodin večer přijel americký komandant a američtí vojáci na nákladních autech a začali nám rozdávat všecko, co měli v kapsách. A po tomto, jak tento americký komandant přišel, tak nařídil, aby každý den několik set lidí z Výmaru, který byl v bezprostřední blízkosti tábora, se chodili podívat do tábora, jak to skutečně tam bylo, protože ještě při osvobození tam bylo několik stovek mrtvých právě z těch transportů, které přišly do Buchenwaldu v posledních hodinách před osvobozením.“*

Po osvobození tábora se v areálu utvořily zvláštní komitety. Byla zde také česká skupina, která se měla starat o návrat československých vězňů zpátky do Československa. V táboře strávili českoslovenští vězni čtrnáct dnů, poté je československý repatriční důstojník nechal převést do Františkových lázní, kde zůstali několik dní. Odtud pak byli dále odvezeni na pražskou Bulovku, kde zůstali pouze nemocní a ti, které nebyla potřeba hospitalizovat, odjeli do měst, kde žili před válkou a kde byla větší pravděpodobnost, že by se zde mohli setkat se svými blízkými.

6.4 Návrat domů a život po válce

František se vrátil do Kroměříže koncem měsíce dubna. Rodina ze smíšeného manželství si ho vzala k sobě domů, než se dal dohromady. Co se týká návratu ostatních členů rodiny, František neměl žádnou naději, protože se již vrátili lidé z Osvětimi a z jiných vyhlazovacích táborů, ale z jeho rodiny nikdo. Dozvěděl se, že jeho strýc Max Färber zemřel ještě v Terezíně. Františkova maminka byla z Terezína deportována do Malého Trostince, kde byla spolu s ostatními vězni zastřelena. Sestra Marta byla deportována z Prahy do Osvětimi, více se o ní panu Františkovi zjistit nepodařilo.

Po návratu se František několikrát léčil v lázních, protože měl silný revmatismus a nemohl chodit. V lázních se seznámil se svou bývalou ženou, se kterou se oženil, a měli spolu dvě děti – syna a dceru.

František dostal nazpět obchod, který patřil jeho strýci a pracoval zde jako národní správce. Po znárodnění byl zaměstnán v národním podniku Řempe (stejný pracovní obor, ve kterém byl vyučen), kde pracoval až do důchodu. V důchodu se František zabýval hodně judaistikou a svým velkým koníčkem numismatikou.

Ke dni 4. října 1996 byl František v Izraeli jednou před válkou a dvakrát po válce. František měl pozitivní stanovisko k sionismu: *„Mám tam mnoho přátel a pokaždé, když z Izraele přijedu, tak jsem do určité míry nadšen, protože jsem tam byl již jednou před válkou, tak vidím ten obrovský pokrok, který tam nastal. Když jsem tam byl před válkou na první makabi já, tak v Tel Avivu byly ještě v těch okrajových ulicích písek, tam ještě nebyl. A ten Tel Aviv vypadal, jak někde na divokém západě, ty domy byly většinou tak z lepenky a ze dřeva udělané, vyšší dům, jak dvě poschodí jsem tam neviděl. Podruhé, když jsem tam byl, tak tam už byl jeden mrakodrap, jeden mrakodrap. To byla atrakce, že na ten mrakodrap se jelo výtahem a tam byl dalekohled a mohlo se dívat po celém Tel Avivu. Ted', když jsem tam byl před pěti lety, je tam v Tel Avivu ne jeden, ale desítky a desítky mrakodrapů a ta zem udělala takový pokrok, že to nelze ani slovy vyslovit. Dřív bylo všechno tam suché, všechno když se to nepolívalo, tak to uschlo. Dneska vlivem toho, že je tam zavodnění, je tam všechno krásně zelené, celý rok tam kvetou květiny, je to země skutečně krásná a potřebuje jedno jediné, potřebuje mír, mír a znovu mír.“*

Františkův postoj k Německu: *„A ještě bych vám chtěl říct moje stanovisko k Německu. Já když jsem přišel z Německa, jsem řekl, že nikdy Německo více nenavštívím. Samozřejmě v posledních letech, protože mám několik dobrých numismatických přátel, jsem v Německu byl. Odpor k Německu mně ale zůstal. Já instinktivně stále na tych Němcích vidím, že to byli vrazi, rozumově jsem to překonal, ale instinktivně nikdy.“*

Závěr

Ve své diplomové práci, jejímž cílem bylo zaměřit se na život kroměřížských židů v období Protektorátu, jsem nejprve popsala vývoj židovské komunity ve městě od jejich příchodu v první polovině 14. století až po století 19., jehož druhá polovina se nesla v duchu židovských rituálních vražd a antisemitského tisku. K napadání místních židů a konfliktů mezi nimi a ostatními obyvateli města nedocházelo od počátku 20. století, což přetrvalo i do období první republiky. Dá se uvést, že většina místních židů patřila v období první republiky k těm asimilovaným.

Konkrétněji jsem pak popsala roky 1938-1942, kde jsem postupně zjišťovala, čím si v těchto těžkých časech procházela, byť menší, místní židovská komunita. Zpočátku šlo o nenápadnou perzekuci, které postupně přibývalo a vše vyvrcholilo 26. června roku 1942, kdy byli místní židé a židé z blízkého okolí v počtu 300 odvezeni do Olomouce a odtud pak ve třech transportech deportováni do Terezína. Jednalo se o tyto transporty – AAg – 52 židů, AAm – 50 židů a AAo – 80 židů, celkem tedy 190 kroměřížských židů. Z Terezína byli kroměřížští židé dále deportováni do koncentračního tábora Osvětim – Birkenau, Malého Trostince a jiných koncentračních táborů. Někteří zůstali v Terezíně, třem z nich se pak podařilo zůstat zde do konce války. O den později – 27. června 1942 – bylo z kroměřížské psychiatrické léčebny deportováno 65 židovských pacientů. Po návratu dvou desítek židů v roce 1945 proběhla snaha o obnovu židovské obce. Židovská obec se zde držela do roku 1950, kdy zanikla.

Zmiňuji zde také židovské památky, ze kterých se však většina díky nacistickému běsnění nedochovala. Dnes nám může nedávný život židovské komunity připomínat ulice Moravcova, Tylova a separační zeď, dále pak památník obětem holocaustu, jež je umístěn na místě nacisty zbořené synagogy, pamětní deska obětem holocaustu v židovské části městského hřbitova a 9 kamenů zmizelých. Je tak velmi smutné, že po židovské komunitě, která byla svého času jednou z největších na Moravě, se slehla zem.

Blíže se mi podařilo proniknout do tohoto pochmurného období díky příběhu člověka, který v Kroměříži žil před druhou světovou válkou a během ní se tak stal svědkem holocaustu. Jedná se o životní příběh konkrétního jedince, který se na tuto událost dívá svým jedinečným pohledem. Pro mě nikdy nepochopitelné se tak stalo více pochopitelným.

Dnes je však už bohužel málo lidí, kteří by mohli o prožitcích této doby podat svá vlastní svědectví. Existují však centra vizuální historie, kde je možnost si poslechnout spoustu rozhovorů s těmito lidmi.

Na závěr bych ráda zmínila, že je důležité připomínat si nedávné hrůzy holocaustu a to nejen v obecném měřítku, ale především ty, které se týkají konkrétních míst a konkrétních lidí.

Seznam použitých zkratek

ŽO – Židovská obec

ŽNO – Židovská náboženská obec

LOH – Letní olympijské hry

OÚK – Okresní úřad Kroměříž

MÚK – Městský úřad Kroměříž

SNB – Sbor národní bezpečnosti

MNV – Místní národní výbor

SS – Schutzstaffel

Seznam literatury

Monografie

BARTOŠ/SCHULZ/TRAPL 2000 — Josef BARTOŠ/Jindřich SCHULZ/Miloš TRAPL:
Historický místopis Moravy a Slezka v letech 1848-1960. Olomouc 2000

DONĚK 1999 — Emanuel DONĚK: Kroměřížská psychiatrická léčebna v průběhu devíti
desetiletí. Kroměříž 1999

DUBOVSKÝ 1995 — Aleš DUBOVSKÝ: Kroměříž ve stínu hákového kříže. Kroměříž 1995

GRUNFELD 1997 — Max GRUNFELD: Příběhy z kroměřížského ghetta. Olomouc 1997

CHODNÍČEK 2003 — Julius CHODNÍČEK: Vzpomínky na starou Kroměříž. Věřovany 2003

CHRASTILOVÁ 2008 — Jiřina CHRASTILOVÁ: Devět židovských cest. Praha; Litomyšl:
Paseka, 2008

KÁRNÝ 1995 — Miroslav KÁRNÝ: Tereziánská pamětní kniha: židovské oběti nacistických
deportací z Čech a Moravy 1941-1945. Díl druhý. Praha 1995

KLENOVSKÝ 1996 — Jaroslav KLENOVSKÝ: Židovské památky Kroměříže. Brno:
Židovská obec 1996

KUČA 2004 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha
2004

PEŘINKA 1911 — František Václav PEŘINKA: Vlastivěda Moravská II. Místopis
Kroměřížský okres. I. část. Brno 1911

PEŘINKA 1913 — František Václav PEŘINKA: Dějiny města Kroměříže. Díl I.,
Obsahující dobu po rok 1620. Kroměříž 1913

PEŘINKA 1940 — František Václav PEŘINKA: Dějiny města Kroměříže. Díl III.
Kroměříž 1940

PEŘINKA 1947 — František Václav PEŘINKA: Dějiny města Kroměříže. Díl II. část I. a
II. Kroměříž 1947

PEŘINKA 1948 — František Václav PEŘINKA: Dějiny města Kroměříže. Díl II. část III.
Kroměříž 1948

PEŘINKA 1948 — František Václav PEŘINKA: Dějiny města Kroměříže. Díl II. část IV.
Kroměříž 1948

PETRŮV 2000 — Helena PETRŮV: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). Praha 2000

PĚKNÝ 1993 — Tomáš PĚKNÝ: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 1993

SPÁČIL 1937 — Jindřich SPÁČIL: Kroměříž Hanácké Athény. Kroměříž 1937

VOŘÍŠEK 1965 — František VOŘÍŠEK: Utrpením a bojem ke svobodě: kronika Kroměříže a okolí za Protektorátu. Kroměříž 1965

Sborníky

FARBER 1994a — František FARBER: K historii židů v Kroměříži, In: Židé a Morava 1994, 96–99

FARBER 1996 — František FARBER: Makabi významná tělovýchovná a společenská organizace před II. sv. válkou, In: Židé a Morava 1996, 60–63

FARBER 1997 — František FARBER: Osobní vzpomínka na židovské Kroměřížany 30. let tohoto století, In: Židé a Morava 1997, 70–73

FARBER 2003 — Vilém FARBER: Vzpomínka na mého otce Františka Färbera, In: Židé a Morava 2003, 10-13

LUKÁŠ 2005 — Antonín LUKÁŠ: Začátky holocaustu v Kroměříži, In: Židé a Morava 2005, 161–171

MARADA 1994 — Miroslav MARADA: Židovské obce na Moravě, In: Židé a Morava 1994, 7–13

PÁLKA 1997 — Petr PÁLKA: O důsledcích moderních postojů kroměřížských židů ve druhé polovině 19. století, In: Židé a Morava 1997, 74–91

PÁLKA 1999 — Petr PÁLKA: Historie budování nové kroměřížské synagogy, In: Židé a Morava 1999, 57–69

PÁLKA 2000 — Petr PÁLKA: O konci staré kroměřížské synagogy a zřízení nového židovského hřbitova, In: Židé a Morava 2000, 107 – 114

PÁLKA 2002 — Petr PÁLKA: Helena a Emil Lvovi z Kroměříže – příběh obětavosti v době holocaustu, In: Židé a Morava 2002, 180–199

PÁLKA 2005 — Petr PÁLKA: Žihadlo – boje antisemitského tisku v Kroměříži koncem 19. století, In: Židé a Morava 2005, 125–142

PÁLKA 2006 — Petr PÁLKA: Přechy, přehmaty a pletichy kroměřížského Žihadla – antisemitských novin, In: Židé a Morava 2006, 98–118

PÁLKA 2011a — Petr PÁLKA: ŽIDÉ V KROMĚŘÍŽI 1938 – 1939 (doplňky a nová zjištění), In: Židé a Morava 2011, 251–268

PÁLKA 2012 — Petr PÁLKA: Židé v Kroměříži v roce 1940, In: Židé a Morava 2012, 261–274

PÁLKA 2013a — Petr PÁLKA: Židé v Kroměříži v roce 1941, In: Židé a Morava 2013, 196–209

PÁLKA 2014 — Petr PÁLKA: Židé v Kroměříži v roce 1942, In: Židé a Morava 2014, 209–233

PÁLKA 2016a — Petr PÁLKA: Židé v Kroměříži po druhé světové válce – restituce obecního majetku, In: Židé a Morava 2016, 211–227

PÁLKA 2017a — Petr PÁLKA: Židé na Holešovsku a hlavně v Kroměříži po II. světové válce, In: Židé a Morava 2017, 236–251

STEHLÍK 1998 — Michal STEHLÍK: Zánik vesnických židovských center jihozápadní Moravy 1848–1948, In: Židé a Morava 1998, 45–51

Článek v časopisu a novinách

BERMANN 1987 — Hanuš BERMANN: Vzpomínka na odsun židovských občanů z Kroměříže. In: Zpravodaj města Kroměříže 7-8, 148–150

FARBER 1994b — František FARBER: Židovské památky, 3. Část – Kroměřížské židovské hřbitovy. In: Hanácké Athény 13, 29–30

FARBER 1994c — František FARBER: Židovské památky, 1. část – Kroměřížská synagoga. In: Hanácké Athény číslo 10, 13–14

PÁLKA 1996 — Petr PÁLKA: O dvou pogromistických pokusech v Kroměříži. In: Zvuk podzim/zima, 31–34

PÁLKA 2003 — Petr PÁLKA: Manželé Lvovi z Kroměříže. In: Zvuk Zlínského kraje jaro, 18 – 21

PÁLKA 2011b — Petr PÁLKA: O kroměřížských antisemitských novinách z konce 19. století a jejich humorech. In: Zvuk Zlínského kraje podzim/zima, 53–58

PÁLKA 2013b — Petr PÁLKA: Židé v Kroměříži 1938 – 1939: Doba příprav těžkých perzekucí. In: Infonoviny ročník XVIII číslo 9, 6

PÁLKA 2016b — Petr PÁLKA: Židé a jejich perzekuce ohledně potravin a stravování v Holešově a Kroměříži v době holocaustu. In: Zvuk Zlínského kraje podzim/zima, 44-50

PÁLKA 2017b — Petr PÁLKA: Proměna míst židovských hřbitovů a synagog v Kroměříži během času. In: Zvuk Zlínského kraje jaro/léto, 48–52

SVÁTEK 1993 — Josef SVÁTEK: Pogrom v kroměřížském ghettu 1643. In: Kroměřížský týdeník ročník IV číslo 26, 5

SVÁTEK 1988 — Josef SVÁTEK: Rok 1848 v ghettu Kroměříž. In: Zpravodaj Muzea Kroměřížska I, 18–21

ZEZULOVÁ/ŠLANCAROVÁ 2015 — Jitka ZEZULOVÁ, Martina ŠLANCAROVÁ: Kroměřížští Židé v letech 1939 – 1945. In: Kroměřížský zpravodaj číslo 2, 12

ZRNA 1999 — Pavel ZRNA: Židovská obec v Kroměříži patřila k nejpočetnějším na Moravě, In: Hanácký informační týdeník ročník IV číslo 48, 5

Archivní zdroje

Státní okresní archiv Kroměříž — Sčítání lidu, Inventární číslo 2768

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512, folio 8

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512, folio 39

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512, folio 9

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512, folio 20

Státní okresní archiv Kroměříž — Židovský templ, inventární číslo 2512, folio 22

Státní okresní archiv Kroměříž — Kniha pamětní 1918 – 1919, strana 27 – 29

Státní okresní archiv Kroměříž — Kniha pamětní 1918 – 1919, strana 32

Státní okresní archiv Kroměříž — Kniha pamětní 1918 – 1919, strana 60 – 61

Státní okresní archiv Kroměříž — Kniha pamětní 1921, strana 111

Státní okresní archiv Kroměříž — Kronika města Kroměříže od dubna 1945, strana 5

Státní okresní archiv Kroměříž — Kronika města Kroměříže od dubna 1945, strana 98

Archiv Židovského muzea v Praze — Loterijní spolek Fortuna (1901 – 1923),
Inventární číslo 8673

Archiv Židovského muzea v Praze — Makabi župní korespondence, došlá pošta,
inventární číslo 65868

Archiv Židovského muzea v Praze — Makabi došlá pošta, inventární číslo 65868

Centrum vizuální historie Malach Praha — kód intervia 20364

Diplomové práce

JAVŮRKOVÁ 2009 — Johana JAVŮRKOVÁ: Právní postavení Židů v období vlády Marie Terezie a Josefa II. (diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2009

ONDRUŠOVÁ 2009 — Klára ONDRUŠOVÁ: Právní postavení Židů za Protektorátu Čechy a Morava (diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc 2009

Internetové zdroje

<https://zlin.rozhlas.cz/unikatni-napis-z-roku-1656-na-kurovicke-tvrzi-autorem-je-zidovsky-uprchlik-ktery-7541936>, vyhledáno 15. 5. 2019

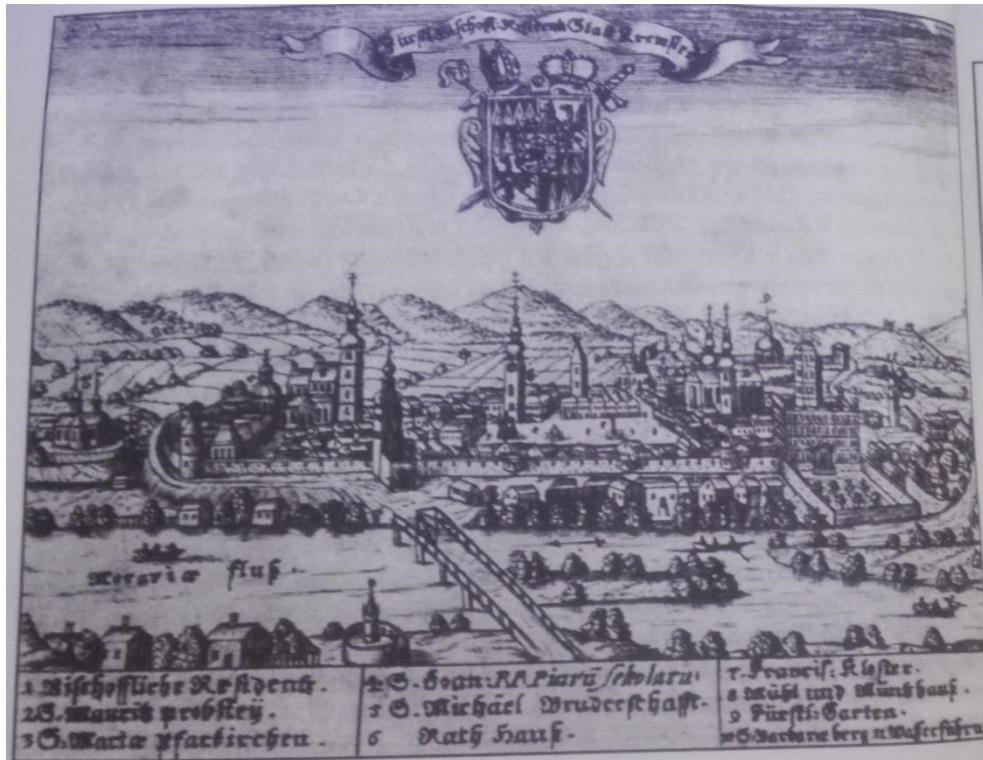
Seznam vyobrazení

1. Brno – Kroměříž, Židovské památky Kroměříže, Dřevořez od Jana Willenberga, židovská čtvrť nalevo, 4
2. Praha, Archiv Židovského muzea v Praze, Fond Židovská náboženská obec Kroměříž, Haskara, Úryvek Švédské Haskary/Selichy, evidenční číslo 403
3. Brno, Vlastivěda Moravská II. Místopis. Kroměřížský okres, 1911, Kníže František kardinál z Dietrichsteina, 183
4. Brno – Kroměříž, Židovské památky Kroměříže, 1996, Horní část plánu – separace židovské čtvrti, 19
5. Praha, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 2004, Židovská čtvrť v plánu města, 54
6. Brno, Vlastivěda Moravská II. Místopis. Kroměřížský okres, 1911, olomoucký arcibiskup Theodor Kohn, 201
7. Kroměříž, Židé a Morava, 2005, Hlavička antisemitských novin – Žihadla, 126
8. Kroměříž, Zvuk Zlínského kraje, podzim/zima 2011, Karikatura obrázkové přílohy Aj Vaj, 54
9. Kroměříž, Židé a Morava, 1999, Západní strana staré židovské synagogy, 58
10. Kroměříž, Kroměřížský zpravodaj, 3/2006, Interiér staré židovské synagogy, 31
11. Kroměříž, Hanácké Athény, 13-14 1994, Dolní část plánu – první židovský hřbitov, 30
12. Kroměříž, Hanácké Athény, 13-14 1994, První židovský hřbitov na dnešním Komenského náměstí, 29
13. Kroměříž, Hanácké Athény, 13-14 1994, Starý židovský hřbitov v té době již nepoužívaný k pohřbívání zesnulých, 30
14. Kroměříž, Židé a Morava, 2000, Přeplněný starý židovský hřbitov, 112
15. Kroměříž, SOA Kroměříž, Templ, Stavební návrh Jubilejní synagogy od vídeňského architekta Jakoba Gartnera, Inventární číslo 5212

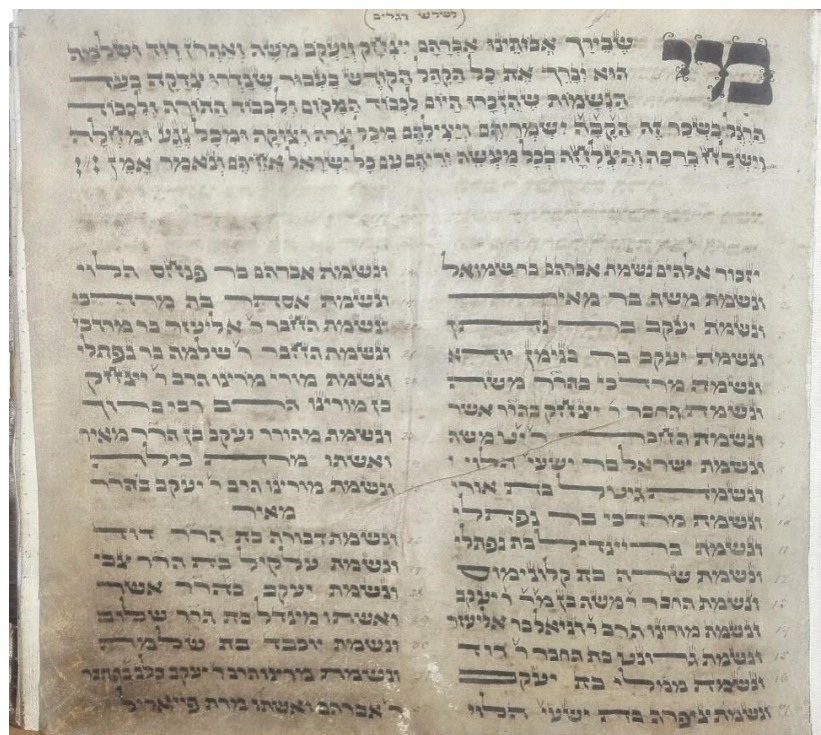
16. Kroměříž, SOA Kroměříž, Templ, Stavební návrh Jubilejní synagogy od kroměřížského architekta Ladislava Mesenského, Inventární číslo 5212
17. Brno, Vlastivěda Moravská II. Místopis. Kroměřížský okres, 1911, Jubilejní synagoga, 128
18. Kroměříž, Hanácké Athény 10/1994, Interiér Jubilejní synagogy, 13
19. Holešov, Utrpením a bojem ke svobodě, 1965, Jubilejní synagoga po demolici, 40
20. Brno – Kroměříž, Židovské památky Kroměříže, 1996, Obřadní síň na novém židovském hřbitově, 49
21. Brno – Kroměříž, Židovské památky Kroměříže, 1996, Židovská čtvrť – Moravcova ulice, 13
22. Brno – Kroměříž, Židovské památky Kroměříže, 1996, Židovská radnice, 14
23. Holešov, Utrpením a bojem ke svobodě, 1965, Wehrmacht na náměstí Míru, 15
24. Kroměříž, Kroměříž ve stínu hákového kříže, 1995, Wehrmacht na Míličově náměstí, 64
25. Kroměříž, Kroměříž ve stínu hákového kříže, 1995, Tzv. Eintopftag – Gulášový den na dnešním Velkém náměstí, 17
26. Kroměříž, SOA Kroměříž, Templ, Soupis židovského obyvatelstva, rodin a bytů, Inventární číslo 5212
27. Kroměříž, SOA Kroměříž, Templ, Žádost starosty Jedličky olomouckému vládnímu komisaři, Inventární číslo 5212
28. Kroměříž, SOA Kroměříž, Templ, Lékařské potvrzení o neschopnosti práce odklizení sněhu pana Otty Frieda, Inventární číslo 5210
29. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Místo, kde stála Jubilejní synagoga – Dům kultury na Komenského náměstí
30. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Památník obětem holocaustu na místě, kde stála Jubilejní synagoga

31. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Památník obětem holocaustu na místě, kde stála Jubilejní synagoga
32. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Pamětní deska obětem nacistické okupace z řad lékařů – MUDr. F. Presser a MUDr. Löff lékaři židovského původu
33. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Pamětní deska věnovaná židovským občanům Kroměřížska, která je umístěna nalevo od bývalé židovské obřadní síně na městském hřbitově
34. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Židovská část městského hřbitova
35. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Pohled do ulice Moravcovy
36. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Pohled do ulice Tylovy
37. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Separáční zeď, za ní ulice Tylova
38. <https://www.mesto-kromeriz.cz/aktuality/kultura/kromeriz-ucti-pamatku-posledniho-mestskeho-rabina-a-jeho-rodiny-kameny-zmizelych/>, 4. června 2019, Kameny zmizelých, ulice Vodní – Emil Brand
39. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Kameny zmizelých, ulice Moravcova – Joachym Astel, jeho žena a dva synové
40. Kroměříž, vlastní fotografie, 4. června 2019, Kameny zmizelých, ulice Kollárova – Petr Presser jeho žena a dva synové
41. Praha, Centrum vizuální historie Malach, Pan František Färber v mládí, číslo intervia 20364
42. Praha, Centrum vizuální historie Malach, Pan František Färber při rozhovoru, číslo intervia 20364

Пřílohy

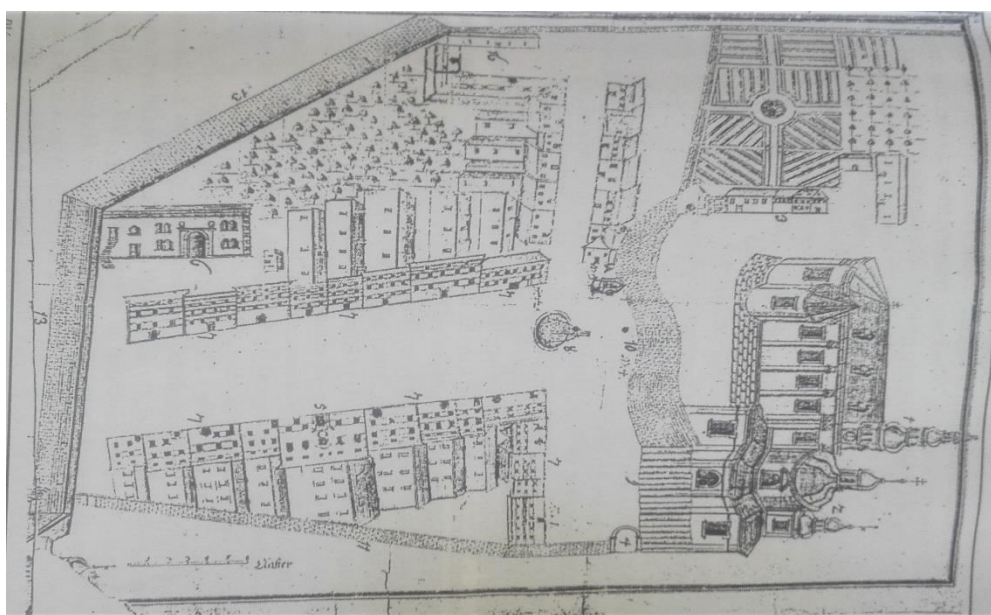
1. Kroměříž, rok 1593, Dřevořez od Jana Willenberga, židovská čtvrť nalevo

2. Kroměříž, rok 1702, Úryvek Švédské Haskary/Selichy

3. Kroměříž, 1599-1636, Kníže František kardinál z Dietrichsteina

4. Kroměříž, rok 1727, Horní část plánu – separace židovské čtvrti

5. Kroměříž, rok 1830, Židovská čtvrť v plánu města

6. Kroměříž, 1892/93-1904, Olomoucký arcibiskup Theodor Kohn

Vyoháni
8. a 22. každého měsíce.

Předpláči se:
na celý rok . . . 2 zl.
na půl roku . . . 1 zl.

Inserty
přijímají se pouze od křesťanů
a účtují se mírně.

Redakce i administrace
nachází se
v **Kroměříži**,
Fürstenberkers nám.
čís. 4. katedry „Savaz“
II. posch.

Dopisy přijímají se
jen frankované.

Reklamae nedotýkajících
posílají se nezapočítané a ne-
platí se od nich.

ŽÍHADLO.

Obrana lidu českoslovanského.

Ročník 1. V KROMĚŘÍŽI, dne 8. března 1893. Číslo 4.

Protizidovské hnutí u nás.

Dokázali jste v minulých číslech, píše nám přítel našeho listu, že národové křesťanští mají svrchovaný čas, aby proti chorobě, kterou jim židé svým uchvatitelským talentem připravují, počali se bránit, nechtějí-li se stát úplnými jejich otroky.

Národ nás má však kromě mravních a hospodářských ještě jinou příčinu, aby byl proti židům na stráži, a sice ne-

listy v Rakousku od desítiletí závodily o palmu, který více pomluv, posměchu a sprostáctví na naše hlavy nasype.

Dnes jsou v Praze tři čelnější německé listy politické: „Tagblatt“, „Montagsrevue“ a „Bohemie“, z nichž první dva jsou úplně v rukou židovských, třetí pak hlavně od židů obsluhováni čili psáni a všechny tyto listy předstihují se v nepřátelství proti nám. Jejich přičiněním vynesena jsou různá ta lživá hesla k nezřízeným národním štvanicím v naší

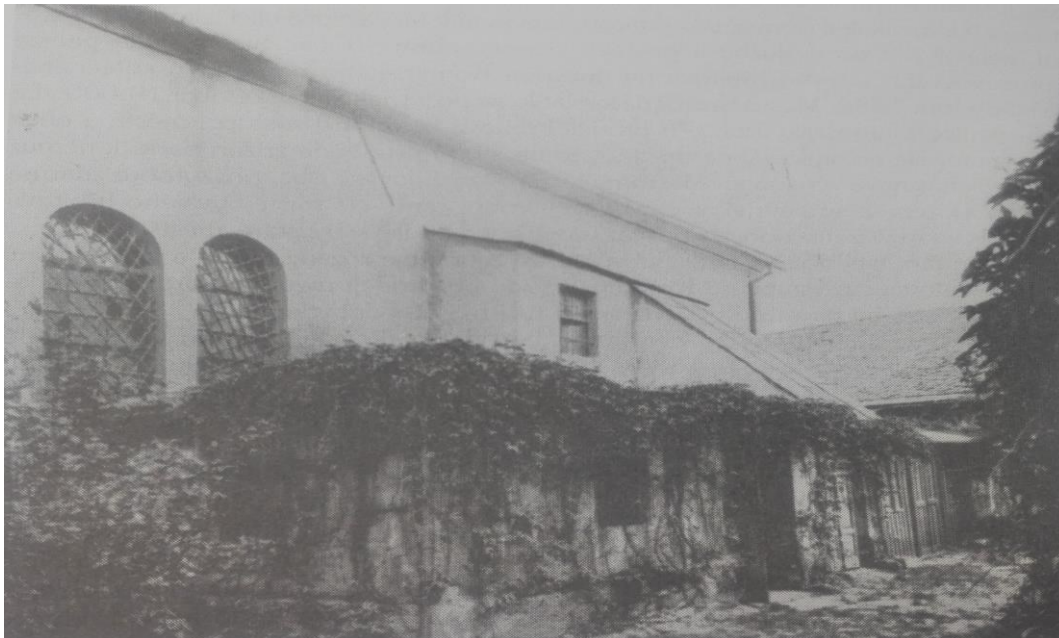
k našemu táboru se hlásí? A z těch ojedinelých případů 99 procent je čirá přetvářka a faleš, neboť tyto lidé vtráží se do našich řad jen k vůli svému kšeftovnímu prospěchu a zůstanou tam jen potud, pokud ten prospěch jim bude kynout; při tom dělají v táboře našem vyzvědače pro tábor židovsko-německý, v němž vlastně se srdcem i myslí svou stále se nalezájí.

A za to vše měl by český národ židy snad na rukou nositi? Nehledě ani

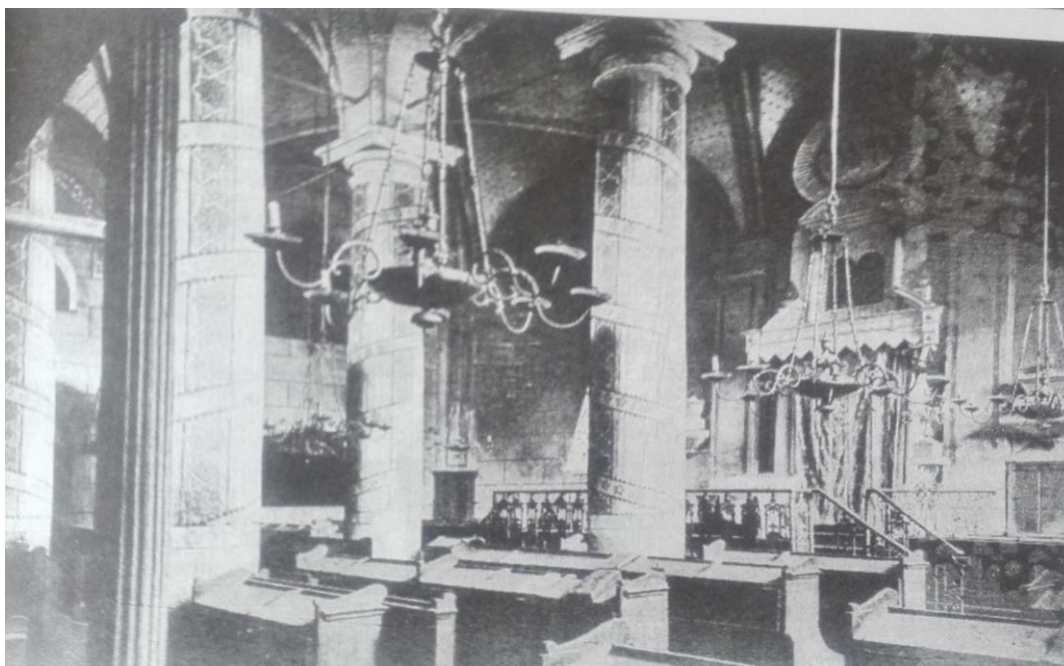
7. Kroměříž, rok 1893, Hlavička antisemitských novin – Žihadla

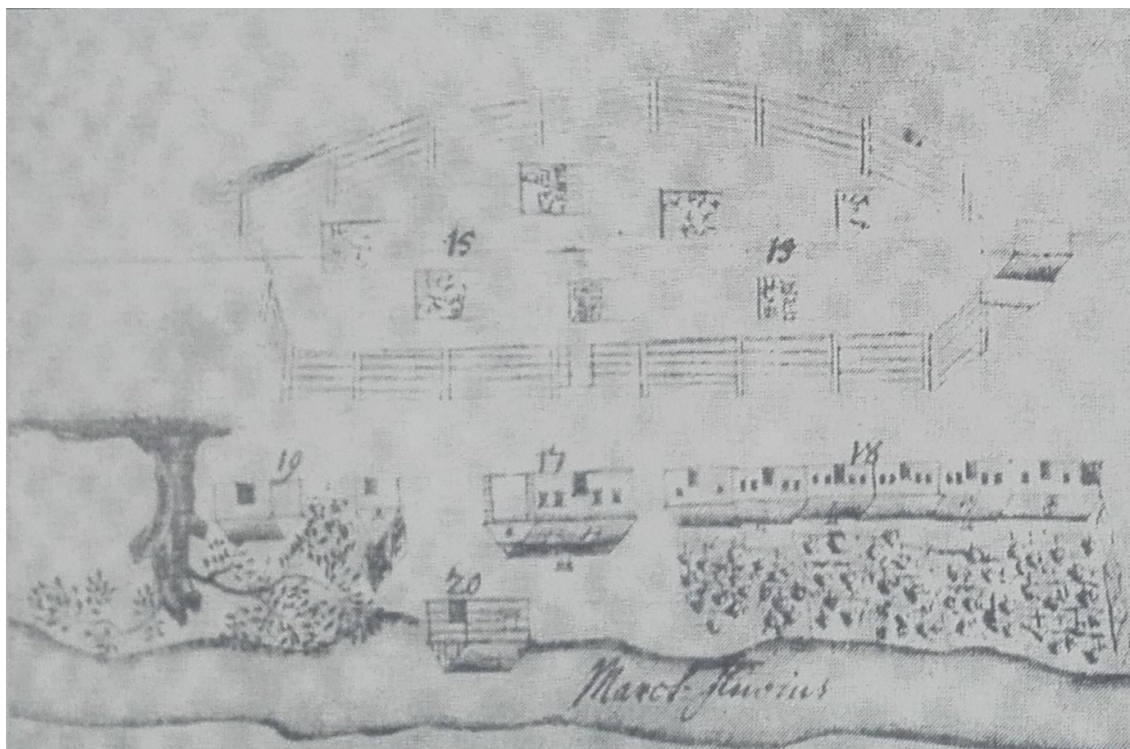
8. Kroměříž, 1892-1897, Karikatura z obrázkové přílohy Aj Vaj

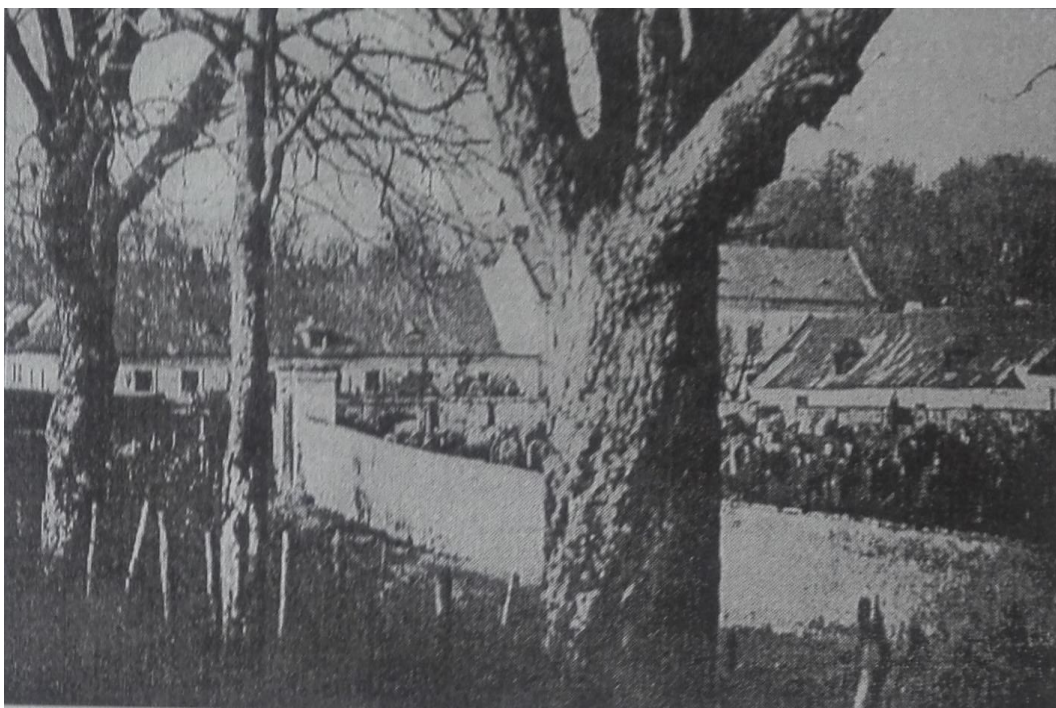
9. Kroměříž, přelom 19. a 20. století, Západní strana staré židovské synagogy

10. Kroměříž, přelom 19. a 20. století, Interiér staré židovské synagogy

11. Kroměříž, rok 1727, Dolní část plánu – první židovský hřbitov

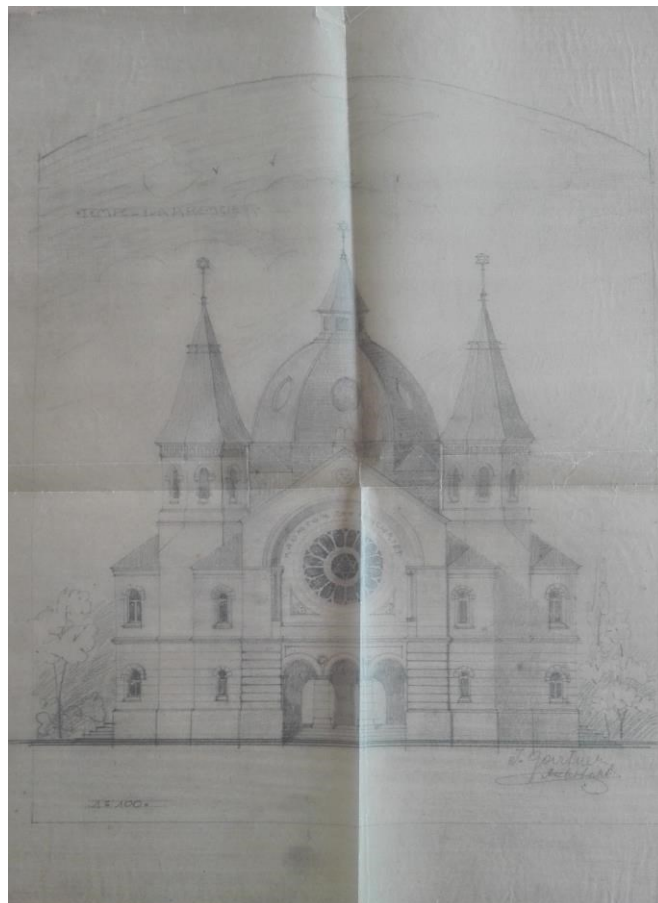
12. Kroměříž, rok 1882, První židovský hřbitov na dnešním Komenského náměstí

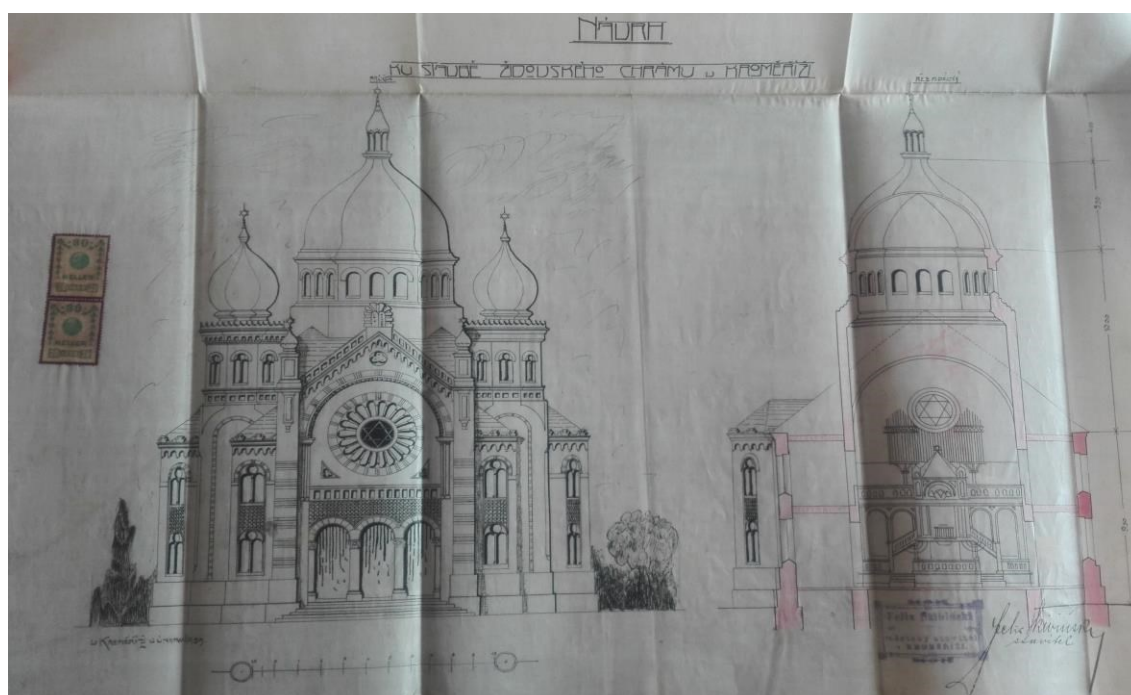
13. Kroměříž, 30. léta 20. století, Starý židovský hřbitov v té době již nepoužívaný k pohřbívání zesnulých

14. Kroměříž, 1908-1942, Přeplněný starý židovský hřbitov

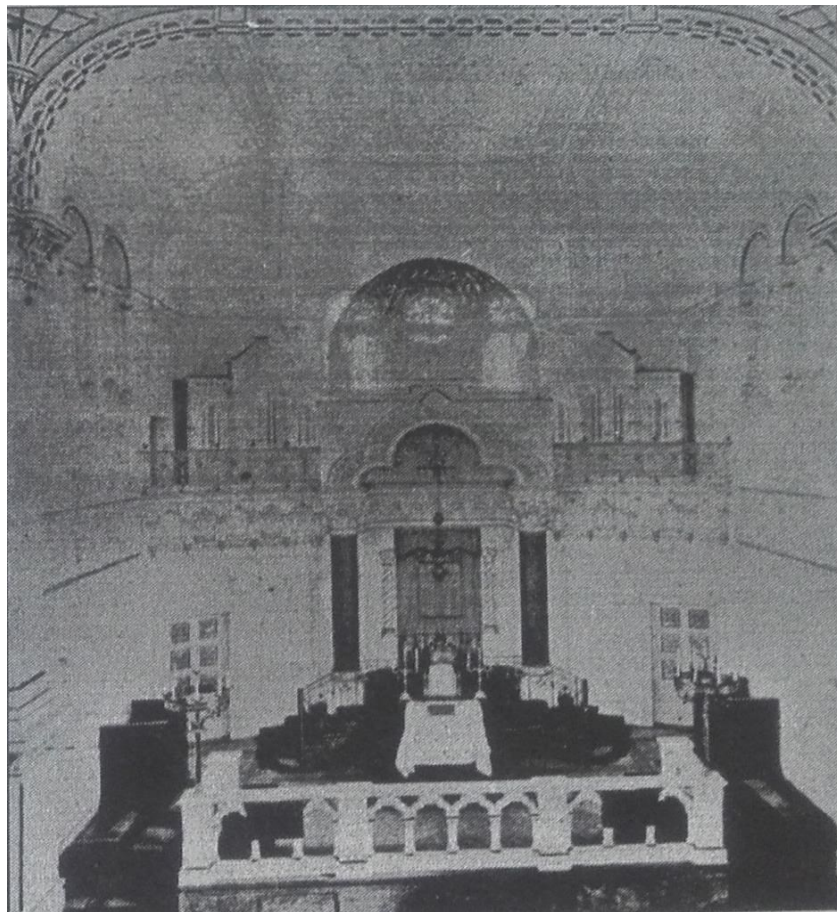
15. Kroměříž, rok 1908, Stavební návrh Jubilejní synagogy od vídeňského architekta Jokoba Gartnera

16. Kroměříž, rok 1908, Stavební návrh Jubilejní synagogy od kroměřížského architekta Ladislava Mesenského

17. Kroměříž, 1910-1942, Jubilejní synagoga

18. Kroměříž, 1910-1942, Interiér Jubilejní synagogy

19. Kroměříž, rok 1942, Jubilejní synagoga po demolici

20. Kroměříž, 1928-1945, Obřadní síň na novém židovském hřbitově

21. Kroměříž, počátek 20. století (kolem roku 1900), Židovská čtvrť – Moravcova ulice

22. Kroměříž, 20. léta 20. století, Židovská radnice

23. Kroměříž, rok 1939, Wehrmacht na náměstí Míru

24. Kroměříž, rok 1939, Wehrmacht na Milíčově náměstí

25. Kroměříž, rok 1939, Tzv. Eintopftag – Gulášový den na dnešním Velkém náměstí

Policejní úřad města Kroměříže.
Číslo 1265/40. polic.

Dne 14. prosince 1940.

Městské radě
v Kroměříži.

Předmět: Soupis židovského obyvatelstva, rodin a bytů.

V záležitosti shora uvedené podává se zpráva, že soupis židovského obyvatelstva, rodin a bytů byl dne 14. prosince 1940 předán říšsko-německé státní tajné policii v Kroměříži.

Opis seznamu přílohou.

Policejní komisařství
v Kroměříži
vrchní policejní komisař.

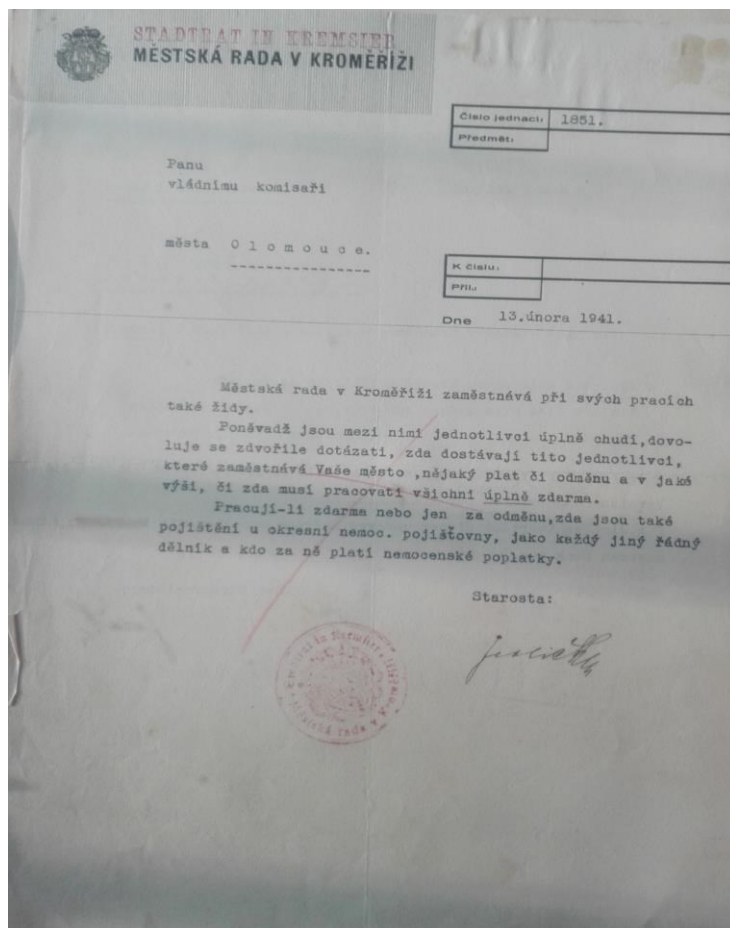
STADTRAT IN KROMERIER
MESTSKA RADA V KROMERIZI

Erlassung: 14. XII. 1940
Zl. 21004 Beil. 1
Gr. 1940

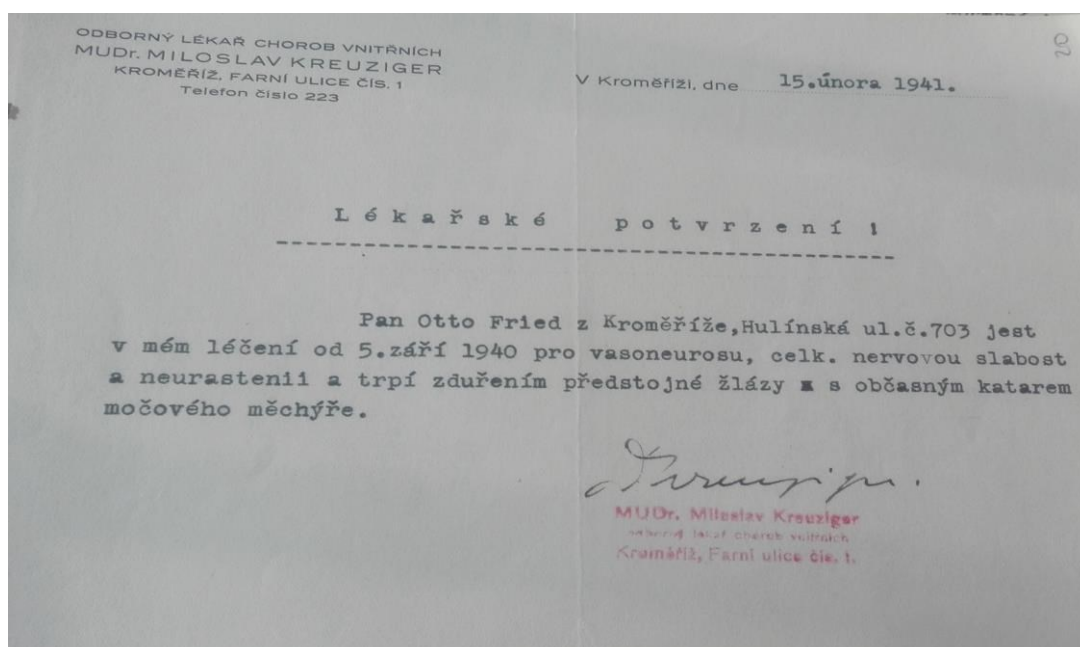
Městská rada v Kroměříži
14. XII. 1940
s. 177

Jméno	Bydliště ulice, číslo	Počet členů		Velikost bytu kuchyně, postelí	Příslušenství	
		dosahující věku	děti		ostatní	výjimečně

26. Kroměříž, 14. prosinec 1940, Soupis židovského obyvatelstva, rodin a bytů

27. Kroměříž, 13. únor 1941, Žádost starosty Jedličky olomouckému vládnímu komisaři

28. Kroměříž, 15. únor 1941, Lékařské potvrzení o neschopnosti práce odklizení sněhu pana Otty Frieda

29. Kroměříž, 4. červen 2019, Místo, kde stála Jubilejní synagoga – Dům kultury na Komenského náměstí

30. Kroměříž, 4. červen 2019, Památník obětem holocaustu na místě, kde stála Jubilejní synagoga

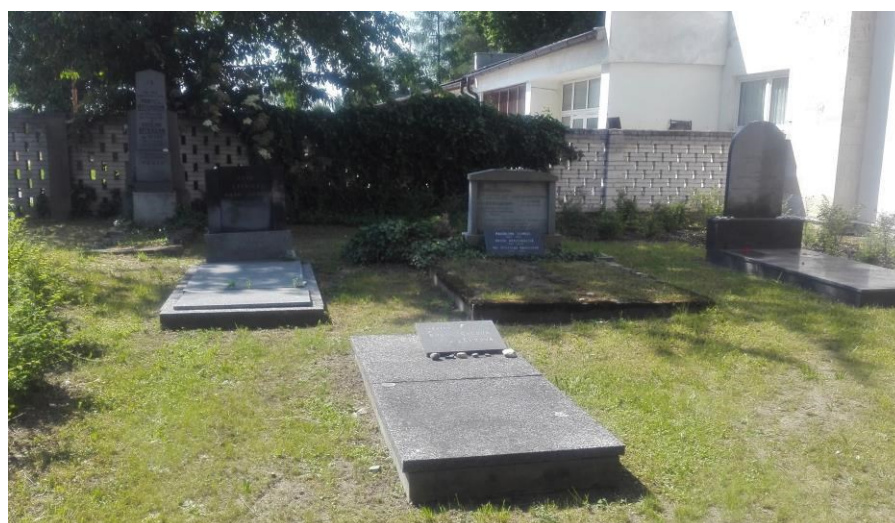
31. Kroměříž, 4. červen 2019, Památník obětem holocaustu na místě, kde stála Jubilejní synagoga

32. Kroměříž, 4. červen 2019, Pamětní deska obětem nacistické okupace z řad lékařů – MUDr. F. Presser a MUDr. Löff lékaři židovského původu

33. Kroměříž 4. červen 2019, Pamětní deska věnovaná židovským občanům Kroměřížska, která je umístěna nalevo od bývalé židovské obřadní síně na městském hřbitově

34. Kroměříž, 4. červen 2019, Židovská část městského hřbitova

35. Kroměříž, 4. červen 2019, Pohled do ulice Moravcovy

36. Kroměříž, 4. červen 2019, Pohled do ulice Tylovy

37. Kroměříž, 4. červen 2019, Separáční zed', za n  ulice Tylova

38. Kroměříž, 2014, Kameny zmizelých, ulice Vodní – Emil Brand

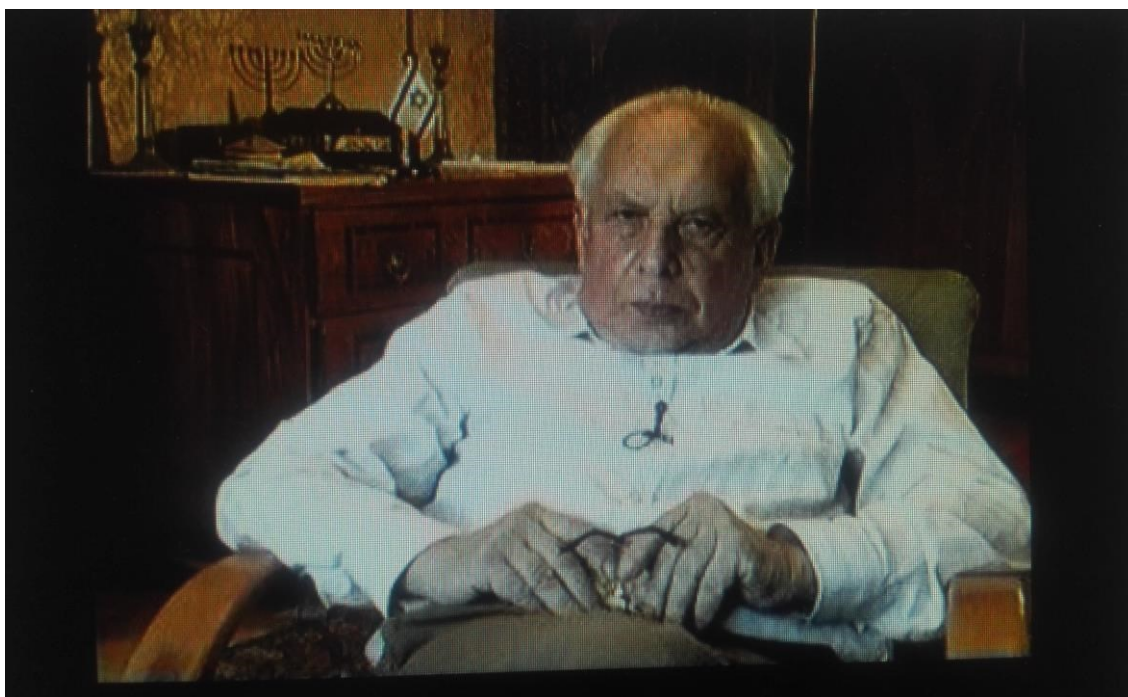
39. Kroměříž, 4. červen 2019, Kameny zmizelých, ulice Moravcova – Joachim Astel, jeho žena a dva synové

40. Kroměříž, 4. červen 2019, Kameny zmizelých, ulice Kollárova – Petr Presser jeho žena a dva synové

41. Kroměříž, 4. říjen 1996, Pan František Färber v mládí

42. Kroměříž, 4. říjen 1996, Pan František Färber při rozhovoru